

A-5085¹¹

E. Peterson.

Etteütluuste fogu

Eesti keele õigestkirjutuse
ja kirjaseadmise õppimiseks.

Tallinnas, 1911.

Eesti Rubermangu Kooliõpetajate Wastastiku-abiandmise Selti kulu.

Üksikute tükkide äratrüft niisamasugustesse raamatutesse on
feelatud.

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

215 845

Raamatu tarvitajale.

Sarnane raamat, nagu käesolew „Etteütluste kogu“, on esimene selle-
sarnane Eesti keeles. Kui katse-töö on tal palju puudusi ja wigadusi
juures. Sarnane töö tahaks kauast järelekatsumist ja parandamist, aga
see wiiks raamatu ilmumise kauge tulewiku sisse, kuna sarnase raamatu
tarwidus ammu tunda oli. Kooli-õpetajad igatsesiwad juba kaua ühe
niisuguse raamatu järele, kus etteütlusted enamwähem järjekindlalt kor-
raldatud oleksiwad, kus lapsi mitte kohe kõige õigekirjutuse seaduste
sisse ei wiida, waid pikalt ja aegajalt katsutaks uusi seadusi ja iseäraldusi
juurde tuua, kuni õigekirji läbi on mindud.

Sedasama olen ka selles raamatus püüdnud läbi wiia. See ra-
mat ei taha kuidagi ei kellegile eeskirjaks olla, waid ta on ainult minu
katse ja osast ka tee, mida mööda mina Eesti keele õigest-kirja olen õpe-
tanud. Sowab terane kooliõpetaja siit enesele midagi leida, millega tema
nõus on ja mis temale kõlbab, siis olen ma rõõmus, et ametiwenna tööd
olen oskanud lergendada. Ja selles lootuses andsingi selle raamatu trüüki.

Nagu tarwitaja näeb, algan ma täishealikute harjutustega kõige
enne peale; lisan sinna kõige tarwilisemad umbhealikute seadused juurde,
ja kui need käes on, siis tulewad alles umbhealikute harjutused. Igal
pool olen katsunud niipalju, kui võimalik, mitte niisuguseid sõnu tarwi-
tada, mille kirjutamises iseäraldused ehk niisugused seadused on, mis weel
läbi ei ole mindud. Paljudes kohtades märkab lugeja, kuidas see keele
peale mõjub, laused oskituks teeb jne. . . .; kuid midagi ei ole parata.
Kui meie igas teises töös, sehkenduses, käsitöös jne. kõige täiemat kunsti
korraga ei paku, pakkuda ei suuda ega tohi, siis arwan ma kindlasti, et
ka kirjakunst ja õppimine sellest teest ennaft ei eralda, eraldada ei tohiks.
Mind wõiks süüdistada, et ma küllalt osaw ei ole olnud kohaseid sõnu
leidma. — Jah, sellega olen ma nõus. Ja piaksiwad minu wead ja
oskamatust kedagit teist äratama ja ergutama paremale tööle, siis wõidab
sellega ainult Eesti keele õpetus.

Et mitte üksnes üksikuid lausesid pakkuda, olen püüdnud iga jao
sees ka seotud tükkla anda, mida ma etteütlustena ja kirjanditena (kirja-
seadmistena) olen tarwitanud. Iseäranis saab õigest-kirji siis omale täie
sissu, kui ta mitte etteütlustesse s. o. paljaks etteütlemiseks ei jää, waid
kooliõpetaja niisuguseid kirjandisi oskab seada, oskab loua, kus läbimin-
dud õigest-kirja seadused ettetulewad. Siin on loowal kooliõpetajal palju
tööd: tööd enesele enne walmis teha; siis neid tunnis lastele huwitawalt
ette landa, ja pärast laste käest seda kirjaliselt tagasi nõuda, — see on suur
töö. Kuid kasu on temast alati enam, kui paljast etteütlemisest. Mõned
niisugused tööd olen juba kohe alguses pakkunud. Suuremalt jaolt ongi

nad laste enesete tööd. Nad on kõit enamasti laste ja kooliõpetaja jutu ajamise wili kas mõnest loomast, juhtumisest ehk muust nähtusest. Allesse on ainult see kirjutatud, mis laste õigest-kirja tartusega kokku käib.

Ma ei soowi mitte, et ametiwend just neid-samu tükka oma koolis läbi jahwataks. On nad meele-järele, siis wõtku tarwitada, kui mitte — siis katsugu ise kohasemat loua. Ma olen katsunud aga näidata, kuidas etteütlust kui kohalist ja laste jõulist kirjaseadmist wõib tarwitada, ka kõige lihtsamal astmel.

Rangessti hoiatan ma raamatu tarwitajaid, et nad mitte tükk tükk kõiti läbi ei katsuks minna ehk igat lauset ette ütelda. See riisub töö magususe. Wõtku ainult seda, mis kõlbab, mis tarwiline oleks. Niisama piinaks lapsele ja kooliõpetajale wõib see saada, kui ta minu „Algharju-tustest“ wiimast kui rida lasseb kirjutada. Mina katsusin aga material anda, mille najal laps ise midagi katsuks leida. Wahel on lapsele kahest iseseiswalt ülesse otsitud ja kirjapandub õigest-kirja seadusest rohkem kasu, kui masinliselt terve tund kirjutada.

Enne olgu elaw seletus, siis lastel iseseisaw töö kas kodus ehk koolis. Alles pärast seda wõdetagu kirjatöö ja wiimaks etteütlust. Etteütlust teeb ju kooliõpetaja enesele, et näha saada, kuidas ta õpetus on arusaadud ja meelesepeetud, ja parem oleks, kui kooliõpetaja need halwad ja head numbrid, mis ta lastele jagab, enese arwesse kirjutaks, ja enne iseensega salaja juttu ajaks, kui lastega taplema hakkab.

Nüüd weel mõni sõna Eesti „õigest-kirjast“.

Wiltusele alusele ei saa midagi õiget ehitada: on alus lüngakas, lähed maja tiidewiltu. Niisugune lugu on ka Eesti õigest-kirjaga. Olgu ofsekoheselt üteldud: healikute-kohast kirja meil ei ole, ega saa ka olema, sest nüüd weel, kus meil saja-aastane kiri juba on olnud, seda põhjalikult muutma hakata, see oleks ülekohus rahwa wastu. Muuta wõime üffiku sõna kirjutamist, mõne grammatikalise kaju tähendamist jne., kuid terwet kirja uuele foneetilisele alusele panna, see jäägu tegemata!

Miks?

Iga keel muutub elades. Midagi ei jää seisma — ka keeles. Ja see, mis täna õige, — on 100, 200—1000 aasta pärast wana. Mis aitab siin healikute punkti-pealne ülessetähendus?! Aljooliselt saab ta aja jooksul ifka. Foneetiline kirjutamine wõib keele-edule ennem takistajaks olla, kui edendajaks. Seda peetagu meeles! Ja tahame meie keelt wabalt edeneda lasta, siis on pillkiri ehk märkidega-kiri selleks kõige kohasem, mis igal ajal ja iga rahwa seas saaks mõistetud, ilma sellepeale waatamata, kes teda räägib ja kuidas räägib.

Ainult kitsarinnalisele tallinnalasele ja puupeaga tartlasele wõib see und rikkuda, kui ühed jonnakalt „h e a“, teised „hää“ kirjutawad, sest omal ajal oli ta midagi „hüwa“ — „hüä“ — hia — hea — hää sarnast. — Ja kui keegi „ia“ peaks kirjutama, siis ei ole ta sugugi eefinud.

Ruid ükspuhasufe laiadesse haigutustesse ei tohi meie ka kaduda, ega rahulikult targeldada: „Kõik on õige, wõib nii ja naa kirjutada“, nagu tihti kuuleme.

Mis on siis õigesti-kiri? Raske on selleks õiget määrust anda. Harilikult üteldakse: see on õige kirjawiiis, mida rahwa paremad kirjanikud tarwitawad ja mis selleaegse rahwa-keele seadustega kõige enam kokku käib. Ruid sõnad „paremad“, „rahwa-keele seadused“ jne. on wäga laialised ja kindluseta aimed.

Suuremalt jaolt areneb õigesti-kiri hulga kirjutawate inimeste eneste keskel kindlaks määratud keeles olevate seaduste järele. On kord hakatud ühte wiisi kirjutama, siis on see moodi läinud — ja nõnda kirjutatakse edasi. Iga kõrwale kalbumist loetakse nii kaua weaks, kuni teistiti kirjutamist kindlaks ei ole tehtud. Siin on tähendus, et need „eneste keskel kindlaks määratud seadused“ wahel rahwa-keele healikutele õige ligidal seisawad, teine kord aga paljasteks märkideks muutuwad, mida nii ehk teistiti tuleb wälja rääkida.

Eesti-keeles on palju sõnu, mis rääkimise järele kirjutatakse, nagu: isa, ema jne., kuna aga suurem hulk ise wiisi kirjutatakse, ise wiisi loetakse, nagu: film, — räägitakse: I peenendatud ja raske (umbes — fill'm). Palju sõnu saab üksnes lauses aru, nagu: pöösfast (poiss waa-tas pöösfast s. o. pöösa seeft ja pöösfast ennaft) jne. jne.

Et meie praeguse rahwakeele wäljarääkimise järele kirjutada ei saa, tuleb kahest põhjusest. Esiteks: meie praegune tähestik on puudulik s. o. temas puuduwad paljude healte märgid sootumaks, ja teiseks: meie õigesti-kiri põhjeneb paljudes kohtades Saksa endise õigesti-kirja peal.

Näitused: meie tahaksime praeguste tähtedega kirjutada „Jeesus sündis Abrahami soost“ — ja sarnastame „soost“ sõna „sooga“ (бонто, Sumpf). Miks? Sellepärast, et meil o ja u wahelne täht puudub, mis tume „u“ oleks. Nii puuduwad meil tume „i“, tume „ü“. Ra kõige parema tahtmisega ei saa meie dieti kirjutada s. o. seda sõna foneetiliselt dieti märkida. Niisama wigased on „suust, soust ja suost“. Meil ei jää muud järele, kui ühte kirjawiisi wastu wõtta, mis umbes seda healt tähendab. Et meie aga teistes sõnades pika tumeda „u“ (jooma, toome jne.) ka kahe oo-ga kirjutame, siis oleme ka seaduseks teinud „fugu — soost“ kirjutada, mis siisgi täiesti wigane on.

Nõndaks ilmuwad õigesti-kirja seadused.

Teine halbtus meie õigesti-kirjal, mis seaduste arwu koledasti suurendab, on see, et ta, nagu wõeldud, wanaaegse Saksa õigesti-kirja peal põhjeneb.

Näituseks olgu piff ja lühikene „f ja s“. Missugune pühadus on nendel tähtedel, missugune aukartus asub nende ümber! s järelega ka ees ei seisja harilikult d, waid „t“, mis üks Saksa-keele õigesti-kirja alus oli. Ja sellepärast kirjutame ka meie mets — meksa (p. o. medsa) jne. Meie ei tohi „kasdi, Cesdi, ludsu“ jne. kirjutada, — need on kõid

„rumalad“ wead. Ja „rumalad“ on nad sellepärast, et nii on fõrd Heinrich Stahl kirjutama hakkanud; see Stahl, kelle kohta Ahrens ütleb: „Rahhe saja aasta eest oli Eesti keele põlgamine nii suur, et teda kõige armsamini ära oleks hävitatud, kui mitte selleks liiga laisk ei oleks oldud, ja eestlased mitte oma waimu imekspanemise wäärt jõuga kõigesuguste Saksa mõjude eest kinni ei oleks fulgunud. . . . Kuid Stahl ei wõinud kuidagi sellest jagu saada: Jumala sõna ühte keelde überpanna, mis mitte Saksa ei ole. Eesti keel pidi nii palju, kui see aga wõimalik oli, ärasakstastatud saama. Sellepärast tuli ta ka selle hullu mõtte peale: isesugust Eesti keelt loua, kus ta küll Eesti sõnu tarwitas, aga neilt kõit mitte-Saksa lõpud ja ehituse ära wiiskas ja nende asemele Saksa omad pani“. Ja Ahrens teises kohas: „Neelega ja sihikindlast on ta (Stahl) temale (Eesti keel) ülekohut teinud, tema ära moonutanud ja ärarikkunud“ (misshandelt, veranstaltet und verderbt).*)

Nendele Ahrensi sõnadele wõib igauks, kes meie õigest-kirja ajalugu tunneb, alla kirjutada, kui ka õhates. Kui nüüd Stahl nii kangesti Saksa eeskujule kinni pidas, miks pidi ta siin „s“ kirjutamises teist teed käima, kuidas wõis ta meie healikuid dieiti kuulda, eestiliselt kirjutada? Ja see „s“ „f“ austamine ja järgu sisse ja lõpule igafõrd isewiisi kirjutamine on meie õigest-kirja üks pärispatt. Niisama ei julge keegi h järel d kirjutada, nagu see meile kohane oleks, waid — t.

Lutheri aegne Saksa grammatika kirjutaja Valentin Tschelamer soowitab kirjutada: kummen, hoffen, murren, aga mitte: Hoffmann, hafften, s. o. et umbhealiku ette kahte ühesugust umbhealikut ei tuleks. Ja see on ka meil maksew! Meie kirjutame „l i n n a,“ aga „l e n d a s“, — „k a t t i s“, aga „katma“, kuna „lendas ja katma“ niisama kõwad on, kui „linna minna ja kattis“. Täna päewani ei tohi meie kirjutada „kõffki, lõffkama, kõõttama“ jne., nagu see õige ja loomulik oleks olemat, waid lepime seal ühega, sest seadus on ju, et „k a h e t ä i s h e a l i k u j ä r e l e e i t o h i k a h t e ü h e s u g u s t u m b h e a l i k u t k i r j u t a d a“. Ühest kuulmise järele õigest-kirjast Eesti keeles wõiwad ainult need rääkida, kellel seda kallist Jumala annet pole antudgi.

Edasi tehti kobe alguses see wiga sisse, et fula- ja järsk-umbhealikutele kats isesugust kirjutamise wiisi wõeti, et sõna algusesse p, t ja k hakati kirjutama. Sellega kaotati umbhealikute kõwaduste õige arusaamine ja selleks on ta täna päewani jäänud. Paljuks on neid kirjamehi, kes seda kuulda tahawad, et meil sõna hakul mitte kahelõrdset umbhealikut e i o l e, mis aga ometi Eesti keele algseadus on!**)

Nii on meil järsk-umbhealikutega wäga mitmekesine kirjutamine. Meie kirjutame: „linn, tamm“ kus lõpul 2-kõrdne fula-umbhealik on. Nii peaks ka olema „kot, kap, lut“ s. o. lõpul ka 2-kõrdne (bb = p) järsk-

*) Waata: Ed. Ahrens „Zob. Hornung jne.“ lhf. 1 ja 2.

**) Kui ma omal ajal sellest Dr. Hermannile rääkisin, siis naeris ta magusalt. Kui ta aga ise pärast sedasama õpetas, siis naeriti teda. Ja ometi on see õige, et Eesti keeles sõna teise kõwadusega umbhealikuga peale ei hakka, ega saagi hakata.

umbhealik, nagu ka omal ajal kirjutati, kuid Dr. Weste soovil ja ekstitamisel hakati kasutada pp, tt ja ff kirjutama s. o. toodi foneetiline segadus ja anti välimine sarnadus paljalt välimuse järel. Nõnda ekstitult ja ekstitatult oleme omale praeguse digest-kirja saanud. Palju on seal ajaloolikku, vähe foneetilist.

Ja selle ekstinud ja ekstitatud kirjawiisi juurde peame ka jääma. Parandada võib siin väga vähe, kui mitte uusi tähti ei looda. Tähetakse aga nende wanade tähtedega kirjawiisi parandada, siis oleks siin vähe teha, sest b, d ja g-d ei hakka ometi keegi enam ette kirjutama, ja kas meie „kuff, kapp ja tutt“ ühega ehk kahega kirjutame, see on pisutene parandus. Suurem parandus oleks olemat, kui meie pika „f“ sootumaks välja heidaksime ja „h“ ja „s“ järel (ja ka ette) **b, d** ja **g** diges kõwaduses märgiksime. Kuid see suurendab igatahes laste tööd, sest lapse kõrv ei kuule alati seda, mis ta kuulma peaks. Nii p e a m e wana juurde t a h t m a t a jääma.

Riid puhtate pillade täishealikute ja kaalfittäishealikute wahel lõpeb keele edu tähele pannes esimeste wõiduga ja kui mitte nii jonnakalt oma „koduse keele“ peale uhked ei oldaks, siis saaksime omale warsti ühise kirjawiisi, mis õpetust koolis märksa kergendaks.

Praegu nähikse kindlat woolu ühinemise poole olemat, ja see on hea tundemärk.

Mis metoodilistesse näpunäidetesse puutub, siis ei arwa ma siin mitte kohase olemat sellest rääkida. See on ometi igale kooliõpetajale, kui õpetajale, tuttav.

Peaks raamatu tarwitajal isu olema selle töö kohta oma tähelepanemisi awaldada, siis oleksin ma talle südamest tänulik, kui ta seda teeb.

Tallinnas, 24. augustil 1910.

E. P.

Kergemad harjutused.

§ 1. Tähtede kirjutamine.

Kirjuta: D o, N n, R r, Ä ä, S s, M m, Ü ü, G g, L l, P p, W w, Ö ö, E e, K k, U u, D d, I i, T t, S h, A a, S õ, I i, B b.

§ 2. Kerged sõnad.

1. **Pea meeles:** Inimeste, maade, linnade, külade, jõgede ja järvede jne. nimed kirjutatakse suure tähega.

2. **Pea meeles:** h-ga kirjutatakse — Hans, hale, haraline, hari, harjad, haru, hea, hele, hilja, himu, hirmus.

Tähendus: Iga üksiku sõna järele tuleb siin komma kirjutada.

Ema, onu, mina, Süri, wili, Jumal, wali, öla, inimene, Hans, rumal, Juhan, weri, wõru, elama, nali, lumi, Wiluwere, Mari, Narwa, waha, Särewere, wilu, öli, röga, nina, meri, muna, hale, ihu, himu, eha, hea, jahu, haraline, aru, hari, mälu, harjas, wili, hilja, rohi, hele, lima, reha, hirmus.

§ 3. Kerged laused.

Tähendus: Kirjamärgid wõeldagu alguses ette.

1. **Pea meeles:** Sõna lõppu tuleb lühikene „s“. Punkti järele kirjutatakse suur „S“.

Minu ema on hea inimene. Sinu onu nimi on Hans. Rumalal ei ole aru. Sea harjas on kõwa. Suwel on hele ilm. Ane liha on magus. Hiline wili on rohiline. Saha nina on haraline. Ane muna. Oma nimi ei unu.

2. **Pea meeles:** Eesti keele sõnade hakule kirjutatakse p, t ja k, aga mitte b, d ja g.

Jumal on püha. Tuli on palaw. Kala ujub. Karjane tuli koju. Tüna on tüüna. Karu on kuri elajas. Kana muneb. Sead teha on meie kõigi kohus.

Wana kana.

Ühel wanal emal oli kirju kana. Kana oli wana. Tema ei munenenud enam mune. Wana inimene oli kana üle pahane.

§ 4. Tegusõna lõpud olewifus.

Mina elan. Sina elad. Tema elab. Meie elame. Teie elate. Nemad elawad.

1. **Ülesanne:** Pööra niisama: tulema, magama, laulma.

Rodu.

Mina elan oma kodu. Rodu on hea elada. Mina loen kodu oma emale. Mina laulan ka. Mina magan magamise-toas.

2. **Ülesanne:** Kirjuta see tükk nõnda ära, et ja „mina“ asemele — „sina, tema, meie, teie, nemad“ paned ja „elan, loen, laulan ja magan“ kohaselt muudad.

§ 5. „f“ ja „s“ tarwitamine ja paljuse lõpp „d“.

1. **Pea meeles:** Järgu lõpule kirjuta lühikene „s“, järgu hakule ja sisse aga pilt „f“.*)

2. **Pea meeles:** Paljuse lõpp on pehme „d“; nagu: Jänes — Jänesed. Pesa — pesad. Waga — wagad. Hobune — hobused. Rebane — rebased. Wõsa — wõsad.

Inimese eluase on maja. Dras kasvab ilusa ilmaga kõige enam. Waha sulab tules ära. Jänes elab wõsas oma pesas. Wesi wuliseb ojas. Waga weri ei wäri. Meie isa on hea inimene. Saia sifu on magus. Sügise ilmad on wilud ja wihmased. Jõgedes elab palju kalu. Rebasel on karwane saba. Tõsi wõidab kõweruse ära. Talwised ilmad on tuisused ja külmad. Inimese südames asub weri. Suwel on ilus elada. Eümesed inimesed elawad kauem kui meie.

§ 6. Rordamine.

a) Kirjelbused.

1. Jänes.

Jänes on wagane elajas. Tema elab wõsas. Nägemine on temal kaunis waewaline. Jalad on jänesel tugewad ja kärmed.

*) „f“ ja „s“ tarwitamist tuleb kaua aega harjutada, kui neid mõlemaid tähta pruugitakse. Iseäranis kasulikud on lugemise raamatust Ladina tähtega tükkide ära kirjutamine. Siin pidin aga ruumi puuduse pärast ainult ühe etteütluise ülesse wõtma, et raamatut mitte asjata patjuks ajada.

Jänese liha on üsna hea ja magus toidus. Inimesed ajavad teda taga ja lasewad maha. Jänesel on väga paha elu.

2. Rebane.

Rebane on väga kawal, osaw ja were-januline elajas. Tema elab tihedas wõsas. Seal on ka tema pesa. Rebasel on teraw nina ja kawalad silmad. Temal on wäledad jalad ja karwane saba.

Unedele ja kanadele on rebane alaline tülitegija. Pime-das, kui inimesed magawad, ronib ta majade ligidale ja weab mõne kana wõi ane omale.

Inimesed ajavad teda taga ja lasewad maha. Rebane tatab oma tegu elu ja ilusa nahaga.

3. Siga.

Siga on kodu-elajas. Temal on teraw nina, jäme keha, madalad jalad ja kõwer saba. Suwel on tema toidus rohi, aga talwisel ajal — jahud ja tera-willi.

Siga ei ole puhas elajas. Suwel palawa ilmaga röbeleb tema poris. Tema liha on aga magus ja tarwiline toidus.

4. Kewade.

Kewade on suwe ilu ja elu alus. Kewadel sulab lumi ära. Wesi kogub madalamale kohale. Jõgedes ja oja-des wulitseb wesi kiwide wahel. Lume kadumise järele tuleb rohi kasumisele.

Elajad on talwise aja järele wäsinud. Isuga lähewad nemad ilusale rohule. Talupojad lähewad külima. Küli järele tuleb kesa harimine. Elajal ja inimesel on kewadel ilus elada.

5. Sügise.

Sügisel läheb kewade ja suwe ilu ja elu kaduma. Ilmad on külmad ja wilud. Lehed ei ole enam rohilised. Nemad sajawad maha. Taewas on pilwine. Sage-dad wihtmäd täida-wad jõgesid ja ojasid. Pori on väga palju. Inimesed kogu-wad aga omale toidu tagawara, mida talwisel ajal väga waja on.

b) Jutustused.

1. Rumala sulase tegu.

Peremehel Suhanil oli väga ilus hobune. Tema haris teda ja pidas teda nagu oma filma tera. Peremehel oli aga wähe-se aruga sulane Jüri. Ühel rehe-ajal jagas Jüri

hobusele väga palju teri. Ilus hobune furi ära. Duhan oli Jüri üle väga pahane ja ajas tema minema.

2. Reinuwader rebane.

Luha perenaisel Maril oli kena kirju kana, Tibu nimi. Tibu munes Marile iga päewa järele muna. Aga ühel sügisel oli Tibu kadunud. Seda oli wana kawal Reinuwader teinud. Luha ema walas pisaraid, aga rebase pojad pidaswad pidu.

3. Rebane ja kana.

Rebane nägi kana ülewal magama ja kõneles temale: „Sina oled väga ilus ja hea elajas. Oma terad tasud sina oma peremehele kasuga ära. Tule maha, mina tahan sinule pai teha.“ „Tõsi, väga tõsi,“ sõnas kana, „aga maha mina ei tule. Mina kardan, sina sahid minu ilusad libedad suled ära.“

Täishealikute harjutused.

§ 7. a — aa, o — oo, i — ii.

1. **Pea meeles:** Lühikese täishealiku kirjutame **ühe**, pika aga **kähe** täishealikuga.

2. **Pea meeles:** Teist täishealikut kaksiktäishealikus ei kirjutata mitte üialgi kahetordselt.

3. **Pea meeles:** Sõnad — **ja, ka, ma** (mina), **ja** (sina), **ta** (tema), **nad** (nemad) kirjutame **ühe a-ga**.

1. a — aa.

4. **Pea meeles:** **h-ga** kirjutame **habe, hagu, haagan, hoop, haabjas, haamer, haarama, haaw.**

a) Janu. Jaan. Sadu. Saabas. Habe. Haabjas. Abi. Haaw. Saba. Harima. Haarama. Taar. Tare. Nam. Nan. Lagi. Haamer. Kaalid. Kaki. Kana. Kaaned. Sadu. Saadude. Uadu. Sage. Saage. Hea. Pea. Noad. Wean.

b) Saabas on jalas. Hobusel on ilus saba. Sada rubla on palju raha. Wanal ajal oli haamri nimi wafar. Laanes kaswawad ka haawad. Mõned haawad on pahad paranema. Namil on aan. Raanid elawad jõgedes ja ojades. Ra kraawides elawad wahel kaanid. Uadu on poisi nimi. Meie taadi nimi on Jaan. Lume ajal sõidame saaniga. Suwel on maal ilus elada. Ma elan maa peal. Sa ei saa lugeda. Ta tuleb pea. Nad ei tea, mida nad kõnelewad.

II. o — oo.

5. Pea meeles: h-ga kirjutame hobune, hoolas, hoomama, hoone, hoow, hoog, haridus.

a) Tore. Toores. Kool. Kole. Toolid. Loodus. Woolaw. Hobune. Hoolas. Toomas. Nobe. Nool. Hoog. Ogar. Hoow. Hoomama. Toobid. Tobi. Koorem. Kore. Koorin. Korin. Hoone. Toodud. Pood. Raon. Laon. Lõo. Räod.

b) Meie koolis on palju toolisid. Noored loomad on ilusad. Ole sina hoolas! Wihma järele on palju pori. Paremm pool muna, kui tühi koor. Puhumine toob tulele hoogu. Nasa peal on loog maas. Mõne hoone hoowi peal hoowab saju ajal wesi. Sumine wihmahoog läheb pea üle. Ole koolis hoolas, saad edasi. Toomas on poisi nimi. Räod laulawad kewadel. Lõo laulab hilja sügiseni. Hobune on koorma wedaja.

1. Rodu.

Minu kodu on maal. Seal elawad ka minu wanemad. Meie maja taga on hoow. Hoowi peal elawad suwel meie kodu-loomad. Hoowi peal asuwad ka teised hooned. Hoowi taga on heinamaa ja karjamaa. Suwel käiwad karjamaal koduloomad.

2. Heinamaal.

Suwel olen mina oma isaga pea igal päewal heinamaal. Rõige ilusam aeg on minule loo-aeg. Wessse ajaga on aga heinategemine paha. Iga pisem wihmahoog toob tüli. Wihmase ilmaga peab wäga hoolas olema, kui head loogu tahad saada. Ruiwa ajaga on aga heinategemine lõbus ja nagu nalja asi.

III. i — ii.

6. Pea meeles: h-ga kirjutame, higi, Hindrek, hiidlane, hiiglane, hiilgama, hiinlane, hiis, hiir, haigus, hais, hein, hoidma.

a) Wile. Wilu. Wiil. Piim. Pime. Tina. Tiina. Tiiu. Rile. Riilud. Wilu. Wiilud. Nii. Riin. Miina. Miina. Riin. Sile. Siilid. Siilud. Siis. Siisu. Wiis. Wiisad. Wiisid. Higi. Hiiglane. Ida. Iida. Hiidlane. Hiin-maa. Hiina-maa. Hiilgama. Hiis. Hiir. Hindrek. Wiin. Iialgi. Rai. Mai. Raiuma. Riiama.

b) Wili kaswab. Wiiliga wiilime rauda. Piina, Piisa ja Miina on neiude nimed. Siilid on hiirede waenlased. Ura joo wiina. Piima-toidud on head ja magusad. Hiidlased ela-

wad Hiin-maal. Sead teha ei ole iialgi hilja. Tähed hiilgawad. Suwel on palju küllsid. Hindrek on poisi nimi. Siidi niidid on tugewad. Hiinlased saadawad meie maale siidi. Sügifel on wilud ilmad. Sülid elawad meie maal. Kooli-poisi riie peab puhas olema. Westfel ja soojal suwel kaswab ilus hein. Wanal lihal on paha hais. Koerad hoiawad oma peremehe poole. Salmad ilmad toowad palju haigusi.

§ 8. „p“, „t“ ja „k“, „h“ ja „s“ „f“ ees ja järel.

Pea meeles: „f“, „s“ ja „h“ järele ja ette kirjutatakse ikka „p“, „t“ ja „k“, aga mitte „b“, „d“ ja „g“. (Üksnes siis jääwad „b“, „d“ ja „g“ „f“ ette alale, kui „f“ sõna muutmise läbi „b“, „d“ ja „g“ järele tuleb. *)

a) Kosti lapsed läksiwad koju. Waeste-laste elu on wahel diige waewaline. Karja-lastu päew on kewadel. Korsten suitseb. Pange mütsid pähä! Suwel näeme taewas ühte, kahte tähte. Ihkä head, wiikä paha!

b) Rapsas kaswab õueaias. Lapsed käiwad koolis. Leitwad küpsewad ahjus. Tindi-toppsid on laua peal. Wigase kopsuga inimene kõhib. Ta sai niisuguse lopsu. Wiina-tipsud riisuwad terwise. Naised roppsiwad linu.

d) Kuidas Jütsid, nõnda nende mütsid. Seitse päewa on nädalas. Lutsud on libedad kalad. Wanad kalksud lähewad paberi tegemiseks ära. Katsu, kuidas ise läbi saad! Kut'su**) on koera nimi. Kutsu Kut'su siia! Metsad toowad palju tulu. Neitfi on noor naisterahwas. Wana inimese nägu on kortsuline. Kõrtsid riisuwad paljude raha ja terwise. Riia raudteel on Kiltfi jaam.

e) Süda tufsub ja põksub. Ritsud ja taksid on wähesse kaswuga koerad. Wiksi saabas hiilgama! Saksad elawad mõisades. Wanad ukssed kriuksuwad. Ta jõi taari paari lonksuga ära. Rauast konksud on tugewad.

g) Rasti kaaned on kumerad. Süstiga kujume kangast. Rusti ja Rat'su on poiste nimed. Lestad on sigade toidus. Sügifel on kaste maas. Korsten suitseb. Halasta alasti peale! Nohu ajab haewastama. Ninaga haistame.

h) Minu palwe tõusku Jumala poole. Seiske usus! Laiska ei armasta hoolas. Hoolsa tegu läheb harwasti raisku.

*) See wiimane seadus tuleb edaspidi harjutusele.

**) Täht.: Peenendust ei märgita kirjas mitte ülesse.

i) Suhtur on magus. Nihku edasi! Ta ei tihka seda teisele kõneleda. Ta sai wihtuda. Tõhku kutsus mõni ka tuhtruks. Saunas wihtlewad inimesed lehtse wihtadega. Lähtris hoiawad inimesed piima.

1. Kool.

Koolimaja on küla kõige ilusam hoone. Tema on toredam kui teised küla hooned. Koolimaja on inimesed oma nooresoole teinud.

Koolimaja awaram tuba on saal. Seal seisawad lauad, toolid ja pingid. Seina peal on pildid ja maa-kaardid. Koolitoas elab noorsugu pea kõige päewa.

Inimesed saadawad oma nooresoo kooli teadust ja haridust saama. Teadus toob aga elus väga palju tulu. Toored ja rumalad inimesed ei pea koolist lugu.

2. Aasal.

Meie karjamaade taga on meie heinamaa. Heinamaast woolab jõgi läbi. Jõe wool ei ole seal kiire. Teine teisel pool jõge asuwad ilusad aasad. Ühel suwel olin mina isaga seal heinamaal. Oli just parajasti loo riisumine. Seal liigub loos imeline asi. Mina kohkusin väga ära. Riisugust looma ei olnud mina iialgi näinud. Tema seljas olivad terawad nõelad. Mina oli teraw ja jalad madalad. Ta waade oli hülgaw nagu hiirel. See loom oli siil.

3. Hiirest.

Pea-aegu igas majas elawad hiired. Raswu poolest on hiired meie maa kõige pisemad loomad.

Hiire toidus on wilja terad, leib, piim, koor, liha ja rasw. On nendel aga toidust wähe, siis näriwad nemad nahka, ja ka taimede koor wõib neile näljaga toiduseks saada. Oma alalise närimise ja inimeste toidu sorimise läbi teewad hiired meile väga palju kahju.

4. Minu Riisu.

Minu kõige armsam loom on minu Riisu. Meie oleme teine teisega head sõbrad. Lähen mina koolist koju, siis tuleb tema minule wastu. Mina tõstan tema enese kae peale ja filin teda. Tema aga pigistab filmad koomale, piilub salaja minu peale — ja uriseb ise. Minu Riisu laulab siis.

Riisu toidus on liha, piim ja leib. Kõige enam armastab tema aga kalu ja hiiresid. Tema on hiirede weri-waenlane.

§ 9. e — ee, u — uu.

1. **Pea meeles:** h-ga kirjutame „heli, helmes, heie, hernes, huul, humal, husar, haue, haug.“

2. **Pea meeles:** Sõnades — **mu** (minu), **su** (sinu) ja **ju** kirjutame ühe „u“.

a) Eder. Eeden. Eewa. Leena. Rewade. Keel. Weel. Wesi. Weed. Mesi. Ees. Sees. Leem. Edel. Efimees. Efimene. Eestlane. Eestimaa. Weri. Weereb. Reede. Reete. Maantee. Heli. Peened. Hernes. Redel. Heie. Nae. Räes. Loeb. Helmes.

b) Uadam ja Eewa elasiwad Eedenis. Ära ole eder! Paja sees keeb leem. Kalad elawad wee sees. Lodi seisab wee peal. Helmed on kaela-ehed. Laulu-heli kõlas weel kaua meie kõrwades. Ornad heided rebenewad. Edel on loode ja lõuna wahel. Neitsi Maria oli Jeesuse ema. Uhti oli wana Eesti wee-jumal.

d) Punane. Puu. Puru. Puur. Punu. Turu. Tuul. Tuli. Tuled. Tuuled. Kuli. Kuul. Kuulid. Uus. Uued. Ruub. Ruued. Raun. Raon. Laud. Laod. Humal. Saun. Huul. Husar.

e) Tuli ei põle toores puus. Reede on nädala kuues päew. Tuul toob tulele hoogu. Ruuse puul on suured juured. Herne kaunade sees asuwad terad. Ruusaga parandawad inimesed maanteesid. Talwifel ajal sõidawad reed teede peal. Sügisel on wilud ilmad ja suured tuuled. Husar on sõjamees. Ra suured mehed surewad. Ema tegi pojale uue kuue. Saun on soe. Uus luud pühib puhta toa. Humal kasvab õue aias. Uu on enam kui suur wara. Suwel kõmifeb kõu. Nõu on enam kui jõud. Ruue päewaga lõi Jumal maailma. Tuua on parem kui wiia. Tule õue! Luuaga pühime põrandaid. Jõulu ees on turul palju kuuskesid. Haug elab meie maa jõgedes. Ta on wagune nagu haud. Taari haudeid tehtakse odradest.

g) Ju jõuab sügise. Su suu on su südame soowide awal-daja. Joo, kui sinul janu on. Ega sa ei joo ju wiina?

1. Rewade.

Rewade on looduse uuendamise aeg. Tema algab paastu-kuu esimese poolega peale ja kestab kuni juuni-kuuni. Maa seisab paastu-kuus weel lume kaisus, ja ilmad on kaunis külmad. Pea tõuseb aga päewade soojus. Lumi sulab ja muudab enese weeks. Suure kiirusega woolab wesi oja-des ja jõgedes, wulifib

ja keerleb kiwide wahel. Lõod ja muud laulu-mehed tulewad meie juurde tagasi. Loomad lähewad karjamaale.

Lume sulamise ajal on teede peal läbisaamine õige wae-waline. Warsti kuiwawad ja tahenewad teed ära. Talwised sõidu-riistad, nagu saanid ja reed, wiidakse puhkusele. Wuri-nal sõidab reisimees maantee peal ja waimustab ilusa kewade ilma üle. Igal pool on uus elu näha.

2. Wiljapuu aed.

Tä h e n d u s: aed—aia, aial, aiad; aga: aedade, aedadele jne. Aeg — aja, ajal, ajad jne.

Enamasti iga talumaja suurem iludus on tema wiljapuu aed. Wiljapuu aiad asuwad üsna majade juures. Seal kas-wawad õunapuud, ploomid, kirsid, ja pirnid. Wäga tihti on ka maripuud wiljapuu aias.

Puu-wilja on väga terwe toidus. Puu-wilja wiib pere-mees kaubale ja saab tema eest raha. Mida suurem on puu-wilja aed, seda enam wõib ta peremehele kasu tuua.

Uga ka palju lõbudust ja meelehead saame wiljapuu aiast. Iseäranis ilus on tema kewadel õie-ajal. Nagu suur õie-mägi on siis iga puu. Lõbus on siis aias liiwaste teede peal käia. Ka suwel palawa ajaga on hea puude warjus istuda ja pühapäewadel aega lõbusasti edasi ajada. Weel suurem lõbu on aga siis wilja-puu aias wiibida, kui seal mesipuud asu-wad. Nagu nooled liiguwad need kärmed õhu-loomad edasi ja tagasi. Ei ole neil aega muidu wedeleda. See ajab aga inimest ka midagi tegema, ka kärmas ja usin olema.

3. Meie mered.

Eestimaa ligemad ja suuremad mered on Riia- ja Soome-lahed. Riialaht asub meist lõunapool, Soome-meri on aga suwises päewa loodes Eesti kubermangu ja Soomemaa wahel. Mõlemad lahed on kaunis sügawad ja laewa-sõidule kohased wee-teed. Warasest kewadest kuni hilise nowembri-kuuni uju-wad tuhanded kaubalaewad nende woogude turjal. Ka kalade saagi poolest ei ole need weed wiimased. Meie merede wee sees elab palju kalu. Suuremad neist on lõhed, angerjad, ha-wid, turwad, siiad, säinamad ja muud. Lõhesid ja hawisid on siin wahel paari puudaseid saadud. Pisemad kalad on ahwe-nad, särjed, kiisad, räimed ja kilud. Meie merede kõige suurem warandus on aga need wiimased kalad. Nende läbi saawad mõned kalamehed aastas üle wiie wõi kuue saja rubla puhast kasu ehk enamgi. Kilude soolamine toob palju tulu, ja see teenistuse-haru toidab väga palju inimesi. Räimed on

talu-inimeste toidus. Igal kewadel wiivad peremehed suured koormad räimesid koju, soolawad nemad ära, ja terve aasta on perenaisel soolafepoolis prii. Kilud on aga maiuseroog.

Need mered wõiwad aga ka kahju tuua. Wahel tõusewad suured tuuled. Wihased lained lõhuvad siis mõnegi laewa ja paadi, ja nii mõnigi laewamees leiab mere-wee märjas põues omale wiimase woodi.

Nagu iga teise suurema mere-wee sees palju soola on, nii on ka meie merede wesi kaunis soolane, ja juua ei taha teda keegi loom.

§ 10. ä — ää.

1. **Pea meeles:** h-ga kirjutame — „hea, häbi, häda, hädal, häniline, häwinema.“

2. **Pea meeles:** äe-ga kirjutame — „päew ja äestama“.

3. **Pea meeles:** ea-ga kirjutame — „hea, heal, pea, peal, seal, teal, peastma, seadima ja teadma.“

a) Ära. Äär. Ääs. Ääme. Äään. Kään. Mägi. Lääge. Lään. Mära. Määrama. Wägi. Määgima. Häniline. Säärane. Häwinema. Healitsema. Teal. Pea. Hea.

b) Mõni räägib nii haleda healega. Rääbis on räime suurune kala. Nääri-päew on esimesel jaanuaril. Sandi riided on nürud. Hea pea ja head elu-wiisid wiivad hoolsa koolilapse kaugele edasi. Seaduse-teadmine on iga riigi-alama kohus. Seadus ei häwine. Ra hänilised lähewad sügisel soojale maale. Ilusa healega laulu kuuleme hea meelega. Rääga katsume, — filmaga näeme. Mäe peal näeme õige kaugele. Hea sõnaga saab wahel enam kui suure wäega. Mis käes, see ei ole iga fõrd weel peas. Wanas eas ei näe inimesed enam heasti. Soojal sügisel kasvab heinamaa peal suur hädal. Wihmaga häwineb wili nurmel ja hein aasal.

Esimene liu-laskmine.

1. Ühel külmal päewal olin mina õues. Seal nägin ma, kuidas mu pea kohal lume-hebemed, nagu suwel sääsed, keerlesiwad. See oli esimene tänawu aastane lume-fadu.

2. Juba magasiwad weed mõne hea nädala jää-kaane warjus, kuid metsad ja mäed, aasad ja orud oliwad mustad ja külma tuule käes puhuda. Iga aastase seaduse järele oleks pidanud lumi mõne hea nädala juba maas olema, kuid tuul ei olnud weel lääne poole käänanud. Täna oli ta aga seal pool.

Mühin ja ragin, hulumine ja wilistamine täidab metsaalust. Ja rõõmsaks läheb inimese meel, kui ta niisugusel ajal metsa tihedusest lagedale peaseb.

§ 12. ö — öö ja ü — üü.

Pea meeles: h-ga kirjutame — „h ö ö w e l, h ü ü d, h ü ü d m a ja h ü ü b e“.

a) Rõgin. Röögin. Müra. Müürid. Röögid. Rüüned. Röha. Süda. Süüdlane. Lööma. Sööma. Müüma. Mööda. Nööbid. Lürima. Nüri. Hööwel. Ö. Rüüd. Hüüdma. Üdi. Rüürima. Wöö. Töö.

b) Ema teedab köögis süüa. Hööwliga hөөweldame. Röömel kasvab kõwa maa peal ja kraawide ääres. Süüa hädas Jumala poole! Tühi toob tüli. Pane wöö wööle ja mine tööle! Suwel sooja ajaga on hea rüüdi kanda. Koeral on nürid küüned. Dötöö ajab une ära. Luu-nööbid peawad kauem. Tüürimees juhib laewa. Surul müüdakse kalu, kanu ja muud söögipoolist. Süda-öfisel on pime. Üra löö, saad ise ka lüüa. Palju tööd, wähe süüa. Does on kaubad müüa. Lõfsuga püüame hiiresid. Hüübe on kõwaks läinud süldi wedel.

1. Ema töö.

Minu emal on wäga palju tööd. Igal pool majas on temal midagi teha. Rõige suurem töö on temal aga köögis. Seal teedab, praeb, peseb, küürib tema ja teeb meile süüa. Peale söögi-walmistamise on talu-majas emal ka weel lauda juures tööd. Seal söödad ja joodab ta loomasid. Ema walmistab meile ka riideid. Meie kuued, särgid, püksid, rüüd, woodilinnad ja muud riided on ema hoole ja töö läbi saadud.

2. Söfisel.

1. Päewane töö on möödas. Eha kustub. Ilm ehib end öö-rüüga. Taewa tähed, öö-küünlad, tõusewad nagu hiilgawad nööbid taewa wölvile. Taewas ise on sügaw tume-sinine, üksnes kõrgel wölvil paistab tema wähe heledam olema, nagu oleks temal seal nõia-wöö wööl. Ei ole müra, ega kõra kuulda. Warsti tõuseb ka kuu, ööwalitseja, üle metsa nähtawale. Raugele mööda maad weniwad warjud. Mets seisab eemal, salajas nagu must müür. Ka tema nagu magab.

2. Kuid sügawas metsa südamas algab just öfisel töö peale. Rööwloomad poewad nüüd oma päewastest peidurgastest lagedale. Tihti kuuleme seal, kuidas uhuu hüüab ja

südamel hirmul lööma ajab. Salajas istub ta offa peal ja waritseb jäneft, kes ta söögile läheb. Seal lööb rööwel oma tugewad küüned saagi selga. . . . Jänes karjub, hüüab haleda healega, kuid warsti kostab tasane rögin, — ja rööwel läheb oma saagiga minema.

§ 13. Kergelt kuuldaw „e“ kahe täishealiku wahel ja umbhealiku ees.

1. **Pea meeles:** Kahe täishealiku wahel kergelt kuuldawat „e“-d kirjutame „j“-ga.

2. **Pea meeles:** Läheb kergelt kuuldaw „e“ umbhealiku ees i-ks, siis kirjutame selle „i“-ga, jääb ta aga e-ks, siis ikka „e“-ga. (Nagu: waene — waewaline — waesed; aga: naine — naist — naisu).

Iseäraldused: 1) aed, aia, aeda, aiale, aiad, — aga: aedade, aedadele, aednik jne; täishealiku ees i, umbhealiku ees e; 2) päew — päiwi.

a) Inimesed elawad majades. Tujud ei too tulu. Üra aja tuju taga! Meil aia ärne tänawas, kui armas oli seal! Waja koju poole reisida. Paju on pöösas, aga pujus — rohi. Uju sees on aru. Sõja-elu ei ole löbu-elu. Majade ees on kojad. Pojal on wahel isa wiisid juures. Kes on majas maias loom? Kuusepuu waiad seisawad kaua maa sees. Saju ajal on paha tööd teha. Habeme-ajaja ajas isa habeme maha. Isa ajas dunapuu aias mesilase pere uue koha peale. Saja rublaline on suur raha. Saialeiwad on magusad süüa. Pajal on kaan peal. Ma seisjan aia najal. Üra wõia liha enam wõiga. Kurjad käiwad laia teed. Maias sööb palju saia.

b) Laenu-leib ja laisa töö ei kesta kaua. Mida suurem tuul, seda suuremad lained. Kalamehed töiwad õige suure kala koju. Naine on mehe abi. Raine inimene elab kauem. Teine ei tea teise südamel soowisid. Kaarliid on nime-kaimud. Kuu kumab taewas. Waese elu on waewaline. Wainumöödgaga wõida kuri ära. Rahas on wägi ja wõimus. Wares ja kaarn sööwad raisaliha. Pahad inimesed on teine teisega wae-nulifed. Wainu peal kõlab röömus laulu-heal. Terawal noal on libe lõige. Suwel on jõgedes leige wesi. Õige süda ei wäriise. Tuhase maa peal kaswawad õige suured nairid.*) Suured laewad ei kardada laineid.

*) Sellel sõnal on Eesti kirjakeeles palju kujusid olnud: „naeris, naires, naaris“ jne. Digemaks kujuts loen ma „nairis,“ kuna foguni was-tit worm „naeris“ — on.

1. Küla.

1. On kaunis kogu talu peresid oma majadega üheskoos, siis on see juba küla. Külasid ei ole inimeste tuju teinud, vaid nad on enamasti wanal sõjaajal häda ja wajaduse nõudel loodud. Siis oli waja, et palju inimesi koos elaks ja üheskoos waenlasele wastu paneks.

2. Küla majad on enamasti teine teine pool laia teed, mis külalt läbi wiib. Tee ääres kasvawad tihti kased, pajud, wahtrad ja pärnad. Elumajade juures asuwad wiljapuu ja keeduwilja aiad, mis maiastele palju maiust walmistawad. Wiljapuu aedade ümber on püstaed ehk rõhtaiad laudadest ehk teiwastest tehtud. Majade ja aedade ääres kasvab tihti suur rohi, enamasti pujused, nõgesed ja kobrulehed.

3. Meie maa külad ei ole suured. Harwasti leidub siin külasid, kus üle saja maja koos asub. Wäga paljudes kohtades on külad ju laiali wiidud. Pojad nägiwad ära, et ligidal seiswad majad tööd segawad, tulekahju ajal wäga suure hädaohu käes on, ja asusiwad oma majadega eemale elama. Wanad abjude waremed, aia postide ja waiade otsad ja tühjad kaewud on weel mõnest muistsest külalt järele jäänud.

2. Kalamehe elu.

Kalameeste majad asuwad mere ääres. Enamasti on need kaunis waewalised hooned, sest lihtne mere-töök ei too palju tulu. Kuid tihti on meremeeste waesuse pea-süüdlane suur joomine. Aga ka õige palju wiletust walmistab kalameestele waenuline meri. Sagedasti riisub meri laste ainja ülewalpidaja ja hoolikandja ja toob terwele perele puudust ja waesust. Iseäranis hädaohtline on kalapüüdmise suure tuulega, siis kui mere-waimud tantsiwad, ja taewas wihma pilwed ujuwad. Paistab siis, nagu oleks pilwepõue ja mere-laine teine teisega nõu pidanud, kuidas waest kalameest laine sügawusele ohwriks wiia. Istub niisugusel ajal kalamehe naine toas lasteperega ja ohtab taewa poole, et Sumal nende isa oma wäe ja wõimuga kaitseks. Kuid tihti wiiwad wihased lained nii mõnegi kalamehe ja tema kaimu merele ohwriks ja rööwivad ära paljude naiste ja laste leiwamuretsejad.

§ 14. Sõnade kokkukirjutamisest.

T ä h e n d u s : Sõnade kokkukirjutamine tahab küll rohkem grammatika tundmist, kui seda algaja õigestkirjutaja käest wõib ja tuleb nõuda, siiski on see ju alguses nii tarwiline asi,

et sellest pea esimestes õigestkirja tundides juttu tuleb teha. Iseenesest mõista, et ka siin aegamööda ja õigel ajal laste tähelepanemist kokkukirjutamise seaduste peale tuleb pöörda ja mitte kõik korraga pakkuda. Üleüldse oleks eiotfa järgmist tähendada:

1) Need sõnad tulevad enamasti ikka kokku kirjutada, kus he a l e r õ h k esimese sõna peal on, nagu: h o b u s e w a r a s, r a u d n õ g e s, k o o l i w a n e m j n e.

2) On mõlemad sõnad n i m e t a w a s (kes-mis käändes), siis kirjutatakse nad kokku, nagu: k ä s i s a r i, j a l g w ä r a w, r a u d n õ g e s, t e g u s õ n a, h e l e s i n i n e, ö ö t ö ö, k u r i k a w a l, t ü h i p a l j a s, n o o r m e e s,*) t u m e r o h i l i n e j n e.

T ä h e n d u s: Siin mõiks wahet teha nimesõnade kokkukirjutamise juures, mil esimene sõna küsimise „mis?“ ehk „millest?“ peale wastab, nagu: „raudnõges“ ja „raud nael“. „Raudnõges“ wastab küsimise „mis nõges?“ — „raud nael“ aga küsimise: „miskiugune?“ „millest?“ peale. Nii mõiks iga fõrd sõnad l a h u s kirjutada, kui esimene sõna küsimise „millest“ peale wastab. Nõnda: raud wõre, puu peaga nuga — lahus; aga koos: raudnõges, raudsipelgas, Wastnarwa (ehk Wast-Narwa), see inimene on päris puupea jne.

3) On esimene sõna teisele omandust tähendaw, siis kirjutatakse nad kokku, wastab aga esimene sõna küsimise „kelle, mille?“ peale, siis lahus; nagu: meremees („mis“ mees?), aga mere sügawus („mille“ sügawus?) — lahus; koos: loomasugu, isamaja, linnapea jne. (mis sugu, mis maja, mis pea?), aga lahus: looma mõistus on pisem kui inimese oma; meie saun on ka minu isa maja jne. („kelle“ mõistus, „kelle“ maja?)

4) Igasugused käänatawad kujud, niisama ka määruse sõnad käänatawate kujudega, tulewad kokku kirjutada, kui nad üheskoos ühesmõisteid tähendawad, nagu: meelemärg, pühawaim, tagasiastumine, õigestkirjutus, kaasawara, pailaps, ühiselu, ühestöö, erawarandus, eriteadlane jne.

5) Sõnad „h a l e, h u l l, i m e, k o l e, p ü s t i, w õ h i ja ü l i“ tulewad järgnema omadusesõnaga kokku kirjutada, kui nad üheskoos kolmanda wõrdluse astme „wäga, õige“ aset täidawad, nagu: wäga naljakas — halenaljakas, ülinaljakas, ime naljakas; wäga julge — hulljulge,; wäga kawal — imekawal;

*) Mõned neist sõnadest muudawad ainuses esimese sõna o m a s - t a w a s s e ja paljuses nimetawasse ja omastawasse, jääwad aga kokku, nagu: noormees, nooremehel, nooremehel — nooredmehed, noortemeeste, noortemeestele jne.

wäga kuri — kolekuri; wäga hull — püstihull; wäga wõdras — wõhiwõdras; wäga ilus — üllilus*) jne.

T ä h e n d u s : Sõnade õiget kottukirjutamist ei wõi laste käest mitte nõuda, sest et see üle nende jõu ja arusaamise wahel läheb; pealegi walitseb siin suur mitmekesidus.

Sarjutused.

Wana-ema on isa wõi ema ema. Meie oleme praegu koolimajas. Puukuur on maja hoone. Walju tuulega on mere lained õige suured. Kase ladwas asub wahel tuulepesa. Hobuse sabas on õige jämedad jõhwid. Hobusewaras on paha inimene. Hobusääst on ühe suure sääse nimi. Hõbe helmes läigib niisama, nagu klaas helmes. Klaasnõud lähewad kergesti puruks. Raudrohi kaswab teede ja kraawide ääres. Raudnaelad on praegust igal pool pruugil. Uue-aasta wõsel on paljudes majades tinawalamine moodis. Isa ja ema olidwad teises peres hõbepulmas. Mäeküla peremees on meie praegune koolimanem. Majapea peamure on pererahwa eest hoolitsemine. Rõige suurem maailma jagu on Aasiamaa. Sügisel pudenewad puu lehed maha. Poisil kadus puu peaga nuga ära. Ta on üks puupeaga inimene. Kivimajad seisawad kauem, kui puumajad. Tema käib praegu puutöös. Lõwi on loomasoo kuningas. Pühawaim on Jumala kolmas olemine. Siniraagu saab meie maal wäga wähe näha. Salwa inimesega üheselamine toob kahju. Ühistöö on üheskoos töötamine, aga ühistöö on töö, mis kõigile ühist tulu toob. Ühiselu ja üheselu on kaks ise sõna. Iseäranis tulus on koduloomade feast weis. Rebane on imetawal elajas. Wahel on fewade ilmad üli-ilusad. Hiinlased on meile wõhiwõdrad. Kasepuu lehed on helerohilised. Wiinajoomine on tühipaljas ajawüde. Suwine taewas on tumesinine. Tublid nooredmehed teewad igaühele rõõmu. Igaühele nooremehetele ei ole tasane elu meele järele. Meist hea meel on Jumalal, suur rahupõlw on kõigil maal. Noored inimesed mängiwad hea meelega teine teisega. Rewade tagastitulemine toob loodusele uue elu. Laewamehe elus on wäga palju häda. Iga inimese raudwara on waga süda ja wirgad käed. Elurõõmus meel wõidab mured ära. Meie pea-ülewelpidaja on leib, sest tema on meie peatoidusest pea-asi. Maa-alused on paha nahahaigus. Parmu elu-iga on paar suwe-kuud. Eha-ajal on taewas wahel õige punane.

*) Rõik raskesti loetawad kottupandud sõnad tulewad lahutusemärkide läbi ära lahutada, nagu: maa-alune, weerakud, jäääärne jne., mitte aga: maaalune, weerakud, jäääärne, üllilus jne.

Sügisel wihma-ajal on maal poeesifised üliporised. Padi on magaja iga-ööfine pea-alune. Wiendal loomise päewal löi Jumal kõik wee-elajad. Tähe-uurija teeb öösel tööd. Öö-töö mõjub aga töötegija peale. Maantee peal sõidawad inimesed. Saltwel on hea ree-tee. Reede on nädala kuues päew. Dunapuu kasvab wiljapuu aias. Iõeäärised maad on madalad ja weesifed. Issa on pojast pea osa suurem. Inimese elu pea-osa on töö. Wahel on sügisel weel üli-ilusad ilmad. Raudtee rongid liiguwad auru jõul.

§ 15. Punkt, hüüdmise- ja küsimisemärk lause lõpul mõtte järele.

Pea meeles: Tutustawa lause otsa kirjuta punkt, hüüdlause järele hüüdmise- ja küsiwa lause lõpule küsimisemärk.

Rui palju on seitse ja seitse? Ruhu poole ujuvad kalad? Ilus on sügisene öö! Sügisene öö on pime. Juba tema siin! Kas tema juba siia on jõudnud? Hirmus on tormiga merel wiibida! Kuule, kuidas laulab lüü! Tule siia! Räägi, mis sa kuulnud ja näinud oled! Mis sa kuulsid koolis? Lapsed lugewad koolis.

1. Jõe ääres.

Misugune tore-ilus suwepäew! Helesinine taewawõlv seisab pea kohal. Rohiline aas kõigub jõe ääres tasase tuule käes. Jõe hõbedasel laugel mängib päewa kiir. Ja näe! Mis liigub seal wee wäikeses põues? Kes see on? Do, see on ju wee-rõõwel haug wõi hawi! Tasa ja targu ujub ta jõe haua sügawusest madalamale. Seal mängiwad päewa paistel wähemad kalad. Järsku jääb haug seisma. Tasa liiguwad tema oimud ja saba. Ta hiilgawad filmad seisawad ühe eesmärgi küljes. Kõle! Seal suliseb wesi. Nagu tuulehoog on pisemad kalad laiali. Üks neist on aga tõesti tugewa haugi lõugade wahel oma otsa leidnud.

2. Lõo.

Kuule! Kes hüüab seal pilwe piiril nii rõõmsa healega? Do, see on ju meie kewadetooja, lüü! Tere, tere, sa rõõmus laulja! Kõnele, mis tood sa enesega! Kas peidab su põues rõõm wõi mure? Räägi meile, mis nägid sa laugel soojal maal? Ja lüü laulab ja laulab. Ta laulab seda, mida ta

on näinud ja kuulnud. Ja mis see on? See on kewade! Kewade-laulu hõiskab ta keel! Jah, keda ei aja kewade laulma?

3. Müristamine.

Rõhuv soojus walitseb igal-pool. Ei laula lōo, ei liigu puu leht. Päewa palawus tõuseb kõige kõrgema kraadini. Igatsufega soowivad inimesed, et pilwe-rüingas taewa wõlwile tõuseks. Kuid taewas ujuvad wäiksed pilwed. Ei need wihma too! Kas siis tõesti ei tule täna wihma? Aga näe! Seal tõusewad tolmupilwed teede peale! Mis see on? Eks ole see ligidase müristamise sõnumitooja? Ja kuule! Mis kõmin see on, nagu sõidaks keegi kaugel? Tõesti, see on kaugel kōu müristamine. Warsti on ta siin! Ja ligidamale ja ligidamale jõuab pilwe sinine wiir. Tormine tuul pühib temale teed. Inimesed ja loomad kaowad õuest. Tuba on ka müristamine käes. Nagu pihuga külib tuul esimesi jämedaid piiskasid. Seal wilgub järsku tuline juga! Pimestaw hiilguš, pragin! Rõu hiiatab. Wesi wajub taewast maha nagu pangest. Pea woolawad kraawid. Ojad ja jõed keerlewad wahuse kobrauga ääreni täis. Warsti on aga suur wihmawaling möödas. Veel kaugel kõmiseb kōu. Uus wärskus täidab loodust. Oh, mis lõbus ja hea on nüüd inimesel ja elajal!

§ 16. Kordamisefsk.

1. Hobune.

1. Hobune on wäga ilus ja kasulik koduloom. Temal on file ja tugew keha, lai kael, wäledad jalad ja suur saba. Hobuse kasu inimese majapidamises on wäga suur. Temaga teeb ta oma töö, weab oma koormad ja sõidab oma sõidud.

2. Hobune sööb heinu ja kaeru. Suwel on aga rohi tema toidus. Ra haganaid wõib ta nähjata süüa.

3. Hobune on terase mõistusega elajas. Iseäranis hea on temal arusaamine teede üle. Maantee harudel teab ta õige tee ära, ja hilja õffel pimedas oskab ta ise teed koju leida.

4. Hoolas peremees harib ja hoiab oma hobust heameelega, ega tee temale suure tööga tiialgi liiga. Sale on aga näha, kui inimene seda head looma ei hari ega hoia, liia tööga waewab ja haltwa sõnadega haawab.

5. Kui hobune head süüa ei saa, siis tuleb temale haigus. Ta ilus hõbe-hele heal kaob, filmad ei hiilga enam, töö juures on ta tihti higine ja karwad lähewad harjaste farnafesk. Eluhimu on hobusel nagu kadunud.

6. Meie maa hobused on wäheste kaswuga, aga nad on tugewad tööd tegema. Isääraniis kuulsad on Saaremaa, Harjuma ja Hiiumaa hobused. Wõõra-maa tähtsamad tõud on Araabia, Hiina ja Inglise tõugu hobused. Wiimased on wäledad sõidu peale.

2. Wanemuise laul.

Loomad oliwad Taara-mäele Wanemuise juurde kogunud. Seal pidiwad nad tema laulu järele omale heale saama. Seda sawad nad ka, ja weel nõnda, kuidas igauks omal Wanemuise laulu meeles jõudis pidada.

Wanemuine laulis, ja terve loodus ja loomad kuulastiwad. Hiiepuud ja tuul pidastiwad tema kuue kahina meeles, mida see mahatulemise ajal oli teinud. Räägule oli Wanemuise kandli wõdi wiuli pööra pörin ja kárin meelde jäänud. Inimene oli aga see, kes laulujumala wiisid ja laulud kõige paremini meeles pidas. Neid laulusid laulab ta weel tänapäewal.

3. Rebane ja koer.

Rebane tuli ühel õõsel talu õue ja nägi seal kanakuuri juures koera. „Mis sa siin hoowi peal luusid?“ küsis koer rebaste peale urisedes. Kawal Reinuwader aga kõhe kõnelema: „Sa ei saa ka oma suud pidada! Kuula parem asti hoolega järele! Su oma peremees ise lubas minul siin kuuris täna õõd magada.“ „See ei ole õige!“ urises koer, „siin magawad ju ta kanad!“ „Mis sest?“ küsis wana Rein kawalasti. „Taga paremaks,“ urises koer, „ma tean ju sinu wigurisi! Sa õõd kanad ju ára. Kasi aga minema!“ „Pai sõber!“ palus rebane, „ára ole nii pire! Kui sa ei usu, siis mine ja küsi peremehe käest järele. Niisuguseid wäheste usuga loomi, nagu sina oled, kes oma peremehe sõnu ka ei usu, pole ma weel näinud!“

Koeral sai paha meel. Ta jookkis peremehe juurde küsima. Peremees naeris koera kõne üle. Kui koer tagasi kuuri juurde tuli, nägi ta, mis rebaste kõne oli tähendanud. Wana Reinuwader oli ise kadunud nagu tina tuhka, ja temaga ühes ka peremehe kõige ilusam kana.

4. Udu.

Udu pole muud midagi kui wee-aur. Sagedasti saab teda suwel päewa tõusu ja weeru ajal náha. Kõige enam on aga udu sügise õõdel. Kõige suuremad udud on lõuna maades. Seal on igal õõsel nii tugew udu, et ta taimesid, nagu

wähene wihma-hoog joodab ja neid suure põua ja palawuse eest kaitseb. Neis maades on udu wahel nii tihed, et inimene teise kaju paari jala maa peal enese ees ei näe.

5. D un a p u u w a e n l a s t e s t .

1. Nii tulus, kui d un a p u u ka on, nii väga tahab ta harimist ja hoidmist. Temal on rohkem waenlast, kui mõni ehk teab, ja kui inimene teda nende eest hoolega ei kaitse, siis võivad kurjad loomad puule palju kahju tuua.

2. Esmine neist on oksa-uuristaja. Ta on ilusa sinise kuuega, ja oma kurjast tööst on ta omale nime saanud. Nõnda pea, kui kewadel puude lehed lahti lööwad, on oksa-uuristaja kohe platsis, pistab oma terawa nõelasarnase ninaga punga koorele augu külje peale ja imeb siis punga seest mahla oma nahka.

3. Rõige suuremat kahju teeb aga oksauristaja kewade ajal munade-panemise läbi d un a p u u aias ära. Oma munadele muretseb ta ilusa lehtse oksa, kaewab temale väikese augu külje peale, kuhu ta siis oma muna paneb. Et aga oksa mahlane jõud maha ei jookseks ja oksauristaja pojalt pärast poole enam toidust ei oleks, siis närib ta oksa koore üksi ühest küljest puruks. Igale munale pruugib ta ühe oksa ja teeb nõnda d un a p u u aias hirmus palju paha. (E. R. Jakobsoni järele.)

6. S e e n e l .

1. Ühel ilusal sügise päeval sõnas isa: „Lapsed, pange mütsid pähä*), ja läheme Laane-metsale seenele!“

Meie igatsesime seda päewa juba kaua, kuid keegi ei tihkanud isale seda arwaldada, sest tihed töö-aeg oli käes, wiljatoristamine oli täies hoos.

Laanemetsale oli wersta seitse. Panime siis wana ruuna aiste waele ja sõitsime minema. Riisu ja Taksi tuliwad ka ühes.

2. Wiie wersta järele olime Kaltsu kõrtsi juures. Seal pidasime wähe puhkust, jättsime hobuse kõrtsimehe hooleks ja läksime jala metsa poole.

*) Sõna „p ä h ä“ soowitakse „päha“ ehk „pähe“ kirjutada, et riimi „näha“ ja „teha“-le saada. Sõnad „w ä h e“, „n ä h a“ ja „p ä h a“ on igauks ise kujud, millel teine teisega mingit sugulust ei ole. Et neid aga mõnel pool sarnastakse, ei ole weel põhjuselks kõiki ühtewiisi lõpu „h a“-ga kirjutada. „Pähä“ on tuju sõnast p ä ä (pea), nagu „s u h u“, „s o h o“, „maha“ — sõnadest: „suu“, „soo“ ja „maa“ on sündinud. Et siin „h“ waele tuleb, on igale ühele arusaadaw. Ainult siis tuleks „a“ kirjutada, kui see kaju nii saats tähendatud — „p e h a“ (sõnast „pea“).

Metsa warjus oli weel rohke kaste maas. Meie jalad said wähe märjaks. Uga seeni oli seal palju! Meie saime neid igasugu näha. Seal oli neid suuri kui ka wäikseid, nii hästi libedaid kui ka kortsulisi. Riisu ja Taksi oliwad kauge- male läinud ja hauguvad seal. Meie läksime ligidamale ja näeme, kuidas keegi koerasuurune loom pöösa seest minema jookseb. Kusti kohkus üsna ära. Isa sõnas, et see tõhk wõi tuhkur on, ja ühelegi paha ei teha. Kusti sai rõõmsamaks.

3. Silja õhtul, kui meie ühte, kahte tähte juba taewas paistma nägime, pöörsime otsad koju poole.

Kõrtsi juures panime wana ruuna uuesti aifade wahela. Rõõmsa meelega saime wiimaks koju. Ukse peal seisis ema. Tema oli laste pärast üsna hirmul olnud. Jütsi ja Kusti jooksiwad kohe emale seda kõnelema, mis nad metsas oliwad kuulnud ja näinud.

Jütsi oli aga omale niiskest ja rõskest metsa katestest nohu saanud ja haewastas kõwasti.

§ 17. Vehmed umbhealikud „b, d ja g“ „f“ ees.

Pea meeles: Seisawad omaduse-sõna lõpu „ne“ ees „b, d ja g“ ja tegusõna lõpu „ma“ ees „d“, siis jääwad „b, d ja g“ „f“ ette alale, kui „f“ sõnade muutmise läbi sinna tuleb.

1. Nüüdne aeg nõuab palju teadmist. Nüüdse-aja lapsed käiwad ju wara koolis. Nüüdse-aegne inimene on targem, kui wana-aegne. Mõned wana-aegsed tööd on õige suure-pärallised. Kes tahab aegsasti tõusta, see peab wara magama minema. Puune maja, raudne taba. Raudse sahaga on parem tööd teha kui puust adraga. Mõni puu on seest urbne, teine aga umbne. Wõi wedamise waadid on tihti umbsest puust tehtud. Urbsest puust ei saa head nõu. Põudne aeg rööwib wilja-saagi. Lääne-mere maades on wähe põudseid suweseid. Üleliigne joomine teeb inimesele pea(t)se*) otfa. Ra üleliigsest sõomisest wõib wara(t)se**) otfa leida. Moodsad riided maksawad palju raha. Räragsed leiwad on pehmed süüa. Ilusa ilmaga kasvab rohi jõudsasti. Wali kõha teeb heale õudseks.

2. Karjane pani pafuna hüüdma! Ma hüüdsin walju

*) **) Mõlemad kujud, „peatse ja waratse“ on wiltused, niifama nagu „karjatse, katufse“ jne. Õigem kuju on: „peane — pease, warane — warase, karjane — karjase ja katuse — katuse jne.

healega. Kalamehed läkswad merele kalu püüdma. Nemad püüdsiwad kõige öö, aga ei saanud midagi. Kes wee-peal tahab elada, peab ka heasti sõudma. Minewal suwel sõudsi-
sime meie wäga palju paadiga. Ka minewal kewadel jõudsi-
wad lööd märtsikuu wiimastel päewadel meie juurde. Mina
seadsin oma töö ilusasti toime. Sina teadsid hulga laulusid peast.

3. Üks kärbes ei tee weel palju tüli. Kärpse tõugud elawad roojase wee sees. Tõrges laps jääb oma osast ilma, sest magaja jao hoiab ema ülewal, aga tõrkja jagu süüakse ära. Töö armastab ärgast ja märgast meest. Ürkja ja märkja mehe käes edeneb iga töö. Kes hõlbust elu otsib, see jääb wabest hõlpjast kõigest ilma.

1. Karjase kiri oma emale. *)

Armas ema!

Sa soowisid, et ma pärast lahkumist Sinule warsti pidin kirja walmistama, aga siia maale pole ma weel tähtegi saanud teha. Minul oli tänawu suwel wäga palju tööd. Wara tõusin ma woodist. Kiiresti seadsin jalad walmis ja läkfin õue. Oust leidsin ma oma wana sõbra Muri eest. Süüdsin ta enese juurde, ja siis seadsime jalad metsa poole. Üle-
üldse olime meie Muriga suured sõbrad. Meie teadsime, mis karja-elu tähendab, ja hoidsime hoolega teine teise poole. Karja-aegsed mured ja waewad kandsime meie üheskoos. Muri oli ilus, tugew loom. Wabel sõitsin ma ka tema seljas. Ma püüdsin, et ta minust lugu peaks. Kui perenaine wõileiwa minule ligi pani, siis murdsin ma üleliigse juu-täie ära, wõidsin ta wõiga üle ja andsin Murile. Kui meie karjast koju jõudsi-
sime, siis nõudsin ma perenaise käest, et ta mu sõbrale heasti süüa muretseks. Nõnda wõitsin ma Muri poole-hoidmise täitsa enesele. Pärast seda jootsin ma loomasid, kõitsin nad seina külge, niitsin siis heina maha ja täitsin rohuga loomade künad täis. Nõnda sõudsiwad suwepäewad mööda ja jõudsiwad sügiseilmad. Müüd kartsin ma, et asi wiletsamaks läheb, aga siinamaale on mu käsi kenasti käinud. Perenaine on minuga wäga rahul. Ka peremehe lugupidamise wõitsin ma enesele. Ühel päewal wiis ta minu heinamaale. Seal loodisime heinamaad ja lootisime wee maha laska**), kuid töö jäi wihma-saju

*) Kirja harjutamiseks on soowida, et õpilane selle tüki kirja-
kujul kirjutaks.

**) Sellel sõnal on kaks kuju: „laska ja laska“. Soowitawam kuju on „laska“, sest et ta teiste niisamajuguste sarnane on, nagu: ost-a (osta[da]), pist-a (pista-[da]), last-a (last^a)[da] jne. kust lõpp „da“ maha on jäänud.

pärast pooleli. Siis katsusin kända, kündsin mõne wao ja wäfsin ära. Puru-roidunud jõudsin siis koju.

Nii kadus minu tänawune suwi.

Tulewal pühapäewal lubas perenaine mu priiks, siis tulen koju.

Palju südamelisi terwiseid Sinule ja õdedele, wendadele!

Arul,
25-al mihklikuu päewal
1908.

Sind armastaja poeg

Hans.

2. Lapsed metsas.

Lapsed oliwad metsa marjule läinud ja seal ära efsinud. Rõigest jõust hüüdsiwad nad ja püüdsiwad metsast wälja peafeda, aga igal pool ümbritses neid paks, must mets. Nemad kartsiwad wäga, et nad enam koju poole teed ei leia. Rauase otfimise ja käimise järele jõudsiwad nad wiimaks õhtu eel ühe metsa tee peale. Nüüd andsiwad nad jalgadele walu ja jõudsiwad aegsasti lagedale. Siin leidsiwad lapsed ka õige maantee ja nägiwad, et õhtuks weel märksa aega oli. Inimesed oliwad igal pool tööl. Mehed kündsiwad wäljal raudse sahkadega. Karjased hoidsiwad loomi. Lehmad sõiwad magusa juuga rohku, ja pöösa taga lamas wargsel wiisil karja-koer. Laste ahastus kadus üsna ära. Neile paistis nüüd, et nad õige hõlpsasti metsa paksust lagedale oliwad peafenuud.

§ 18. Umbhealikute **b, d, g** ja **f** wäljakukumine sõnade käänamises ja pööramises ja **i, u** ja **ü** muutmine.

Tä h e n d u s: Umbhealikute **b, d, g** ja **f** wäljakukumine sõna juure seest ja selle läbi ettetulew **i, u** ja **ü** teisenemine **i—e-ks, u—o-ks** ja **ü—õ-ks** on meie õigestikirjale tänini külgetõukamise kiwiks jäänud. Praegune enam vähem „walitfew“ kirjawiis tarwitab wäljakukuwate tähtede ees kui ka taga olewa tähe teisendust, nagu: lugu — loo, sugu — soo, pugu — poo jne., süüsi — söe, lüüsi — löe jne., kuna aga kirjamehi leidub, kes sellega sugugi rahul ei ole. Ja see rahulolematus on õige, põhjendatud ja loomulik. Õige sellepärast, et wäga wähe on neid kohtasid, kus „loo, poo ja soo“ puhta o-na wälja räägitakse ja põhjendatud sellepärast, et see segadust meie kirjasse toob, nagu: loo (käskkõne sõnast „looma“), loo (omast. sõnast „loog“) ja loo (omast. sõnast „lugu“). Sar-

nane segadus on sõnades „foo“ (sugu, soo), „poo“ (pugu, pooma) jne. Iseenesest mõista, et arusaajad kirjamehed seda wiga parandades katsuwad neid kujusid nii kirjutada, et segadust ei oleks, see on loomulik. Loomulik on aga ka see, et praeguste tähtedega neid kujusid kuidagi õieti kirjutada ei saa, sest et meie tähestikus need märgid puuduwad, millega meie tumedat u-d, i-d ja ü-d ülesse tähendaksime. Meie kirjutame „sugu“, aga räägime need mõlemad u-d mitte kui terawad, waid tumedad. Selgesti on see Tallinna murrakus ja Pärnu maal kuulda. Kujukub nüüd „g“ wälja, siis ei muutu need healikud oma endisest tumedusest sugugi, nii et õiguse järele „suu, luu“ peaks kirjutama. Et aga meie kahte „uu-d“ praegu terawalt wälja räägime, siis on see kirjawiis niisama segaw, wiltune ja lapsik, nagu esimene (soo, loo jne.) Mõned soowiwad, et segadusest peaseda ainult esimest teisendada, nii: — sugu — sou, lugu — lou jne. Et see lihtsalt asja pea peale pööramine on, s. o. et meie kunagi nii ei räägi waid o järel seiswat u-d ifka terawalt räägime, nii on see kirjawiis kõige eksiisem. Weel on neljas — s. o. mõned kirjutawad: sugu — suo, lugu — luo jne.; nad jätawad tüwe-healiku muutmataks ja muudawad üksnes wäljakukkuwa järele-seiswat healikut. See oleks küll kõige õigem kirjawiis olemat, sest et 1) suuremalt jaolt Eesti maal b, d, g ja f wäljakukumisel iialgi tumedat u-d, i-d ja ü-d enam ei tumendata, waid et see ifka üheks ja selleks samaks jääb, 2) et Süda-Eestimaal just nii räägitakse „suo, luo, tue, tio“ jne. ja 3) et meil seeläbi sõnade kujud saaksiwad loodud, mida teiste sarnastega ära ei saa segada. (Nii: tegu — teo; tigu — tio; sugu — suo; soo — soo; suu — suu; lugu — luo; luu — luu; loug — loo, looma — loo; pidama — pia; pea (голова) — pea; siga — sia; seadma — sea jne. jne.) See wiimane kirjawiis on loomulik, kerge ja üleüldine, ning annab wõimalust mitmesuguseid sõnu ka mitmesuguselt kirjutada. Iseäranis juhin ma kooliõpetajate tähelepanemist selle peale.*)

Seadus: Kujukub sõnade muutmisel esimese ja teise järgu wahelt kahe täishealiku keskest „b, d, g ja f“ wälja, siis muutuwad nii hästi eelolewad u, i ja ü, kui ka järelolewad i ja u: i-e-ks, u-o-ks, ja ü-õ-ks, nagu: mägi—mäe, nuga—noa, lüüsi—löe, tigu—teo, ligu—leo, jne. sugu—soo, kubu—koo jne.

*) Rahjuks ei wõinud ma aga selles raamatus seda wiisi mitte tarwitada, sest et suurem jagu kooliraamatuid mõlemaid healikuid wäljakukumisel muudab.

Harjutused.

Munamägi on Liivimaal. Rõrge mäe harjal asub jää. Noad teeme kõnastiga ehk luisuga teravaks. Da-leem on magus. Djadest kaswawad jõed. Soa abil walmistab ema kangast. Koolitoad on suured ja laiad. Raansoo asub Wiljandija Pärnumaa piiri peal. Mao soo suu on suur. Hao-koos on palju hagu koos. Suwel on töölistel lool. Igal lool on oma ots. Abrahami soo feest tuli Jeesus. Soia oma suu kurja kõne eest! Piiblitlood räägiwad Juuda rahwast ja Jeesuse elust. Luu-peaga noad maksawad wahel head raha. Sea liha on kuulus oma raswa poolest. Siinakala elab Läänemeres. Wanasti käidi mõisas teol. Teol ei ole luid. Lööd tehtakse kergest kuusepuust. Sööd hõõguwad kaua weel tuhha sees. Suwel tehtakse särki wäel tööd. Pitsel on suur wägi. Uhi küdeneb ehk kõeb. Lina-leos on haisew wesi. Paranda oma wead ära! Igal ühel on oma head ja wead. Hagana laost leiame tihti kanapesa. Raob kui tina tuhka. Igal teol on oma taju. Sobune käib kundes wao peal.

1. Madu ja inimene.

1. Madu tuli inimese juurde ja küsis: „Mis on sel lool põhjusiks, et inimese soo suu meid ühte-lugu laimab? Mao nime paneb ta niisugusele enese soo seast, kes tühjasid kõnesid ajab, salajas tüli norib ja inimesi riidu ajab. Et mul jalad puuduwad, et ma rooman, see ei ole ju minu süü. Teod on niisama roomajad loomad, nagu meiegi, kuid teo jalgade puuduse pärast ei wihta teda keegi! Mis on meil wiga?“

„Wead on meil kõigil,“ wastas inimene, „kuid tea, et süüdi ei ole su jalad, waid su suu ja su teod. Salajas magad sa kusagil hao-koos, pöösa ehk heinaajal soos loo ääres, heina-kaare warjul. Ei tea inimene seda. Ta läheb sinust mööda, — ja sina nõelad teda! Nagu noa pistet käib see inimese südamest läbi; suur haigus ja ka suremine on tihti su teo järeldus. Rooma, madal loom, kui sa käia ei saa, kuid ära nõela! Sa pead pead sa nägema, et paha kuulsus su nime juurest kaob. Soia oma suud kurja tegemast!“

(R. Wilmann'i järele.)

S ä h e n d u s: 1. Paljud muudawad ka sõnades „sadu, kuduma“ **u-d** — **o-ks**, nagu kukuks sealt „d“ wälja. See ei ole mitte õige. Sõnast „sadu“ on omastaw „saju“, (aga mitte „sao“) ja kuduma on „kujun, kujub“ jne., (aga mitte „koon, koob“ jne.) Tuleb kirjutada: „S a j u a j a l“, aga mitte „sao ajal.“ Sõnast „saad“ on „sao“, nii kui pood—poe, saag—sae jne.

Tä h e n d u s : 2. Siit edasi ei ole enam „h-ga“ sõnu pähä õppida antud.

Umbhealikute harjutused.

§ 19. Rahetordne umbhealik ühejärguliste sõnade lõpul lühikese täishealiku järel.

Pea meeles: Ühejärguliste sõnade lõppu **lühikese** täishealiku järele kirjutatakse kaks ühesugust umbhealikut.

1. **Iseäralbus** : h-d ei kirjutata mitte iialgi kahetordset.

2. **Iseäralbus** : Järgmistes lühendatud ühejärgulistes sõnades „mul, sul, tal, kel, sel, mil, on, kas, kes, kus, mis ja ses“ ei kirjutata lühikese täishealiku järele mitte kahte ühesugust umbhealikut.

1) Põll tuleb suure ilu järele. Tall on rõõmus loom. Tall on hobuse elu-ase. Öö-hall teeb wahel palju paha. Kell tiksub seinä peal. Küll on wahel suwel soojad päewad. Meie maa kõige kõwem puu on tamm. Kumm on rehe ahju-pealne. Tumm ei saa kõneleda. Dnn on waewaline maja. Mida suurem mees, seda suurem samm. Ann on naisterahwa nimi. Riia on Wenemaa tähtsam kaubalinn. Pane punn pudeli peale! Öö sorr laulab suwe öödel. Narr ei pea sõna. Kõrr ja kõrr seal käisid ukseid. Kas on majaloom. Uks nõelab. Las*) on weerist. Lõks on suur maja. Säh, ja söö! Oh, kui suured on Jumala tööd! Noh, nüüd on aga elu!

2) Piima supp on magus süüa. Noa tupp tehtakse nahast ja kasetohust. Wiha kui sapp. Iga riide-lapp on perenaisele waja. Täis kui kupp. Hobuse otša ees on suur karwa tutt. Mut elab maa sees. Sutt ja angerjas on meie merede raswafemad kalad. Ruff on kanade kuningas. Tuha all põleb tule-tukk õige kaua. Sutt on jala soojendaja.

3) Mil on sul hea elada? Siis, kui mul terwis hea on. Kel wägi, sel rõõmus. Sell on sel päewal prii, kui poes müümist ei ole. Suul on sul küll suured sõnad, aga käel on kärnased teod. Kel on kell karjamaal kaelas? Mil tuleb kena kewade? Mil on tall rõõmus? Siis, kui tal heameel on.

Kas on kas majas maias loom? Kes kaugel käinud, see palju näinud. Mis majas ei ole rahu? Ses majas ei ole rahu, kus riul ase on.

*) Lähker.

Umbhealikute kõwaduse wälted.

Beniwad umbhealikud.

Tä h e n d u s: Eesti keele umbhealikutel (peale „w“ ja „j“, millel kõwaduse wälteid ei ole, ja „h“, millel teine kõwadus puudub,) on niisama, nagu täishealikutel, neli wälde, mis igale wähegi harjunud kõrwale selgesti kuulda on.

Nagu: Janu, Jaani (kuub), Jaan, Jaani (nägin) jne.
Lina, linna (tornid), linn, linna (läks) jne.

Waidlus on selle üle olnud, kas „Jaan ja Jaani“, „linn ja linna“ kolmas ehk neljas wälde on. Waieldi ja tunnistati need ühepikkusteks ja ühekõwadusteks. Kuid see on põhjajalik wiga ja eksitus. Veel wõiks waielda, kas „linna tornid“ mitte niisama kõwa n-ga ei ole kui „linn“, kuid „linn“ ja linna läks“ ühte kõwadusesse tunnistada, on eksitus, mida kurt üksnes ehk ei kuule. Rõige parem saab wõrdluste abil sõnas healikudige kõwaduse kätte. Näitus. teeme katset kahe järgmise lausega:

„Linn-na' mis elas ja põles“ ja:

„Ta läks linna“.

Mõlemas lauses on sõna „linna“; esimeses — „linn+na“, teises „linna“, kus teise lause „linna“ kõwemini kõlab, kauem wältab, kui esimese lause „linn + na“. Paneme „n“ ajemele arwud! „Linn“ = 4, „linn + na“ = 4 + 1, „linna“ = 4 n-e; tähendab: 4 + 1 = kõrwale pehmemalt kuulda kui 4, s. o. 5 on wähem kui 4. Seesamane tuleb wälja, kui meie „linn“ ja „linna“ üheks kolmandamaks kõwaduseks peame. Tuleb wälja (3 + 1 = wähem kui 3). Nii wõime ka teisa healikuid wõrrelda. Näitused:

1. Kell labidaga on toa nurgas. Kella pidin tooma.	} Kell + la on pehmem kui kella, s. o. 5 on wähem kui 4, ehk 4 on nõrgem kui 3.
2. Tumm ma küll ei ole. Tumma on raske õpetada.	
	} Jällegi: Tumm + ma on pehmem kui tumma, s. o. 5 on wähem kui 4, ehk 4 on nõrgem kui 3.

Weel suuremalt paistab wiga järsk-umbhealikutega.

Nagu: Kepp pidi maha kukkuma.

Keppi tema tegi.

Mõlemas lauses tuleb „keppi“ ette; esimeses — „kepp + pi(di)“, teises — „keppi“. Kui nüüd p = 2 b=d, siis on „kepp + pi“ 6 b=d, aga „keppi“ 4 b=d. Igale mitte-kurdile on aga selgesti kuulda, et „kepp + pi“(di maha kukkuma) on hulga pehmem, kui „keppi“ (tema tegi). Tähendab: 6 on wä-

hem, kui 4!!! Niisugust õpetust leiame meie praegu oma õigest kirjaft ja oma praeguse aja grammatikatest, kes kuulutavad, et ühejargulised lühitese tüve täishealikuga ja lõwa umbhealikuga lõppewad sõnad kahejarguliste sõnadega, kus kõige kõwem umbhealiku wälde kahe täishealiku wahel seisab, ühe lõwaduse d olla!

Niisama wiltune on õpetus, et Eesti keele sõnade alguses **p**, **t** ja **k** seista ja et mõnikord järk sõna sees ka **p**, **t** ja **k**-ga algada. Asi on aga niisugune, et Eesti keeles sõna ja järk üksnes ühe kordse kõwaduslise umbhealikuga algab. Wõrdleme: „wanakene“ ja „wana kere“, ja „tapa“ ja „ta pada“, „katus“ ja „ka tufane“, siis leiame, et esimestes sõnades **k**, **p** ja **t** kõwemad on kui teistes. Kui aga „wanakene, tapa, katus“ teise wälde sõnad on, siis on iseenesest mõista, et „kere, pada ja katus“ mitte **k**, **p** ja **t**-ga ei alga, waid healikuga, mis wähem on, kui 2. Sealt selgub ka, miks lisa lõpp „gi“ ikka pehme peab olema, sest et ta iialgi umbhealikute **p**, **t** ja **k** ning **s** järel kõwemaks ei lähe ja et niisugused kujud, nagu: „ükski, kaupki, kurbtus, tehkem, kasti jne. jne. täiesti wigased kujud on, mis oma-aegse Saksa keele õigest kirja peale põhjenewad, niisama nagu kujud „kukk, kapp, tutt“, jne., ja et nende kirjutamiseks mingisugust muud põhjust ei ole, kui et nad „ajaloolised“ juba on.

1. Pea meeles: Kerge weniw umbhealik kirjutatakse ühega, raske — kahega, kui ta esimese ja teise järgu wahel lühikeste täishealikute wahel on.

1. Sfeäraldus: **h**, **j** ja **w** ei ole iialgi kahekordsed.

2. Pea meeles: Ei umbhealiku ette ega järele, ega ka kahe täishealiku järele ei kirjutata kahte **ühesugust umbhealikut**.

2. Sfeäraldus: Kahekordne „**fs**, **sf**“ kirjutatakse kahe täishealiku ja ka umbhealiku **järele**, kui „**f**“ esimese järgu lõpul lõwa kuulda on (kaufs, kärfs jne.); tuleb aga selle järele umbhealik, siis jääb sinna üks „**s**“ — (karstus, wärste jne.)

1) Kala, kallis, kallimad. Lina, linna, linnades. Ema, Emma, tammedest. Wara, warrud, wurrudele. Rasi, kassi, kassidega. Nohin, noh. Rai, Raie nägin. Wai, waiadega.

2) Kull, kuld, kuldama. Linn, lind, lindude. Samm, sambad; tumm, tõmbama. Burr, murd, urwade. Rasi, kasti, kastide. Ahwen, ahw, ahwima. Uhi, Uhti, ahtima. Raja, waiadega; saja, saiadel.

3) Rapp, karp, karpide; kaup, kaupade. Nukk, nurf, nurkade; tõuk, tõukude. Patt, part, partide; laut, lautade. Lapp, laps; rutt, rutlik; nutt, nutja.

4) Rasi, kaufs; tasi, warfs; marfs, marsides.

§ 20. I — II.

Talu tallides on wahel üksna ilusad ja kallid loomad. On saabas kitsas, siis tuleb will jala peale. Willast tehtakse riideid. Willi on lapsel nimi. Ruidas küli, nõnda wili. Kellel janu, sellel jalad. Mis kallis see kaunis, mis odaw see mäda. Lapsed mängiwad palli. Rumal nali on wõlla-nali. Mis kuld, ei kardata tuld, ega waju wafeks. Mõni kardab haltwa filma. Mullast saame kulda. Tõld on tore sõidu-riist. Sild wiib üle jõe.

§ 21. Lõpud le, li, la.

Pea meeles: Wastab sõna küsimise „kellele, millele?“ peale (alale-ütlem), siis kirjutame „le-ga“, wastab aga sõna „kuidas?“ peale, siis „li-ga“. Wanaaegne lõpp „la“ (küsimise „kus?“ peale) kirjutame (kahe) „la-ga“.

Mis ühele hea, see teisele paha. Saigele põlwele pane rohtu peale! Palwe ajal seisame põlwili. Ura maga selili! Ta wajus ninali ja tegi oma ninale walu. Söögid tuakse lauale. Madu läheb kõhuli edasi. Ta nuuksus filmili maas. Raugella on minu kaasa. Paadid sõudwad weella.

Wõilill.

1. Pea esimene kewadelill on wõilill. Kellele peaks ta küll wõõras olema? Ta maalla madalad heterohilised lehed, kaunis tugew die wars ja ilus kollane õis on kõigile ju lapsel-põlwest meeles.

Sel ajal, kui wõilill oma rohilise nina mullast wälja ajab, on põld ja maa alles must. Sellepärast igatses laps nii wäga selle aja järele, mil see lill oma pea mullast pistaks. Tuleb wõilill, tuleb ka kaunis kewade.

2. Wõilillel on palju häid omadusi. Tal on paksud lihawad lehed, milles walge piim asub. Lapsed koguwad neid lehta lehmadele, mille läbi jälle rohkem piima ja wõid saab, — ja wõi peale on lapsed ju nii maiad. Tulewad aga wõilillele õied wälja, siis katsuwad lapsed nendega, kes oma elu ajal wõi peale kõige maiam olnud. Kollase wõilille die seadwad nad siis oma kurgu alla, ja kelle kurgualune kõige enam kollane on, see olla selle järele kõige rohkem oma elu sees wõid sõõnud.

3. Veel suurem rõõm on aga lastel siis, kui wõilille õis omale udufarnase krooni pähä saab. Puhu siis selle peale, siis näed, kuidas sul õis kaob, ja maailm udufulgedest elab ja keeb, nagu tantfiksiwad lume-helbed õhu sees. Kel aga osawus

juurem ja käed wäledad, see mõistab wõilille dietorust ahelaid ja wõrusid teha, seab neid kaela ja uhkustab siis, nagu oleks tal kallist kullast taskukell ahela otsas kaelas. Ra pilli ostab mõni sellest samast torust teha.

(E. R. Jakobsoni järele.)

§ 22. m — mm.

Tumedad riided on mõnele meelejärele. Tammepuust tehtud mööblid on kallid. Millal maksan memme waewa, hea ema piima waewa? Tummad ei kõnele. Meie wanem tummade-tool asub Wändras. Lambad toowad kasu willade ja liha läbi. Jeesus sündis Betlemmas Juudamaal, suri aga Jeruusalemmas ristisambas. Wasalemma marmor on üle Ees-timaa kuulus. Ära otsusta koore, waid tuuma järele. Täiskaswanud inimese suus on kolmkümmend kaks hammast. Laama on lamba sarnane loom. Lääne-meres elab maitsewa lihaga kammeljas ja wimma-kalad. Rumm puhastab pliiatsi kirja jälle ära. Emba, kumba: kas homme tuleb sadu ehk on ilus ilm. Taimeriigi härjapõwelane on sammal. Sambla soos ei kaswa rohigi. Rõwa kui tumma hammas. Laisad sööwad täna, aga homme teewad tööd.

M ä l e s t u s t a m m e s t.

Meiekodu karjamaa aia taga kaswas tugew tamm. Ta tüwe oli jämedam kui meie wärawa kaks sammast ühes koos. Ta wanadust ei teadnud ammugi keegi.

Noorelpõwel armastasin ma wäga seda tamme. Kui ma lammaste juures käisin, siis lamasin ma tema all sambla waiba peal suwel palawusest sumbunud ilmaga selili maas. Siin tuliwad mu meelde pildid ja juhtumised nähtud ja kuul-dud elust. Tihti wõrdlesin ma tamme ja tema ümbrust Retsee-manne aiaga, mis Jeruusalemma ligidal oli, kus Jeesus oma wiimaseid tundisid ära elas.

Tammest wähe eemal asus meie kiige tugewate sammas-tega. Seal wiitsin mina oma õe Emmaga waba aega, kuni ema meid koju hüüdis. Mänguasjad jäiwad siis tihti kiige alla, ja wahel homme päew alles uuendas meie pooleli jäänud tööd.

§ 23. n — nn.

Linast tehtakse suweriideid. Linnades elab palju rahwast. Tallinn on Eesti kubermangu suurem linn. Raewu kohal til-gub wimm. Ema pani liha panni peale. Kuidas lind, nõnda

laul. Ruhu poole lendavad linnud? Habe on mehe au, nina mehe nägu. Tõnis on meesterahwa nimi, aga Liina, Miina, Minna, Anna ja Ann on naisterahwaste nimed. Rangi rinnus hoiab rangipuud hobuse rinna kohal koos. Winnaga winname kaewust wee wälja. Ode Liina wiis isaga linad linna. Igal linnul oma laul. Tonni sees teeme kalja. Rana muneb. Mõnedel saabastel on kandade küljes kannused. Wannides pestakse. Pangeede sangasid tehtakse paelast, witsast, wäädist ja rauast. Rannu sees on kali, tonni sees õlu. Sulane Tõnis tõi metsast suure winnami hagu koju. Lapsed mängiwad kannidega.

R o n n.

1. Kes meie seast ei tunneks konna? Teda tunneb niihästi laps kui ka wana, maamees kui ka linnalane. Konnad on ju meie loigu-moosetandid! Küll on kena kewadel kuulda, kuidas need punnisfilmadega laulu-linnud ninasid weest wäljas hoides omal wiisil suu-pilli lööwad! Minu pärast jookse kas wõi metsa! Selle juures annawad nad endid meile tunda kui osawad tantsumeistrid ja lööwad labajalga, et kannad wälguwad!

2. Konnad on aga väga kasulised loomad. Nad toidawad endid kärbestest, sääskedest ja muudest mardlastest, mida nad oma ilase keelega püüawad. Kuidas saab aga konn kõrme kärpse kinni? Konn püüab keelega. Tasa hiilib ta saagi ligi, kiiresti winnab ta siis oma ilase keele, mis eestotsaga lõualuuga kinni ja tagast kutgust lahti on, oma püünise peale. Önn on, kui keel mööda lendab, muidu on loom aga konna suus. Mõnda toob konn põllumehele ja aiapidajale väga palju kasu. Üksnes mesipuu aiast on konn halb külaline. Seal püüab ta mõne mesilase kinni; nende peale on ta väga maias.

3. Palawa ilmaga kaowad konnad peaaegu üsna ära. Nad roniwad siis niiskema kohtade ja ojade äärde. Tuleb aga suurem wihmasadu, siis on konnad kohe platsis. Mõni rumal inimene, kel wähe tundmist on, kõneleb siis: „Konne on taewast maha sadanud!“

(C. R. Jakobsoni järele.)

§ 24. r — rr.

Ära naera narri, narr ei saa narrimisest aru! Hobuse wõõslemmasid lüüakse wase ja tina korraga üle. Ristimise pidusid kutsumad inimesed warrudeks. Kes ei murra oma walu, oma waewa, see wõib furra, see wõib furra! Surma kardab iga elus loom. Muri murdis murru sees jänese ära. Mõned arwawad „herra“ nime paremaks, kui „isanda“ nime. Meesta

õnast sõlmime, härge sarwist seome. Ühekorraga ei saa keegi targaks. Olekõrre sees on suured sõlmed. Parm elab Jaani-päewani, kärbes aga hilise sügiseni. Muru peal kasvab pehme rohi. Sügawad haawad, suured harmid. Soodoma ja Komorra peale sadas tuld ja tõrwa. Kurwa laulu ei armasta iga kõrw. Parem will warwas, kui korts kannas. Räägib nagu tõrre põhjast.

Õ ö = s o r r.

1. Soojadel suwe öödel kostab tihti metsa-äärsest heinamaast meie kõrwu iseäraline õrn sorin, nagu kedrats*) keegi ehk mõristaks keelega: srr-sorr, srr-sorr! Seda teeb keegi öölind, keda meie öö-sorriks kutsume. Oma kogu ja hallikirju kuue poolest on ta väga raudkulli suurune ja sarnane. Sellepärast arwawad mõned, et see soristaja öökull on ja surmawad teda. Kuid öö-sorr ei tee kellegile kurja, ei lindudele, loomadele ega inimestele. Oma teha, küümede ja suu poolest on ta sedasama seltsi, mis wiirud ehk piirud. Ta toidab ennast sääskedega ja teiste öö-mardlastega ja toob sellega meile üksnes kasu.

2. Kõige iseäralisem on aga öö-sorri pesategemine. Selleks ei pruugi ta ei kõrre ega sule raasugi. Korra käisin ma kroonu metsaherraga jahil. Just weiste jalgteel peal jalajälje lohu sees lamasiwad wiis tumekirju muna. Ma panin seda väga imeks ja arwasin, et keegi siia need munad maha on pillanud ehk kogunud. Metsa-herra aga kõneles, et see ongi öö-sorri pesa. Ja nii see ka oli. Cemal lendas kullisarnane lind, kes aga keegi muu ei olnud kui öö-sorr, kes peast ära oli lendanud.

§ 25. s, sf ja fs.

1. Tõsi tõuseb, wale wajub. Tassil seest joome teed ja kohwi. Suured juuksed lähewad sassi. Hiir kardab kassil. Tõsi kui tõrre põhjas wesi. Wanadus surub selja küüru ja kõssi. Lase wesi lassil. Wafest tehtakse väga palju asju. Wast riistad tahawad hoolast puhastamist. Cesti rahwas armastab kaske. Laske laulud kõlada. Ta pani kella westi tasku. Cestlased on ristiusku. Roerad pistsiwad jänese järele jooksu. Ras kass armastab inimest.

2. Rauss on laua peal, leem sees. Sea nina otsas on

*) Redrama — ketrama on mõlemad õiged kujud.

kärfs. Pars*) on must, kõrõ kollane. Luua wars tehtakse li-
bedast ja pehmest puust. Hobuse wars on rõõmus ja ilus loom.
Koolipoiss luges lauluwärssi. Mõni hüüab siga — dis, dis!
Lille dis lõhnab. Marsfides ja lauldes läkitwad lapfed metsa.
Tursja ostawad Tallinna inimesed üsna rohkesti. Härjawärssi
ja hobusewarsja tuleb hästi hoida ja harida, kui neist asja
peab saama. Meie maal on õige palju karstufeseltssiid. Wa-
lastkala purstak ninast wahel suure weesamba wälja. Mõni
norstak unes. Welsterid on tohtri abid. Walstuse huuled
ei räägi õigust. Hans on poisi nimi. Hansu ema kutsus Hansu
koju. Teeworsti föödatse tee kõrwale.

1. R a f s.

1. Pea igast Eesti perest leiame kassi. Raks on pal-
judele üheks armsamaks majaloomaks saanud. Iseäranis ilu-
faks peawad eestlased musta kassi. Must kaks, must kull ja
must koer — need on mõnel pool maja iludus.

2. Kassi peawad inimesed hiiredepüüdmise pärast. Kuid
kafu ei ole temast palju ühtigi. Raks on maias ja kaunis laisk
loom. Ei leia ta enesele wäljast toidust, siis käib ta piima-
kaussidel, koore-kirnuudel ja wahel ka pörõsa-mollil wõdrusel.
Iseenesest mõista, et niisugusel korral, kui perenaine tema pii-
makausi ehk koorekirnu juurest juhtub leidma, luuawars kassi turjal
tantõib. Palju julgem on aga kaks pörõsa-molli juures. Nende
loomade kärõsõid ta juba ei kardata. Seal fööb ta oma kõhu
pörõsaste kulul hästi täis, läheb siis kuhugile päewapaistele ja
norstak seal rahulist und! Niisuguse kassi kohta räägib Eesti
wanafõna: „Ei magajale kassile jookse hiir suhu!“

2. Õ u e.

1. Enamasti iga talu toa ja karjalauda wahel asub
waba ruum, mida aed sisse piirab. See on õue. Ta on ko-
duloomade wabaks käimiseks tehtud. Seal näeme meie hobu-
seid warsfadega, lehmõid, härõõid, härõõwarsõid ja kodu-
lindusõid, nagu kanu ja anesõid, keda meie terve päew õue peal
marsõima näeme. Ka sead elawad õue peal. Kuid need loo-
mad on õuele nuhtlusõeks. Wahel pörõrawad nad kärõfadega
terwe õue muru õmber, mis siis nagu warsõke künõiwõli silma

*) Mõnel pool räägitakse mitte „parrõ, kõrrõ“ nagu õige, waid
„parrõ, kõrrõ“, mis ka kirjakeelde on läinud. Sellel ei wõi aga mitte
elu-õigust lubada, sest k õ w a h e a l i k ei kulu Eesti keeles m i t t e wälja,
nagu sõnas parrõ — parrõ, warsõ — warre jne. ta wõlakukkuma
piatõ. Sellepärast on see keel õigem, kus warr'õ, parr'õ,
kõrr'õ, aga mitte warsõ, kõrrõ jne. räägitakse.

paistab. Et sellele pahale vastu panna, lasewad mõned perenaised tustija kärjast raud-wõru läbi ajada. Sue peal asuwad sööma mollid ja suur tõrs loomade joogiwee jaoks.

2. Mõnes talus on ka weel teine, — puhas õue. Sinna juba mustust armastajaid loomasid ei lasta. Puhta õue peal käiwad üksnes kutt kanadega, koer ja kass. Seal seisawad suwel põllutööriistad ja kanadele kausis weega. Igal laupäewal pühib karjapois selle õue luuaga puhtaks, nii et seal ei ole tõrs, ega muu puru muidu juba ei webele.

§ 26. Lõpud „se“ (selle, mille?) ja „sse“ (tuhu?).

Pea meeles: Sisseütleva (tuhu?) käände lõpp on „sse“. Lõpp „ne“ muutub käänamises „se-ks“.

Sobuse sabasse seowad mõned mehed sõlmed. Isase looma jõud on wahel suurem kui emase. Ühed lapsed lähewad isasse, teised emasse. Soose ja rabase maa peal kasvab sammal. Soosse ja rabasse teeb kurg enesele pesa. Hoolas koolipois pandi esimesesse reasse istuma. Kiwised põllud lõhuwad palju sahtasid. Teraw kirwes läheb kiwisse. Liiwase heinamaa peal on paha niidu-tööd teha. Jaanalind paneb oma munad palawasse liiwasse, kus soojus nad ise wälja haudub. Jänese esimesed jalad on lühemad kui tagumised. Jumal löi inimese enese näo järele. Sihedasse kuusesse teeb wares enesele pesa. Pimedal sügise öösel*) tõusewad tuhanded tähed taewasse paistma. Kes läheb tööste isuga, see tuleb tööst rõduga. Karjase töö on selle eest hea olla, et kuri karjasse ei tule. Mullasse wiskab põllumees terad. Mullase maa peal kasvab ilus wili.

Põllumees.

1. Ilus on küll näha, kuidas põllumees kundes mullasse mustad waod teeb ehk rohusel heinamaal rohilisi kaaresid reasse paneb, kuid ise põllumees olla, tema päewased tööd ja murelised ööd enese turjal läbi elada, see on ise asi.

2. Raske on põllumehe elu, raske ja mureline. Ei ole kerge asi mullase maa peal päewad otsa käia ehk weesil heinamaal hilise õhtuni heina teha. Ei ole lõbu päewase palawuse käes, mil wahel nädalad otsa taewasse pilwe ei tõuse, küürus seista ja wihku wihu kõrwale maha murda. Iseäranis raske on aga siis põllu-mehe elu, kui ta koht soosse ehk rabasse,

*) Digem tuju „öö.“ „Öösel“ on sõnast „ööne“ sündinud.

liiwase ehk kiwise maa peale on juhtunud. Enam kui poole murelisem on seal tema elu.

3. Kuid sellegi pärast on põllumehe elu paljudest parem, iseäranis weel siis, kui talu oma on. Siis teeb põllumees enesele ja oma järeltulewale põlwele tööd. Isuga läheb ta töösse, rõõmuga tuleb ta tööst oma majasse ja kerge südamega heidab ta õhtul woodisse. Ta teab, et põld temale põline on, mis teda iialgi hädasse ei lase jääda. See trööstiw tundmine walab tema töösse ja elusse hoo, annab neile sisu ja sihi. Sellesse töösse paneb ta tõsine põllumees oma hinge ja jõu. Ja tõsine töö on just töö — hingega, sisu ja sihiga. Sellepärast tunnewad paljud kadestust oma südames põllumehe wastu ja näeksiwad nii hea meelega, et nad ise põllumehed oleksiwad.

§ 27. Lõpp „ja“.

Pea meeles: Tegeja- ja omaduse-tähendaja lõpp „ja“ pandakse tegusõna lõpu „ma“ asemele, nagu: **magama** — **magaja**, **müüma** — **müüja**, **wiima** — **wiija** jne. Wastab aga tegusõna küsimise „mida?“ peale, siis on lõpp „a“ ehk „da“.

Tä h e n d u s: Wahel armastatakse kirjakeeles „ma“ eelolewat „e“-d „i“-ks muuta, nagu: „lugema — lugija jne., mida aga mitte õigesti kirjaliselt ei tule pidada, sest et see ainult murrakutes ette tuleb ja et paljudes kohtades niisugust muudatust mitte ei tarwitata. Seal aga, kus „nägija, tegija jne.“ räägitakse, tarwitatakse ka: „nägima, tegima — nägija ja tegija“, aga: „lugema — lugeja“ jne. Nõndaks ei ole mingi sugust kažu, kui meie selle lihtsa, õige ja pruugitava seaduse asjata keeruliselt teeme.

Laulja laulab, kõneleja kõneleb. Sumal on maailma looja. Surejale ei ole enam rohtu waja. Ura löö, lööja saab ise ka lüüa. Kool on rahwa harija. Sell on poes kauba müüja. Pühapäewadel ei ole luba müüa. Süüa tahab igaüks. Tegejal tööd, magajal und. Sumal on kõigi nägeja. Roju poole tulejal on tee lühem kui wälja minejal. Wiija on see, kes wiib. Minija on poja naine. Ronn tahtis hiire üle tiigi wiia. Wana rahwas uskus kodukäijaid ja muid waimusid. Käia peal käiame teri-riistu. Kes oma kirwest ei käia, see ei ole kellegi puurauja ega metsaskäija. Sabeme-ajajal on terawad käärid ja noad. Peakooli-lapsi kutsuwad mõned ka lugeja-lasteks. Hirnujal hobusel on see paha wiis, et ta wagusi ei suuda olla. Muneja kana on perenaisele meele järele. Süli-norijaga ei taha keegi läbi käia.

Isa ja poeg.

Isa ja poeg läksivad laadale härگا müüma. Isa oli härja müija, poeg aga järele-ajaja. Tee peal tuli neile härja-ostja vastu ja küsis, kui ta nägi, et härگ ja selle järel-käija mõlemad väsinud olivad ja enam käia ei tahtnud: „Kas härگ müüa on?“ „Müüa, müüa!“ vastas isa pärijale wõi küsijale. Poeg, kes koolis digestkirja oli teinud, hoidis naeru ja ütendas: „Ei ole, kulla teekäija!“ Isa pööris enese naerja poole ja küsis: „Kuidas nii? Härگ on ju müüa!“ „Ei ole, kulla isa,“ naeris poeg, „sina oled ju müüja, aga ei kunagi härگ, sest ega loom ennast müüa ei osta!“

Kellegi oli õigus, kas müüjal isal wõi pojalt, kes härگا laadale müüa ajas?

Rordamises.

1. Rodumaa.

Mina elan kodus oma isa ja ema juures. Seal elavad ka minu vennad ja õed. Teises talus elavad sealsed inimesed. On palju talusid üheskoos, siis sünnib selle läbi üks wald. Palju waldasid teewad ühe kihelkonna, palju kihelkondasid ühe maakonna ja paljud maakonnad ühe kubermangu.

Mina, minu wanemad, meie naabrid saame teine teise keelest aru: meil kõigil on üks keel. Meie keel on Eesti keel. Meie oleme eestlased ja meie maa on Eestimaa. Eestimaa on meie kodumaa.

Mina elan Eestimaal, ... kubermangus, ... maakonnas, ... kihelkonnas, (linnas) . . . . wallas (uulitsas) ja . . . . talus (No . . .).

2. Ülekohus.

Hiirel oli nõu üle tiigi teisele poole kaldasse minna, aga ei oskanud ise hästi ujuda. Ta palus kaldal-elawa konna käest abi, keda ta õfawa ujujana tundis. Konn oli aga suur kelm: ta tahtis hiirele wee sees õfsa teha. Sellepärast andis ta sellele nõu, et ta oma jala tema oma külge kõidak, ja lubas nõnda teise üle wee müia. Hiir tegi, nagu konn soovis. Kui aga ülewüija oma koormaga tiigi keskele oli jõudnud, lastis konn alla ja tahtis kaasreisija wee alla kistuda. Sel filmapilgul, mil hiir vastu pani ja rabeles, nägi neid kull puu õfsast. Lendas sinna, tõmbas hiirega ühes ka konna wee seest wälja ja wiis nad mõlemad oma pesasse.

(C. R. Jakobsoni järele.)

3. Wiljapõld.

1. On põllumees mulla kobedaks kündnud ja ära äestanud, siis külwab ta seemne sinna maha. Sünnib see kewadel, siis kaswab põllu peal suwewili. Sügisel külwab põllumees talwewilja. Pilwe põuest saadab Jumal wihma, mis seemne märjaks kastab ja idanema ajab. Pea pistab idu oma pea nulllast wälja, sirgub kõwaks, ajab lehti, päid ja ditseb. Wili on täiskaswanud ja walmineb. Seisab nüüd kõrs kõrre kõrwal nagu müür, ja iga pisem tuulehoog paneb põllu nagu mere lainele.

2. Küll on tore niisugust põldu näha ja tähele panna. Iga waljema tuulehoo puhumisel kummardawad kõrred, nagu soowikswad nad sulle terwist. Tasa kuuled sa põldu kohisema ja sahisema, nagu tahakswad nad sulle ime asju kõrwa sisse puhuda. Jah, kõneleda wõiwad nad wist wäga palju, sest rohkesti imeasju warjab wiljawäli enese sees. Kui palju elab seal suuri ja wäikseid loomasid! Sa tahaksid sa neid näha ja tähele panna, siis peaks sul küll rohkem kui üks silma ja üks kõrwa olema.

(C. R. Satobjoni järele.)

4. Mänd ja kuusk.

1. Mänd ja kuusk on meie kodumaa metsa suurem wara ja uhtus. Nad on küll wennad, aga lähewad teine teisest ka kaunisti lahku. Mänd kaswab pea igasugusel pinnal ja muudab sellepärast tühja liiwawälja ilusaks nõmmeks. Kuuse armsam kaswukoht on niiskepoolne sawisegune liiw. Kuiva pinda kuusk ei armasta; ta kardab kuiva õhku; külm talle kahju ei tee. Kuuse peajuured ei tungi sügawasse nagu männa omad, waid lähewad maapinna pealmises kihis laiaks, mispärast torm kuuse kergesti ümber ajab. Mänd kaswab noorestpeast jõudsasti, aga kui aastad ju neljakümne ümber lähewad, siis jääb ta kasw aeglasemaks. Kuusk selle wastu kaswab esialgu wäga aegamööda, aga jõuab männale aegsasti järele. Niihästi männal kui ka kuusel on palju häid omadusi. Mõlemad annawad meile külmal talwel majade soojendamiseks puid, ja meie elumajad, karjalaudad, küümid ja kuurid on kas neist enestest ehk nende laudadest tehtud. Peale selle ostawad rohuteadlased nende waigust wäga palju kasulisi rohtusid teha.

(3. Mändmetsa järele.)

5. Wisadus wiib wõidule.

1. Resapõllu ääres kaswab kudur paju. Kewadel, kui soe tuul tema pruunidesse pungadesse uue elu puhub, lähewad need heleroheliseks, lehed lõowad lahki ja paju oksad sirguwad taewa poole. Rõõmus saadab tema oma noored pilgud sinisesse tae-

wasse, mille heldust ja armu ta küll ei jõua imestada. Kuid kaua ei kesta see waga rõõm!

2. Seal awaneb karjalauda ukse, ja ahned loomad lastakse karjamaale. Need nuusivad siia ja sinna. Warsti leiawad nad haljendawa paju pöõsa ja näriwad ta noored kaswid ära. Kas wajub nüüd paju surmasse? Ei! Auesti ajab ta lehed wälja. Argse pilguga filmab ta ümbrust; elusäde tufsub tal weel rinnus. Lahja maa mullase pinna sisse saadab ta enese juured; uued kaswid tõusewad ülesse, kuna pöõsa-kroon kõrgesse wabasse õhusse sirgub, kust able looma hammas teda enam riisuda ei saa. Wisadus wiib ta kultura paju wõidule.

(S. Siilga „Paju“ järete.)

6. Rumalad poisid.

Ühes talus oli väga ilus ja suur wiljapuu aed. Ses aias kaswasiwad toredad wiljapuud. Linnud armastasiwad seda aeda, nad tegiwad sinna omale pesad, ja kewadel kõlas seal ilus lindude laul päewa tõusjust loodeni. Sügisel kubisesiwad puude oksad õunadest, pirnidest, ploomidest ja kirssidest.

Sel talu peremehel oli aga kaks kurja ja paha karjapoissi. Ühel kewadel wõtsiwad nad nõuks linnu mune pesadest ära wendada. Küll kaebasiwad linnud haledalt suksjude oma häda, kuid poisid ei mõistnud seda tähele panna. Poisside töö wili oli see, et linnud ära lendasiwad.

Euli suwi. Korraga ilmus aia puude otsa hirmus palju ussifid, need sõiwad puud lehtedest pea-aegu üsna paljaks. Sügisel ei olnud puude otsas ei õunu, pirna, ploome ega kirrja. Üssid oliwad wilja pungad ära söönud.

Poisid pahandasiwad nüüd küll, et puud neile enam suu-päralist maiust ei andnud, kuid selle põhjust ei tundnud nad.

7. Wiljapead.

Põllumees läks oma pojaga põllu peale kõndima. „Näe isa!“ hüüdis poiss imestades, „mis püsti mõned kõrred oma päid kannawad. Need wõiwad küll need kõige paremad olla. Teised, mis ennast nii madalasse kummardawad, on wist palju halwemad!“

Isa tõmbas mõne pea kõrre otsast ära ja wastas: „Rumal laps, katstu ise! See pea siin, mis enese nii kõrgesse ajas, on üsna tühi; teine aga, mis ennast alla kummardas, on täis ilusaid, jämedaid teri. Niisamasugune lugu on ka inimestega. Näed sa inimest, kes enese targa arwab olema ja ümber käib, nagu tahaks ta peaaegu pilwefid purustada, sel on niisama palju mõistust, nagu ses tühjas wiljapeas teri. Targa aruga

inimene aga ei püüa ennast iialgi teiste ees paista laska, waid teeb alanduses waiksel wiisil ja hoolega oma kasulist tööd."

(E. R. Jakobsoni järele.)

8. Lina.

Lina on meie tähtsam taim, mille kiust inimene enesele riideid valmistab. Sellepärast on ka wähe neid talusid, kus linaharimisega tegemist ei tehta. Rõige enam annab lina seal tulu, kus põllupind paras niiske ja maamuld liiwasegune on. Iseäraline pehmus tulla aga siis lina kiusse, kui põld kewadel rammusa wirtaweeaga kasta saab ja linamaa peale linnast kunst-põllurammu pandakse. Enne aga, kui linast peene särge-ehk rüü-riie saab, peab ta kallal palju waewa nägema.

Rõige ilusamad linad kasvawad Liiwimaal ja Pihkwa kubermangus. Riia linaseemned on kuulsad oma puhtuse ja õlirohkuse poolest, ja nende eest saab head hinda. Riia, Pärnu, Tallinna ja Liibawi sadamad saadawad hulga linu ja linaseemneid wõõramaa tehastesse, kus linad kangasteks tehtakse. Aga ka meie maa neiud ja naised ostawad linadest wäga ilusaid riideid kududa.

(A. Mohrfeldti j.)

9. Sirmus õö.

1. Üks wana mees istus tee ääres kivi peal. Ta pea oli paljas, üksi mõni harw juukselariw oli weel näha. Tema pale oli kollane ja filmad tumedad kui surnul. Narused riided tolgendasiwad tal seljas, ja tema jalad oliwad paljad. Ta katsus ülesse tõusta, aga ta jõud ei kandnud. Tema rammu oli otsas. Ta tundis ära, et tal siin tee ääres surmatund saab tulema. Aga mis see kõige hirmsam asi oli, ta ise oli ses süüdlane, sest wiinajoomine oli ta nii kaugele wiinud. Südamewaluga hüüdis ta oma noorust tagasi, aga noorus ei tulnud enam!

2. Talle tuli meelde, kuidas tema isa teda oma surmawoodil oli õnnistanud. Rõlastiwad tema kõrwades õnša*) isa noominised, mida ta enne tühiseks oli pidanud. Siis seisiwad tema filmade ees need tunnid, kus ta esimest korda oli wiina joonud. See käis talle nagu nuga südamesse. Ta haaras oma kuuehilbu, warjas sellega oma näo kinni, tuhanded pisarad jooksiwad tema palgeid mööda maha ja kõigest südamest hüüdis ta oma noorust tagasi!

*) Ei ole tarwis „õntsa ehk õndsja“ kirjutada, sest et see „d“ paljalt ülemineku-heal „n“-st „s“ peale on. Kui seadust meeles pidada, et „s“ ees mitte „d“ ei seis, siis on küll kohasem „t“ kirjutada, kuid mitte „d“. „S n n i s“ on seesamane kuju, mis „p u n n i s, r a u d i s“ ja ei tule mitte sõna „sündsa“ga ära segada!

3. Ja tõesti, ta noorus tuli tagasi, sest see oli tema esimene joobnud pea unenägu olnud. Ta oli veel noormees. Kõigest südamest tänades tõstis ta oma käed ülesse, et ta veel noor oli ja et tal veel võimalus oli sellest hirmsast teest tagasi walguse tee peale pöörduda.

(E. R. Jakobsoni järele.)

§ 28. Lõpud „ke, kene“.

Tä h e n d u s: Rahwafuus on suurem jagu sõnu, millel „k e n e“ lõpuks on, „ke“ lõpuga pruugitawad. Weaks ei tule aga seda mitte lugeda, kui õigesti kirjas „ke“ asemel täislõpp „k e n e“ tarwitakse, nagu: päikene, wäikene jne.

Seadus: Wähendust ja meelitust tähendaw lõpp „k e, k e n e“ kirjutatakse alati „k“-ga.

Zaanipäewa ajal paistab päikene väga palawasti. Enamasti igas talus hoiawad wäikesed poisikesed karja. Mis sa magad, mehkene? Olen alles pisikene, ja nõrgakesed on mu käekesed. Alles siis, kui õhtu jõudis, kalake veel süüa nõudis, ajas õnge lõuast läbi. Djakesed on pisukesed jõekesed. Lilleke ja linnuke on just teine teisele. Talwel tulewad lewikesed meie juurde. Lõõjal on lühikene käsi. Laula, laula, suukene; liigu, linnu keelekene; mõlgu marja meelekene; ilutse südamekene! Minu isamajakene linnu pesa sarnane; sest ma ka kui linnukene igatsen ta järele. Oh lõoke, oh linnuke, seal kõrges ülewel! Kui kena sinu healeke, kui rõõmus sinu meel! Maimukene, marjukene, kas ja muud ei mõistnud näha?

1. Karjane.

1. Ma olen wäike karjane,
mul loodud laulja keel,
sest laulan nagu lõoke,
ja rõõmus minu meel.
2. Kui tõstan filmad ülesse,
siis tuleb meelde see,
et seal on hea karjane,
ma tema talleke.
3. Sind, kallid taewa karjane,
ma tänan südamest,
et hoiad, kaitset heldesti
mind, oma tallekest!

(M. Kõrber.)

2. Mänguasjade poes.

Kõige rohkem wäikseid lapsukesi näeme meie pühade eel mänguasjade poodides. Wäikseses walivad fiin enestele

mängutannifid. Ja mis ei ole küll ühes mängu-asjade poes! Loomakefi, linnukefi, kummist pisukefi ja juuremaid lapsukefi, pallifid ja pallikefi, kõogi-nõufid, topfikesi, tassifid, udupildi- ja muid masinaid. Lapsukesed wahiwad ja waliwad, nii et silma-kesed wäsiwad. Ühele meeldib üks, teisele teine asjakene. Põisikesed tahawad enamasti sõjamehi, püüfikesi, mõõgakesi ja hobuseid, kuna aga dekestele pisikesed lapsukesed meele järele on. Nad waliwad neid ja ostawad neile asjakesi. Mängu-asjade poest saab igale lapsele midagi, mis talle meeldib.

§ 29. Lõpp „kas“, „gas“ ja kaasütlev lõpp „ga“.

Tä h e n d u s: Paljudes sõnades on lõpp „ka s“ wiimased kaks healikut kaotanud, nagu: lusikas — lusik, rusikas — rusik, hallikas — hallik. Ei ole tarwis weaks lugeda, kui „as“ lõpp täielt kirjutatakse. Tuleb aga lõpu „ka s“ ette weniw umbhealik, siis muutub „k“ ennaft „g“-ks, nagu: kuningas, remmelgas, sipelgas jne.

Seadus: nime- ja omaduse-sõna lõpp „kas“, mis käänamises (peale seeütleva) „s“ healiku kaotab, kirjutatakse k-ga. On „k“ ees sulahelik, siis on „k“ asemel „g“. Raasütlev lõpp on „ga“. (Nagu: nimega, sõnaga, kuningaga jne.)

Tä h e n d u s: Paljudes kohtades räägitakse ainuse ofas-tawas: kuningast, labidast jne., mis mitte õige ei ole, waid: kuningat, labidat. Selle peale tuleb laste tähelepanemist pöörda.

1) Kuidas käsi, nõnda rusikas. Laija armsam tööriist on lusikas. Saalomon oli Iisraeli rahwa kuningas. Waprika nõelamine on walus. Rusikas annab talwel ihule sooja. Söögi-tõri kutsume emakaks. Mesilane korjab lille tolmuka seeft tolm. Kurikaga pestakse pesu. Liblika munadest tulewad usfikesed wälja. Wares ja harakas on meie suuremad talwe linnud. Hallik on jõe algus. Liwakas maa kardab pöuda. Mil on mägi orus? Siis, kui küürakas kraawis on. Rühmakas ei ole weel küürakas. Heale lapsele pandakse kannika peale ka wõid. Lombakas ei saa tasa käia. Harakale haigus, waresele walu, kiisakale kibedus, musta linnule muu tõbi! Rägu on kentsakas lind, et ta omale pesa ei tee. Jalaka lehed on lihawad. Wilukad ilmad toowad nohu ja kõha.

2) Heaga wõida kuri ära. Wõiga leib maitseb hästi. Külмага muretse aga kasuka eest. Kasuka kasuga ei saa talwel ühegi teise riide tulu wõrrelda. Lille õie emaka ümber asuwad tolmukad, mida mõned ka isakaks kutsuwad. Emaga

ja isaga saavad väikesed lapsed kõige enam läbi. Tolmuga on suvel paha teed käia. Tüliku inimese tüliga tüdinewad inimesed ära. Rajata toidus on kalad ja pisikesed wee-elajad. Tühi ka teda teab! Rord oli väikene poisikene metsa kajaga riius. Rehaka kehaga inimesed ei ole wahel ilusad. Liiwaga küürivad naised puundusid. Linad kasvawad liiwaka maa peal hästi. Suured trummid on tumeka kõmaga. Suur laeng annab suure kõmaka. Jahimees tõi metsast suure põdraeluta koju, teine oli aga weel eluga peasenud. Wanad talumajad olivad enamasti poole wiiluga. Wihma ja wiluga tuleb sume sügise. Wiluka ilma wihm paneb orased kangu. Karjane andis koerale wiiluka leiba. Rammusa maa peal kasvawad kaalika kasvud õige lopsakad. Kaswata hobused sõidawad väga hästi. Kasw*) ka loeme rööwloomadeks. Waras põgenes rahakaswaga ära. Rammelgas on suur paju. Wiidikas on üks meie maa jõgede kõige pisem kalatene.

§ 30. Lõpud „kil, gil, file, gile, külle“ ja kahejärguliste pehme tüwedega sõnade lõpp „ek, ik, uk“.

Täheendus: Määrusesõna lõpud (küf.: kuidas? parem aga: kus? kuhu?) kil, gil, file, gile on „küllest“ sündinud ja sellepärast tarwitatakse paljudes kohtades kui „külle“, nagu: „kummarkülle“. (Ta lastis kummarkülle haige woodi peale). Teistes sõnades on lõpp „külle“ rahwa suus „file“ „kil“ kuulda, on aga „k“ ees weniw umbhealik, siis muutub „k“ — „g“-ks. Lõpud „ek, ik, uk“ jääwad kõiges käänetes muutmataks, nagu: olek, — oleku — olekud jne., mustik — mustiku — mustikute jne.

Seadus: Määruse-sõna lõpp „file, kil, külle“ kirjutatakse „k“-ga; on aga „k“ ees weniw umbhealik, siis „g“. Lõpus „ek, ik, uk“, kui tüwe kahejärguline ja pehme on, jääb healik „k“ kõiges käänetes muutmata.

1) Lohakal inimesel on töö puhas lohakil. Istukil maas ei saa kaua tööd teha. Linu kistakse kummargil (kummarkülle) olles. Ta lastis seljakile tooli najale. Otselik lastes wajub weri pähä. Mõni ostab nii hästi küllakil, kui ka seljakil ujuda.

2) Tuulikud seisawad mäe otsas. Liiwakale maale on hobusesõnnik kõige tulusam; lehmasõnnik wea aga sawika maa

*) Kasfifid.

peale. Iga kiriku juures asub maal ka enamasti pood ja kõrts. Ruusikud, männikud, kaasikud ja haavikud on meie maa suuremad metsad. Sammituid saab aga üliharvasti näha. Lambal on sagedamini kassikud kui kolmikud talled. Mustiku piima peavad paljud rammusamaks kui muude lehmade piima. Murafad kaswawad soowikus, waarikad — waarikus. Punit ja Tõmmil on lehmade nimed. Inimese oleku ja keelemurraku järele võib juba otsustada, mis mees ta on. Sisjetuleku järele tulewad ka wäljaminekud seadida. Wanafarmil kuwas Kalewipoega. Hommikul on kuld suus. Tüdrukud kannawad undrukuid.

Udusel sügise hommikul.

1) Sügise wilukas udune hommik walitses õues. Toas oli lämbuw soe. Karjapoiss Hindrek magas seljakil afeme peal, norises ja nägi und.

Ta nägi, kuidas ta Puniku järele jooksis, kes seenewalus paigal ei läbenud seissta, waid metsa padrikusse puges; kuidas tal wafikad wanadest loomadest kaasikusse ja waariku witsikusse ära ekssiwad; kuidas ta koera üle pahandas, kes kutsika-ohutu alles oli ja kellest midagi abi polnud. Ta nägi, kuidas ta õhtul puruwäsinud, rüü hõlmad lohakil, koju jõudis ja wähe küüraka tüdruku käest hiljaks-jäämise pärast noomida sai. „Poiss, poiss!“ kuulis ta praegu weel, kuidas tüdruk wihaga hüüdis. Ta ajab filmad lahti ja näeb oma woodi ääres küüraka tüdruku pahast nägu, kes teda ülesse ajab. Tüdrukul on piimalüpsik käes. „Poiss, tõuse ülesse!“ ajas tüdruk teda. „Aeg on minna!“

2. Poiss ajas enese istutile. Anega harjunud filmad ei tahtnud lahti minna. Rummargile seisis ta sooja afeme peal, lastis siis enese seljakile seina najale, kuna ta unised sõrmed midagi otssiwad. Pea wajusiwad tal aga filmad kinni ja pead rinna peal hoides norises ta otsekile lastes. Selle aja sees oli ka perenaine karjalanda juurest ära tulnud. Suure waewaga ajas ta poisi ülesse, andis talle leiva-wiluka ligi ja lastis ta õue. Unise näoga, karja-kannikas pihus, lahkus Hindrek soojast pesast. Rõigest ta olekust paistis hall wäsimus wälja, hall, nagu sügise wilukas udune hommik.

Järskude umbhealike „b“, „d“ ja „g“ kõwadused.

T ä h e n d u s : Rõige raskem töö on meie b, d ja g healike õigesti kirjutamine lastele. Seda teab iga kooliõpetaja,

kes kauemat aega tööd on teinud. Järskude umbhealikute õpetamist ei wõi mitte üksnes kõrwa kuulmise peale põhjendada, waid temale peab õigel ajal ja parajal paigal meie õigestkirja seadused ja keele arusaamine appi tulema. Sellepärast olen ka selles raamatus „b, d ja g“ kõwaduste kirjutamise pärast poolseks jätnud, kui laps sellega juba tuttawaks on saanud, mis kergem kuulda ja arusaada on.

§ 31. „B, d g“, kõwaduste wõrdlemine kuulmise järele. *)

Pea meeles: 1) Kuuleme meie kahe lühikesse täishealiku wahel esimise ja teise järgu keskel p e h m e järskumbhealiku, siis kirjutame sinna ühe pehme „b, d eht g“, kuuleme aga k õ w a, siis ü h e „p, t eht k“; õige kõwa umbhealiku tähendusets tarwitame aga siis k a k s „pp, tt eht kk.“

a) Tuba on inimese eluase. Uba kaswab õue-aias. Rõbid kasvawad kuuse ja männa otsas. Karul on suured käpad. Rapi sees hoiaime oma riideid ja söögi- asju. Labidaga kaewame kraawi. Lapiga pühime tahwli puhtaks. Mõõga tuped on enamasti nahast tehtud. Sepad teewad raua-tööd. Lepapuud põlewad lõginal. Hobuse sabas on jõhwid. Uida ukse ees ripub taba. Ura tapa! Koeral on ülesse poole pöördud saba. Sapi sees on wiha wesi. Sappi ei taha keegi juua. Ree pead kutsuwad mõned sebaks. Kes tahab heaks sepaks saada, peab palju tööd tegema. Seppadel on tugewad käed. Tõbi tapab. Sooja-tõppe surewad inimesed ära. Oma tuba, oma luba. Mõned hobused on lapilised. Mine hädalisele appi! Oletub kaalub pool puuda. Jõe-nupu diel on walged ja kollased. Wanasti lastsiwad inimesed kuppu. Ribud on pisukesed kapad. Wala piim kapp! Hobuse kabi kulub kõwa tee peal ära. Rapi ustel on wahel klaasid ees. Riided pandi kappi.

b) Piimapudi on laste toidus. Rimiputi nahk on krobeline. Putti peawad paljud ühelt paremaks kalaks. Pada keeb pliidi peal. Potil on tasane põhi. Pada sõimab potti, ühed mustad mõlemad. Adam langes patu sisse eht pattu; nõnda on õigem kõneleda: pattu-langemine, aga mitte patulangemine. Sõõ feda, mida süda soowib. Setud elawad Pihkwa kubermangus. Sõtta minna ei soowi mitte igauks. Mitu meest, setu aru. Ura wõta wõõra oma. Nadu on mehe eht

*) Wäga tarwiline on nende lausete ajal igatord laste tähelepanemist järsk-umbhealikute kõwaduste peale pöördma.

naise öde, küdi ehk käli on mehe wend. Natufene maad suu-
rest tahwlist eemal seisab kõnetool. Rana teeb väga tihti oma
pessa lattu. Rüta ahju, kui tuba kütta tahab! Madis on poisi
nimi. Wiljaterad on matis. Suur lumi mattis põllud ja teed
enese alla. Rodi kutsuwad mõned ka kidiks. Ritiks läheb kriidi-
jahu ja linaseemne-õli tarwis. Rotid on meie söögi-tagawara
suuremad waenlased. Rotti ei söö kas ka näljaga. Radus
nagu tina tuhka. Ratus hoiab maja lume ja wihma eest.
Minewal talwel sadas palju lund, ja kattis ja mattis enese alla
teed ja weed. Mädasoo peal ei saa keegi elajas käia. Mõne
kubja warda otsas asub mätas. Ma laulan mättal mäe peal
ja õhtu hilja õues. Rütist tehtakse kõige enam kewadel ja suwel.
Ura usu kütiti, ega kütiti juttu. Mitte nuttu, mitte juttu, tühi
kõht on kubjaks.

d) Tigu elab karbis. Tikukarbis on ligi seitsekümmend
tikku. „Räkimäe kägu“ on ühe Juhani Liwi jutu nimi. Tuwi
on wagane lind. Pakase külmaga pauguwad aiateiwad. Rui-
das lütkad, nõnda läheb. Ei iga wiga riku weel tööd. Ei iga
rikas olle ikka õnnelik. Inimese kestmine elu-iga on seitse-
kümmend aasta ümber. Pika laaga hobused on ilusad. Paljud
peremehed peawad põllu peal rukkii ees wilki. Pisukesi mehi
kutsuwad mõned päkapikku meesteks. Tige otsib tüli. Salwa
koka käes läheb ka hea toidus rikki. Mägede jõgedes on tihti
järsud kosed ja tõlled. Naki on magus juua. Ungerjad tu-
lewad ikka jõe kudemisele. Haige ogas suure walu käes.
Odra-ogas paneb kufulinna laulu seisma. Rägu hüüab kullu.
Tukkumine toob waesuse majasse. Ura tuku tunni ajal! Igal
toolil on selja taga tugi. Kellel wägi, sellel wõimus. Näkid
elada jõgedes ja järwedes, aga nende päris elu-ase on enne-
muisstes jutus.

§ 32. B, d ja g kõwadused ühejärguliste fõnade lõpul:

a) lühikese täishealiku, b) pika täishealiku ja kaksit-
täishealiku ja d) umbhealiku järel.

Pea meeles: Ühejärguliste sõnade lõppu lühikese täis-
healiku järele kirjutatakse praeguse kirjawiisi järele **pp**, **tt**,
kk, kui seal **kõwa** umbhealik kuulda on.

Sfeäraldufed: a) Ei pika täishealiku ega kaksiktäishealiku järele ei kirjutata mitte **pp**, **tt**, **kk**, waid **p**, **t** ja **k**, kui seal kõige kõwem umbhealik kuulda on.

b) Ei umbhealiku ette ega umbhealiku järele ei kirjutata mitte **pp**, **tt**, **kk**, kui seal kõige kõwem kõwadus kuulda on, waid **p**, **t**, **k**.

1) Põllumehele on iga maalapp kallis. Mustt luff, mustt kass ja koer on kenad majaloomad. Mutt elab maa sees. Repp on wana inimese tugi, aga noore uhkus. Hobusel asub otsa ees karwa tutt, aga kaela peal luff. Wutt laulab soojadel suwe öödel. Inimesed ja elajad joowad wett. Et pada ja pott ühesugused mustad on, teab igaüks. Ruldnoff tuleb warasel kewadel meie juurde. Sea koer on maja luff. Igal asjal — oma lõpp. Rütt tuli metsast, kott — kaelas. Ringsepp, (kingisepp), rätsepp, kullassepp, ratassepp ja potisepp on tarwilised käsitöölised. Mesilased korjawad mett. Igaüks ei armašta tött. Ungerjas ja sutt elawad meie maa meredes. Wargus on suur patt. Käsi peseb kätt. Karul on suur ja tugew käpp. Noa tupp tehtakse nahast, aga wahel ka kasetohust.

2) a) Mlusa ilmaga saab loog hästi kuuwaks. Talalook peab kaua wastu. Loff kuulduw kaugele. Püsilaad tehtakse kasepuust. Laat on maal suurem kauba-ajamise koht. Rui sa wiid tühja ilma ette, siis pole ime, kui saad pärast tüli näha. Waat on wee-hoidmise riist. Leinaja laulab kurba wiit. Mis liig on liig, sest jäta ta ja ära teda usalda! Enamasti igas wanemas mõisas asub tiik. Tiik annab tuld. Lehm toob piima-andmise läbi meie wäga palju kasu. Toop piima on enam, kui mitu toopi suppi. Siidi niit peab enam wastu kui linane. Siid ei ole siit maa saak. Saag tehtakse terasest. Meie metsadest pole enam saaki saada. Laata peetakse igal ajal, kõige rohkem aga sügisel. Ruldkeed on kaelaehded. Keet kartohwliid on nii palju, kui korraga paja sees neid keeb. Rõwa liha tahab keeta saada. Kratt wõi pisuhänd pidi wanasti wara kolkku tooma. Kraat külma ei tee weel ilma kuiti külmaks. Põrsapraad on kallis söök. Weneriik on kõigist teistest maailma riikidest kõige suurem. Riiga peame meie üheks tähtsamaks mere-äärseks kaubalinnaks. Raapu kanname juwel. Riidest saapad ei pea kaua wastu. Tüli ja riid rikuwad maja rahu. Igas talu õues asub puu-riit. Pisukene laps ei osta mitte wiite ega kuute lugeda. Mesi on maia magusam roog. Talwel käiwad töömehed lund teede pealt ära rookimas. Seep teeb pesu puhtaks. Sepp taob rauda. Rui niit tehtud, siis tuleb loo-aeg.

b) Raob kui tina tuhka. Raup asub poes. Laewad weawad kaupa. Laupa ja Särewere on Paidemaa wallad. Roid uuristawad puu-asjad urbseks. Roit kumab hommikul, eha helgib aga õhtul. Enne koitu paistab aga weel ämarik. Miks ja sõid seda, mis sulle paha teeb? Raudtee sõit on hoopis kiirem, kui sõit hobusega. Laug on nii palju wilja, kui nelja parre peale kuiwama mahub. Paljudel naišterahwastel on laut peas. Rabalaukas on külm wesi. Lahjale loomale sünniwad täid selga. Täit tööd teeb täis mees. Ta ei näita oma nägugi. Taat ja eit on wanad inimesed. Taadi ja eide nime ei falli mõned. Taati, eite sõitsiwad onule külasse. Söögi-laud on tarwiline maja riist. Laut on looma eluase. Lehm läks lauta. Sa wõid selle üle julge olla, et wõit kurja üle wõitude wõit on. Rui sa tead, siis ära ole wait, waid räägi! Lapsed armastawad wõid. Ei kõik mahu marjamaale! Meie kõikide lootus on igawene elu. Rewadel lööb loodus uuesti elama. Rukis ja oder on meie tähtsam põllu saadus. Inimese saatus ei ole tema enese käes. Wanadel inimestel on filmad augus. Koer haukus, külaline tuleb. Jumal elab kõigis paigas. Ema paitas lapsese kuube. Alidas hoiame riideid ja wilja. Kes hädalist aitas, see laenas Jumalale.

d) Rumb on targem, kas kas wõi koer. Lamp walguſtab tuba öösel. Raewust wee wäljawõtmise jaoks pruugime pumpa. Postmaanteede ääres seisawad werſtafambad. Ront on lombi mooselant. Witsakimp teeb mõnes peres enam head, kui suu-sõna. Tallinnas müüdatakse timpu. Wiljandi maakond annab kõige rohkem lõikust. Ront hoiab liha ülewel. Mõned inimesed kardawad tonti. Mida sügawam künd, seda suurem wiljasaak. Patſi otsas ripub lint. Tinti pruugime kirja jaoks. Rurg on foolind. Rurk kaswab aias peenra peal. Hunt ajas kord enesel kondi kurku. Meekärg on magus süüa. Nirk ja kärp elawad meie metsades. Halb on see, kui halp lugupidamist leiab. Ruld hiilgab. Pilt ripub seinä peal. Ruidas pada, nõnda kulp. Ura naera halpi.

§ 33. Ühejärguliste sõnade lõpul olevate „p, t ja k“, „pp, tt ja kk“ pehmenemine käänamises.

Pea meeles: 1) Seisawad ühejärguliste sõnade lõpul ainuse nimetawas järſud umbhealikud „p, t ehk k“, siis lähewad nad kõigis ainuse käänetes, peale nimetawa, osastawa ja sisseütlewa, pehmeſ (b,

d eht g). Paljuses on kõik käänded, peale nimetawa ja sihitawa, **p**, **t** ja **k**-ga.

Eht: Rõwad käänded on ainuse nimetaw, osastaw ja wahel ka sisseütlem (kes, mida, kuhu?) ja terwe paljus, peale nimetawa ja sihitawa.

2) On ainuse nimetawas ühejärguliste sõnade lõpul „**pp**, **tt** eht **kk**“, siis jääwad nad ainuse osastawasse, wahel ka sisseütlemasse, mis alati osastawa sarnane on, ja paljusesse kõigisse käänetesse, peale nimetawa ja sihitawa, alale; mujal seisab üks **p**, **t** eht **k**.

Eht: Rahe **pp**, **tt** eht **kk**-ga käänded on ainuse nimetaw, osastaw ja wahel ka sisseütlem (kes, keda ja kuhu?) ja terwe paljus, peale nimetawa ja sihitawa.

3) Rõige ühejärguliste sõnade paljuse jätk (suffix) on „**de**“. Langeb aga „**de**“ eest täishealik wälja, siis „**te**“. (Nagu: maa — maade, puu — puude, õis — õiede, kont — kontide, koer — koerade, jne., aga: õite, koerte jne.)

4) Ilmaütlem lõpp on ikka „**ta**“, kaasaütlem aga „**ga**“.

Halbi jutt ei kõlba kuulda. Halp ajab tühja juttu. Halpide jutud ei sünni kuhugile. Rapp on weendu. Rapa witsad on puust ja plekist tehtud. Tüdruk kallas piima kapp. Rapaga wiidakse loomadele süüa. Lipp lipi peal, lapp lapi peal, — ilma nõela pistmata. Mõni koer ostab wäga ilusasti kappi anda. Sandi wara on kepp ja kott. Sant kannab keppi ja kotti. Palsja reisilepiga läks Jaakob üle Jaboki jõe. Töö jõuab lõpule. Rappides hoiame asju ülehel. Lappidega ja muu riidehõlpuudega pühime tolmujama-asjade ja riistade pealt ära. Näppu puutus, aga piisku ei puutnud. Puudus ja waesus ajawad nii mõnegi kurjale teele. Kas ta ütles, mis tal puudus? Raru käib kappade päkkade peal. Rondi sees on üdi. Rontidest saab jahu, mis wäga hea põllurammu on. Rüttide jutud on tihti suured waled. Kes suti sööb, see suti maksab. Krappide ja kellade helinal tuleb kari suwel koju. Meie maa metsades elab tuttidega ja tuttideta tihaseid. Pärast tuulamisest pandakse terad kotti, ja kottides lähewad nad westkile. Igal kotil on kaks foppi. Rottide foppidesse jääb wahel teri ja jahu. Westkel mõtab mölder jahwatse eest matti. Mattideta ei saa wilja mõõta. Kas juba rotti ei püüa, sest et ta roti liha ei söö. Rüll tuleb ema ruttu, kui kuuleb lapse nuttu.

Banal kukel on pikad kannused. Luff hoiab maja warga eest. Pane üks luffu ja wõti tasku. Üks on lufus. Sepp parandab luffu. Pidude peal kannawad mehed pikka musta kuube. Mis hundi käpas, see hundi mokas. Linnud hoiawad nokkafid tuule järele. Seal perenaisel lüpsab lehm juust ja kana muneb nokast. Rukkede laul algab ju keft-öö ajal peale. Wikkide järele ei taha rukis heameelega kaswada. Tikkudest saame tuld. Ilma tikkudeta on raske läbi saada. Sotkudel on pikad sarwed.

Suurtes parwedes rändawad linnud sügisel meie juurest soojale maale. Uute puumajade atnad on talwel väga higised. Meremehed kannawad suurte säärttega saapaid. Lapsed armastawad wärste heinte sees kukerpalli lasta. Koolimajas ripuwad seinte peal mitmesugused pildid ja maakaardid.*) Ranged tormid ja tuulispasjad kisuwad wahel puud kõige juurtega maa seest wälja. Koertel on väga peenikene haistmine. Meie Läänemere saarte peal elab weel wähe rootslasi. Ei ole merd äärteta. Päikese kiirtel on imesuur soojendamise jõud. Paljudel õitel on küll ilusad lehed, aga lõhna ei ole.

Kordamiseks.

Laba peal wiheldakse. Enne wanasti oli meie maa rikas rabade ja soode poolest. Rappadeta ei saa wett wõtta, lufuta uft luffu panna. Riialaid inimesi hüüawad paljud riukukkedeks. Lapsed ja wanad raugad, kes ilma hammasteta on, armastawad puid süüa. Suppide seast on piimasupid kõige rammusamad, paljud aga ei söö sugugi piimasuppi. Linnades tehtakse papist katuseid. Wanad jutud räägiwad krattidest, kõiksugustest tontidest ja kodukäijatest. Wanaaegsed kupusarwed oliwad ka tõesti looma sarwedest tehtud. Lopergune ratas ei weere hästi. Liblika munadest tulewad pisukesed ussikeseid. Üksiketest saawad tuped. Suppedest tulewad aga jälle liblikad wälja. Wana jutt räägib, et Moskwa olla ühest ainsast tikust põlema läinud. Kõigi neljajalgsete loomade kontides on üdi. Iga lind laulab oma wiit. Koll on wasika roog. Wuttidega ühel ajal tulewad ka räägud meie juurde. Koit kumab idas. Koit on willase riide suuremad waenlased. Lao puud riita! Linast kuube ja laia äärtega kaapu kanname juwel. Ollewaatidesse on enam mehi ära uppunud, kui mere wette. Elewandid joowad lontide läbi. Partide pesad asuwad enamasti ifka wete ääres. Kätest ja jalgadest kinni löödud rippus meie Önniste-

*) Mõnel pool tarwitatakse ka „kaartid“, — mis niisama wigane, kui rumal ta on.

geja ristisambas. Paatideta ei saa merele minna. Täntlik puu ei lähe lõhki. Laplane elab kaugel põhjas. Mätklik maa on halb künda. Kala siipleb võrgus. Lepklik meel on rahulise elu kõige ustavam alus. Mõni kutsub sorku ka pukiks. Riikats kalleb kõigiga. Root ja wart oliwad muiste rehepeksu rüüstad. Nüüdsel ajal saab aga kooti ja warta väga harva näha. Koer armastab konti närida. Suures poes on palju kaupa. Nüüdse-aegsed karjad on kõik ilma krappideta. Lind sööb ja joob no-kaga. Wahel pandakse pidu- ja pulmabohused kirjudesse lin-tidesse ja tuttidesse. Ruidas pütk, nõnda kaan.

§ 34. Järsud umbhealikud teine teise kõr-wal ja lõpp „gi“.

Pea meeles: 1) Tulewad sõna tüwes järsud umbhealikud „b ja g“ teine teise kõr-wale, siis ei kirjutata neid harilikult mitte pehmelt, (kui ka nad mõlemad, ehk üksnes teine, pehmed peakswad olema) waid ikka kõwalt.

2) On aga tegusõna lõpu „ma“ ees „d“ ja tuleb pööramise selle „d“ järele lõpud „te (tem) ehk tu“, siis jääb „d“ „t“ ette alale.

Niisama jääb ka lõpu „tus“ ette tüwe pehme järskhealik alale, nagu: halbtus, kurbtus, argtus, põlgtus.

3) Wähendust tähendaw lõpp „gi“ kirjutame ikka pehmelt*).

1) Külg külje wastu seisawad linnades majad. Putk kašwab heinamaal. Putkest teewad karjased enestele wilišpil-

*) Selle lõpu „gi“, nimelt vähendust tähendawa lisalõpu „gi“, all on Eesti kirjanduses omal ajal päris lahinguid löödud: kas teda „gi“ ehk „ki“ kirjutada järsk-umbhealikut ja „s“ järel? See arutus oli väga õpetlik. Kui meie seda üleüldse meeles peame, et Eesti keeles järk iialgi teise kõwaduse healikuga peale ei hakka, siis selgub, mis kõik see waidlus wäärt oli ja on. Löödi lahinguid siis, kui selgeks tegemata oli, mis sugused meie healikud on ja kus kohal kõwadused ette tulewad. Iseenesest mõista, et meestele, kes meie õigestikirja kõiksugu erakorraliste seadustega armastawad rikastada, see väga meeldib, mida rohkem seadusi on, kuid nad unetawad ära, et nad õigestikirja selle läbi a s j a t a raskeks teewad. Olgu ometi ühes kohas puhast seadus maksew!

Peale selle peab tähendama, et seda lõppu „gi“ väga wiltujelt tarwitatakse, iseäranis meie luuletustes. Nagu: Tule Sina, Jeesusgi, täna seltsiks minule. Et Jeesus meie ülem saatja on, siis ei ole loogikalik ütelda: Jeesusgi, tule seltsiks minule!

lifid. Putke wars on jätkuline. Kolera on katku-moodi haigus. Laist seisab töö-ajal põtkus. Kottas on suurte metsade elanik. Sitte nagu siid. Lõpku häda, lõpku waew! Rittu umbrohi ülesse! Wõtte kätte ja niitte hein maha!

2) Hoidke oma jalad ikka õigel teel! Igaüks kündku oma põldu. Ündke tagedale järele! Hüüdku igaüks hädas Issanda poole! Kandke hoolt oma terwise eest! Hoidku ka teda! Jootke jänuseid, söötke näljaseid! Kartke seda, kes pea kohal on! Täitku ta aga ise oma kohust!

3) Üksigi ei tea, mis homme päew toob. Kesgi ei taha, et teda narritakse. Suktgi ei tule jalga, kui ta liiga pisukene on. Wiistgi arwab, et ilma temata läbi ei saa. Härggi tunneb furma hirmu. Ta ei pannud su sõna miiskigiks! Ei kellegile pole abi nii waja kui hädalisele. Kellelegi*) ja oma sule andsid, kätte saad ja ta ikka! Mitmedgi mehed tunnistaswad sures, et nende tööd tühised on olnud. Ei kuskiltgi leidnud ta südame rahu. Wendgi ei wõi wenda lunastada. Raudgi läheb murdes katki. Lihunik ostab hargi. Ema pe-seb särki. Terwel õöl ei wõtnud ema oma kättgi kätti küljest ära. Warsgi armastab oma ema.

Rordamiseks.

1. Soowid.

Hoidke, et teie oma elusihist wõõriti aru ei saa. Kandke hoolt oma ihu eest, aga oma waimu-tarwidusi ärge unustage millasgi ära! Teadkem, et meie mitte asjata siin maa peal ei ela, ja et meie kuskiltgi mujalt abi ei saa, kui iseene ja Jumala käest! Sõudkem edasi waimu teed! Seadku igaüks oma jalad õiguse radadele ja kandku ikka midagi head oma meeles! Püüdku su hing armastuse, tõsiduse, kasinuse ja waimu puhtuse poole! Rittu oma südamest wälja kõik halbtus. Pane oma südamesse patu põlgatus, et su kõlbatus tõuseks ja et sa ise nagu kottas ikka kõrgemale ja kõrgemale tõuseksid ja paremale elule ligineksid. Sõtku maha oma südamest argtus, mis sind segab head teha! Muidu toob ta sulle kurbtust, mis katku wiisil su südame ära wõib rikkuda. Saatke kaugele enesest kõik paha ja püüdke, et teie nii wagaks wõiksite saada, nagu teie Isa taewas waga on.

*) Need on kaks isekuju „kellelegi ja kellegile“ ja ei tule meil mitte segada.

2. Sipelgas.

Mis ja magad, mehitene,
lamad, laiska, lõuneeni!
Uni ei anna uuta kuube,
magamine maani särki!

Mine wälja waatamaie,
kaasitusse kaemaie,
kuidas tööda tehtakse,
kuidas oldakse orjamas!

Sipelgas, see kõigist eesja,
teistest targem teopoissi.
Sipelgas on meistrimeesi
pikka teeda tegemassa,
suurta silda seadimassa;
seal tema weab wiljarakka,
kannab koju kottisida.

(3. Runder).

3. Mitu halwa ilma peal.

Mitu halwa ilma peal?
Wiis on halwa ilma peal.
Üks on poeg, mis ifata;
teine tütar, mis emata;
kolmas halwa orjakene;
neljas halwa waenelapsti;
viies halwa leske naine.

finna jäänud järweke.
Kus aga nutab leskenaine,
finna jookseb jõeke.

Kus nutab poega ifata,
finna kaewu kaemetakse.
Kus nutab tütar emata,
finna uhkab hallikas.
Kus aga nutab orjakene,
finna tehtakse tiigite.
Kus aga nutab waenelapsti,

(Rahwa laul).

4. Tuba.

Tuba on inimeste elamise-, magamise- ja töötegemise-
paik. Tuba ümbritsewad neli seinä, lagi ja põrand. Seinte
sees on aknad ja uksed. Aknad annawad walgust; usteft
käiwad inimesed õuest tuppa ja toasti õue. Seinte peal ripu-
wad pildid ja muud tarbeasjad. Lagi ja põrand on laudadest teh-
tud. Latte pandakse wahel lamp rippuma. Toa põrandal asuwad
majariistad, nagu: pingid, toolid, lauad, kapid ja muud. Pin-
tide ja toolide peal istume meie. Laudade ääres meie sööme
ja teeme tööd. Ra lambi asukoht on wahel laud. Rapis ri-
puwad riided, nagu: kuub, kaap ehk kaabu, west, palitu, püksid,
müts, undrukud wõi seelikud, rätikud, jakid ja muud riided.
Rappide ees on ifka lukud, ja uksed seisawad lukus. On ka
kappisid, millel lukusid ees ei ole, ja tubasid, mis ilma kappideta
on. Söögitoas seisab söögi-kapi wõi kapp ja toolid lauaga.
Toa nurgades on enamasti kas ahi ehk mõni riul wõi ka
riidewarn. Ahi on toa soojendaja külmal ajal. Ra on ahi
leibade küpsmise koht. Ahju kütmine algab sügisel wilu il-
madega, kui kütmata tubades enam elada ei wõi, ja lõpeb ke-
wadel, kui päewad pikemaks ja ilmad soojemaks lähewad.

5. Sepp.

Üks tarvilisem käsitööline on sepp. Sepist on igale ühele vaja; sellepärast on kohtasid, kus ilma sepata ehk sepapeta läbi saab, üleüldse väga vähe. Läheb linnas ehk maal ukseleht ehk wõti wõi wõtmehabe katki, ehk kaob mõni kruwi (krui) wõi raudnupp luku wõi mõne muu raudasja küljest ära, ehk läheb raudwoodi jalg kõweraks wõi wajuwad põhjaplekid sisse, — ikka mindakse sepa juurde. Tuleb waatidele, kappadele, palidele wõi pangedele puuwitsade asemele plekkwitsad peale panna, siis läheb selleks sepa abi tarwis, ehk kutsume enesele sepa appi. Niisama tarwilised on ka sepapad maal, ehk seal küll pea iga peretaat ise natukene sepist oskab. Talukohtades pandakse hobused ise rauda; waadid, pütid, kapad ja palid kannawad puuwitsasid, nii et selleks tööks seppa ega tema tarkust tarwis ei lähe. Aga juba lukkude, püsside, uute põllutöö-riistade rikkiminemisel mindakse sepale, wiidakse ritkesse läinud asi sepapatta ehk toodakse sepp koju. Sellest näeme, mis tarwiline töö-mees sepp on. Sepp, kes üksnes külma raua tööd teeb, hüütakse lukussepakks; neid aga, kes plekist asju walmistawad, kutsuwad inimesed plekkseppadeks ehk plekkseppadeks. Eestis rahwas peab sepisest ja sepa nimest väga palju lugu: ta kutsub paljuid käsitöölisi sepa nimega. Nii on meil rätsepp, puussepp, kingissepp, pütassepp, ratassepp, kullassepp ja weel terve tosin kõitsuguseid seppasid.

6. Rott.

1. Et rotid meie kahjulisemad närijad on ja ka kõigesuurema elaja-armastaja peale halba mõju awaldawad ja jälkuse toowad, teab wist küll igaüks. Rottide seltsisid on väga mitu. Meile kõige rohkem tuttawad on maja- ja rändaja-rott. Majaroti pikkus on umbes kahetäsa tolli; tema saba on peaaegu paljas, ja keha katawad mustjas-pruunid karwad. Rändajarott on majaroti pikkune; kannab aga punakashalli karwadega kuube ja õige pikka saba, millel keskpaigas püsikene jämedus sõlmekefena sees on, mispärast teda ka pantsabaga rotiks hüütakse. Pantsabaga rott ilmus Euroopasse kahetsateistkümnendal aastafajal ja lagunes siin nii ruttu laiali, et praegu kihelkonda ega linna leida ei ole, kus see wastil närija ei asuks. Igal pool, kuhu ta aga ilmub, murrab ta majarotid eest ära. Iseäranis rohkesti on neid linnades, kus nad aitades, kuurides ja keldri-ruumides asuwad, nii et linnas raske on rottideta aita ehk kuuri leida.

2. Rottide kahju on väga suur. Tuttaw on, et rotid kahjuliste haiguste suuremad edasiwiijad ja kattude laialikandjad on. Oma abluses sööwad ja purustawad nad kõik, mille peale aga üales hambad hakkawad. Elusa sigade pekisse sööwad nad aukusid; nuum-anedel näriwad nad ujumise-nahad ja wahel ka warwad ära; noored pardid kisuwad nad wette, et neid seal hukka saata; lindude pesadest weawad nad abita pojakesed ära ja kanakuuridest warastawad nad mune. Kauplustes ja poodides näriwad rotid jahufotid, kaubakapid, paberi-, riide- ja nahapakid puruks. Kelbris ei pane nende hammas-tele mitte ühegi pütikaan wastu; isegi seepi armastab rott süüa.

3. Saarte peal, kus rottisid rohkesti on siginenud, on elu nende läbi pea wõimata. Napoleon Esimene, prantslaste suur keiser, pidi Helena-saarel wangis olles nende läbi palju piina ja jälkust tundma. Just rottide tõttu muutus tema elu seal raskeks. Wangi pandud sadade sõdade juht ja suur wõidumees, pidi siin oma truu saatkonnaga rottidega lihtsalt lahinguid lööma, päris sõda pidama, et oma sööki rahuga maitseada, mida kurjafüdamega Inglise kuberner talle muidugi mitte külluses ei saatnud.

4. Röike seda kokkuvõttes peab tunnistama, et rott kahjulik loom on. Röige selle juures on ta aga weel rett ja ropp. Tema mustab ja rikub rohkem, kui ta ära sööb; niisama on tema paha lõhn inimesele wastik. Sellest näeme, et see sugugi liig ei ole, kui inimene rotti põlgab, wihkab ja röike wiisi teda hukkab. Loomade seas on tõht ja nirk roti suuremad waenlased. Ka kas murrab teda, kuid mitte liha pärast, ja pealegi ei jõua iga kas rottide karjale wastu panna. On ette tulnud, et kas, keda rottide-murdmise pärast õhtul keldrisse kinni pandi, hommikul keldrist kottide otsast, mille sisu ta rettide rottide eest hoidma pidi, ilma hingeta wait ja külmlaiti. Mitte kas ei olnud rotid ära murdnud, waid rotid olid kas si ära surmanud.

7. Kuldnokk.

1. Pea esimene kewade sõnumetooja on kuldnokk, kes oma nime kollakast, hülgawast nokast on saanud. Ta nokk on peaaegu pea pikkune ja üsna õige; nina aukude ääres kaswad tal mõningad olkafarnased fulekesed. Kuldnoka tiivad on terawad ja pikapoolsed. Tema warvastest seisab üks taga-, aga kolm eespool, millest keskmine kõige pikem on. Kuldnokkade sulgede wärv on mitmekesine: noortel on ta hallikaspruun, musta kurguga; wanadel on üks kewade- ja teine sügise-üli-

kond. Rewadekuub on kuldnokal ikka läikin must, kollaka pletkidega; sügisel on see aga rikas walkja täppide poolest.

2. Kuldnokk on rändajalindude liiki. Hilisel sügisel koguvad nad parvedesse kokku ja lendavad lõuna poole, kust nad kewade wara meie juurde tagasi tulewad pesi tegema. Ema-kuldnokakene haudub aastajooksul kaks lorda, iga lord ikka 4—7 muna. Poegadele toowad nad söögiks tigusiid, tõufusiid, wihmaussifilesi ja muid mutukaid. Selle läbi on kuldnokkade kasu põllupidajale väga suur. Ruid mitte üksnes kasu ei too ta, waid ka lõbu. Siis, kui loodus alles wait ja wagane on, on tema esimene, kes kewade lootuse meie sees elule ajab. Misfuguse heameelega kuuleme meie, kuidas tema wilistab ja kädistab! Seal laulab ta nagu ööpik*); seal wilistab ta nagu wint ja lõõrib nagu lōo; sealsamas uriseb ta aga nagu koer. Paistab nagu kutsuks tema kõiki healitsema. Ka kuttgi oma kanaga ei jää wälja kutsumata!

3. Oma lõbusa laulu ja rõõmsa meele pärast on kuldnokk meile armsaks läinud. Puude ja pikkade lattide otsa säeme (seadime) meie kuldnokkadele kongid ülesse ja näeme heameelega, kui see laulurikas lind sisse elama asub. Ilma kuldnokata nagu poleks kewade õige kewadegi olema. Noorestpeast wõib kuldnokkasiid taltsaks teha, ja siis õpib ta kergesti ette-lauldud wiisikese wilistama, käo-moodi kuttuma, kule-wiisil laulma ja koguni mõningaid sõnu rääkima.

Kuldnokka tema kasu ja lõbu pärast peame meie kallits pidama. Hoidku igauks tema pesa, püüdku ikka uusi tonnikese juurde muretseada ja näitku ülesse, et ta sellest kasust, mis kuldnokk meile toob, ostab lugu pidada. Ürgu tapku keegi seda head lindu tema maitsewa liha pärast, ega wõtku teda tema laulu pärast kinni, et teda toas puuris pikkamisi surmata. Meie ei tohi mitte head kurjaga tasuda.

8. Rööf.

1. Rööf on maja tähtsam ruum; sest wähe on neid majasiid meie maal, kus pole tarwis sööki teha wõi leent ehk suppi keeta. Sellepärast leiame ka enamasti pea igast eluorterist ikka köögi, kui ta pisukesese.

2. Rööki astudes paistab meile kõige pealt pliit filma. See on söökide-walmistamise koht köögis. Supid wõi leemed, koogid ja kädid, praed wõi küpsised, kõik need saawad pliida

*) Sõna „ööpik“ ei tule mitte sõnadest „öö+pikk“ olemat, ja kirjutatakse selle pärast ühe „E-ga“. Rääkimise järele peaks seal aga nimelt „E“ seisma.

peal ehk sees, praeahjus, tule wäe läbi söögile walmis. Plüdi kõrwal seisab riul, ja riuli peal ja ligidal seina peal mitmesugused söögi-walmistamise nõud. Nende rohkus tuleb aga omaniku rikkusest. Hariliku kodaniku köögis on paar pada ja panni, paar kastruli ja katalt, mõni hakknuga ja riiv näha; kuna aga rika inimeste köökides köökgu wafndud, hakkmasinad, suured ja pisukesed noad, hõbelusitad ja wafkulbid ja toobid ja mitmesugused uhmrid ja riivid hiilgawad ja särawad. Niisugustes köökides keedawad ka juba õppinud kokad; sest ilma kokadeta ei saa head lauda katta; kuid siis ei oska ka kokki misgitgi suurepäralist walmistada, kui midagi pole patta panna. Talu köökidesse ei astu küll koka jalggi, kuid toitu tehtakse seal õige mitmekesist ja väga suupäralist.

§ 35. Mitmejärgulised kõwa järskumbhealikuga lõppewad sõnad ja rõhuga lõpp „it“.

Pea meeles: 1) Üksnes lihtsõnade esimese ja teise järgu wahel tulewad **pp**, **tt** ja **kk** ette, ja „kk“ rõhuga „it“ lõpus, kui selle lõpu peale, nagu ühejärgulise kõwa järskumbhealikuga lõppewa sõna peale tuleb waadata, nagu: rahuli**k** — rahuliku — rahulikku — rahulikud — rahulikude jne. Mujal ei tule kahefordne järskumbhealik mitte ette, kui ta ka kõige kõwemas kõwaduses oleks olemat, nagu: ütlemata (p. o. ütlematta jne).

2. Lõpewad kahejärgulised sõnad **p**, **t** ja **k** peale, siis ei muuda need mitte oma kõwadust käänamises. (Nagu: kirik—kiriku, kirikud jne; tulup—tulupa, tulupad jne. tõkat—tõkati jne.) Niisuguste kinniste sõnade paljuse jätk (suffix) on „te“. (Nagu kirik—kirikute, nädal—nädalate, kodar—kodarate jne.)

Õsääralsus: Sõna „kurat“ kääneb: kuradi, kuradid jne. s. o. „t“ — pehmeneb, ja sõnal „õlut“ on oma ise käänamine: õlut—õlle (of. õlut) palj.: õlled, õllede jne.

1) Tulupid on suured kasutad. Kasutate kasu on talwel suur. Kirikus kuuleme jutlust ja Jumala sõna. Kirikute peal asuwad enamasti ilka pikad tornid. Meie maa kõige pikem torn on Olewiste kirikul Tallinnas. Tubata sees on niisama kihwt (mürk) nagu wiina sees. Raamatute seest saame palju tarkust. Soldatid elawad kasarmus. Kes kopi-kaid ei korja, see rubla ei saa. Kliinik on haigemaja. Kuu-

fikud ja kaasfikud on meie suuremad metsad. Paljudel kuubedel ja palitutel on sametist kraed peal. Salat kasvab teeduwilja aias. Prohwetite seast on Mooses ja Elias kõige tähtsamad. Wennad müüsiwad Joosepi Ismaeli kaupmeestele ära. Salwel wiitab saan teede käänapate peal. Kanepist nõbr peab rohkem wastu kui linast pael. Laewa kajutis elawad reisi-jad. Mõnda wõib juba kõnnaku järele ära tunda. Waksali puhwetis saab süüa. Minutis on kuuskümmend sekundi. Sinep on wiha. Küllap kõlbab. Tema'p see oligi. Tõkatiga määrivad mõned oma saapaid. Dnnistegija wõitis kuradi, patu ja surma wõimuse ära, nii et enam kurat, patt ega surm meid hukka ei wõi saata. Olut on niisama kahjulik kui wiin, eht õlle sees küll wähem alkoholi on. Oma lauluisa Kreuzwaldi (Krõitswaldi) kutsume ka Wiru-laulikuks. Kriitik on artwustus mõne kirjatöö eht raamatu üle. Rui wäljaminek suurem on kui sissetulek, siis tuleb pankrot majasse. Timuti seemned on kollakas-walged. Mammutite luid leitakse praegusel ajal Siberist jää seest. Iga aus amet annab leiba, kui aga ametis ise hoolas oled. Student õpib ülikoolis.

2. Ööpikute (ööpikkude*) laul on ütlemata ilus. Mõned linnud on oma eluwiihides nii imelikud ja kensakad, et sügugi imeks ei ole panna, kui ennemuistsed jutud kuninglikkudest lastest räägivad, keda lindudeks on ümber muudetud. Ued-

*) Tä h e n d u s l ö p u „**ik**“ k o h t a. Elawas Eesti keeles on lõpu „**ik**“ käänamise, niisama ka iga teise mitmejärgulise kõwa järsk umbhealikku peale lõppewa sõna käänamise kohta k a k s põhjuseadust, mis aga kirjakeeles, kahjuks, mitte läbi ei wiida. On lõpp „**ik**“, **et**, **ot**“ jne. r ö h u g a, siis muudetakse neid, nagu ühejärgulisi selle-sarnaseid sõnu, nagu: tikk, kett, kott jne. On ta aga r ö h u t a, siis jääb lõpu umbhealik muutmataks ja ain. of. lõpp on „**t**“, paljuse jätt — „**te**“. Näitufeks olgu :

„fõrtsmit“: ain. om.: fõrtsmitu, of.: fõrtsmitku, plj. om.: fõrtsmitkude, of. fõrtsmitkuid, fõrtsmitut, fõrtsmitute fõrtsmituid, jne.
 „prohwet“: ain. om.: prohweti, of.: prohwetti, plj. om. prohwetide, of.: prohwetisid, prohwetit, prohwetite prohwetid (si), jne.
 „pankrot“: ain. om.: pankroti, of.: pankrotti, plj. om.: pankrottide, of.: pankrottisid, pankrotit, pankrotite, pankrotid (si), jne.

Soowida ainult wõiks, et kahejärguliste juures lõpp paendumataks jääks, kolme- ja enam-järguliste juures paendumaks, nagu: leplik, leplikut, leplikute, aga: imelikku, imelikkude jne.; kuid täiesti läbiwiidaw ei ole see tunagi. Rahwas räägib ikka ja jääb ka rääkima: „jää pankrotti, austab prohwetti, löi fõrtsmitku“ jne. s. o. igatord, kui ta kõwa umbhealikku ees täishealikku rõhub, sarnastab ta lõppu ühejärguliste kõwade **pp**, **tt** ja **kk** peale lõppewate sõnadega. Sealt aga tuleb see segadus, et meie ühes kohas ühel ja selsamal wäljaräägitawaid sõnu ühte- ja teisel kohal teistwiisi kirjutame. Sellepärast olen ma alati selle-poolt seisnud, et ka „kapp, luff, tutt“ ühe umbhealikuga lõpewiivad, nagu: künnap, fõrtsmit, pankrot s. o. „kap, luf ja tut.“ See tooks meie di-gestkirja hoopis rohkem ühesugusust.

nikkude (aednikute*) õpilastel tuleb taimedega palju tegemist teha. Suuri rohulagendikkusid võib Lõuna-Wenemaal palju näha. Hariliku maa parem rammu on looma-sõnnik. Korralikku elu elades võib inimene ka saja aastani elada. Kanaripikku weawad mõned peremehed sõnnikule jätkuks. Riia ja Tallinna elanikkude (elanikute) arv ulatab üle saja tuhande. Kes minewikku ei tunne, see ei oska olewikus elada ega saa ka tulewikust tulu. Head klaverikunstnikku (kunstnikut) saab harwa näha. Jändrikuteest (jändrikkudest) puudest ei saa häid palksiid. Linawästrikkute (wästrikkude) tulekuga lähewad ka jõed lahti. Sapanikku (-kut) pruugime meie oma hingamiseks. Mõisnikutel (-ikkudel) on palju rentnikuid (rentnikkusid). Raljustikkudes ei kaswa puid. Iga rahwas armastab oma paremaid kirjanikuid (-ikkusid). Jänes jooksis pööstikkude. Haige paranes palawikust. Kärestikkudes jookseb wesi väga ruttu. Lepikute ja kaasikute all kaswab sügisel palju seeni. Mesnikkude (-nikute) suurem nuhtlus on mesilaste mädanik, ja mädanikku on raske arstida. Koolipoiss ostis omale uue sõnastiku. Karjane ajas lambad raisnikku (raiestikku). Rana lendas hagerikku. Elanikku, kes uuele maale elama asub, kutsuwad teised asunikuks. Usnikkude elu on wahel õige wilets ja raske. Kirikute juures olewaid puieistikkusid hüüawad mõned kohalikud elanikud kadawikkudeks ehk kadabikkudeks. Inimlikud ihad on wahel wõitmatad ja väga imelikud. Igaüks peab oma kiuslikkude (kiuslikute) ja salalikkude (salalikute) tahtmiste wastu wõitlema. Linna elanikkudel (-ikutel) ei ole nüüdsel ajal enam iseäralikuid eesõigusid. Meie kodumaa mägede seljandikkudes leidub palju kruusa.

Iga asja tarwilikkust ja kasulikkust ei saa mitte kobe selgeks teha. Inimlikkuse tundemärk on eskimine, aga ka paramine. Raua tululikkusega ei saa ühegi teise metalli oma wõrrelda. Surelikkus on inimlikkuse muutmata ja tingimata osa.

§ 36. Kolmanda käänatuse sõnad tüüpe p, t ja k-ga ja tegusõnad kõwa tüüpe pp, tt ja kk-ga pööramises.

Pea meeles: 1. On kõwenewal käänatawal sõnal esimese ja teise järgu keskel lühikeste täishealikute wahel p, t ehk k, siis on

*) Enam kui soowida on, et kõik sõnad „nik“ lõpuga mitte üialgi ühejärgulistega sarnastatud ei saaks, waid paendumataks jääksiwad. Nagu: kunstnikuid, mitte: kunstnikkusid, aednikute, — mitte: aednikkude jne.

ainuses peale nimetava ja osastava, mille lõpp ikka „t“ on, kaks pp, tt ja ff,“ paljuses aga peale nimetava ja sihitava, kus kaks „pp, tt ja ff“ on, on kõik käänded ühe p, t ja f-ga. (Näit.: hüpe, hüppe, hüppes jne., aga: hüpet; paljus.: hüpped, aga: hüpete, hüpetest jne.)

2. a) Kolmejärgulised „ama“ peale lõppewad tegusõnad (hüppama, müttama, hakkama jne), millel esimese ja teise järgu keskel lühikeste täishealikute wabel „pp, tt ja ff“ seisawad, saawad soowkõnes, käskkõne paljuses, tegunimesõna osastawas, tegumäärusesõnas ja tehtawikus tüwesse ühe „p, t ja f.“ On aga sarnastel sõnadel esimeses järgus kõwa järskumhealiku ees pikk täishealik, kaksiktäishealik ehk weniw umbhealik, siis kirjutatakse p, t ja f (lookama, tõukama, nälpama jne.) ja tuttawates pehmenewates kujudes muutuwad p — b-kõs, t — d-kõs, f — g-kõs. (Näit.: Süppama—soowk.: hüpaku, käsk. p.: hüpake, tgnf. of. hüpata, tgmf.: hüpates; tehtawik: hüpatakse, hüpati, hüpatud, hüpataks, hüpatagu jne.). Uga: lookama—loogaku, loogake, loogata, loogates, loogatakse jne.; ärkama—ärgaku, ärgake, ärgata, ärgates, ärgatakse, ärgati jne.)

b) Kolmejärgulised „ima, uma“ peale lõppewad tegusõnad (lappima, uppuma, nootima, kuffuma), millel esimese ja teise järgu wabel lühikeste täishealikute keskel „pp, tt ja ff“ seisawad, saawad kindlakõne olewikus, tingiwas kõnes, käskkõne ainuses ja terwes tehtawikus ühe p, t ja f. On aga niisugustes sõnades esimeses järgus kõwa järskumbhealiku ees pikk täishealik, kaksiktäishealik ehk weniw umbhealik (rääkima, lonkima, loopima, liituma, haukuma jne.), siis kirjutatakse üks p, t ja f ja tuttawates kujudes muutuwad p — b-kõs, t — d-kõs ja f — g-kõs. (Näit.: lappima—kindl. f. olew.: lapin jne.; ting. f.: lapiksin jne.; ksf. ain.: lapi; tehtawik: lapitakse, lapiti, lapitud, lapitaks, lapitagu jne. Uga haukuma — haugun, haugusin, haugu jne.)

Üleüldine seadus: Hakkab tegusõnades, millel tüwes kõwad järsud umbhealikud on, kolmas järk kõwa järskumbhealikuga peale (t ehk f-ga), siis muutuwad tüwes pp—p-kõs, tt—t-kõs, ff—f-kõs ja p—b-kõs, t—d-kõs, f—g-kõs.

Täheendus 1: Tegusõna lõpp „nud“ ei pehmenda mitte tüwe. (Näit.: ärkama—ärkanud, hakkama—hakanud jne., aga mitte: ärganud, hakanud, palganud jne.).

Täheendus 2: Tehtawikulised kujud, nagu: koi tama, laotama, wäetama jne. ei käi mitte 2 a alla.

1. Igal asjal on oma lõpe. Wanasti tehti iga suurema põllutöö lõppeks lõppepudru. Tehke tööle lõpet! Usina käes jõuab töö warsti lõppele. Mitu meest, setu mõtet. Hea mõte on palju väärt. Mure paneb mehe mõttesse. Palja mõtete järele ei wõi weel mehe ettemõtteid hulka mõista. Ei ühe hüppega saa õnne rüppe. Paljudes ettemõtetes puuduwad mõtted. Palju mõtteid, wähe tegu. Lätete sooned on maa sees peidus. Ilma iketeta ei saa härgadega künda. Wenemaa waewles Mongoolia ikkes mitu aasta sada. Iga pisem rife alandab töö hinda. Iga pisema riffe mõju ei panda aga igaford tähele. Salwa koka käes läheb ka hea toit rikki. Mägede jõed on tuttawad oma järskude koskede ja kiirete tõkete läbi. Küljes finni nagu pori rattas. Porine ratas ei ole ilus. Muru mätas on rohiline. Ma laulan mättal mäe peal ja õhtu hilja õues. Nüüd on märjad mätta otsjad, märjad lehtwad leheketed. Lillepeenra külge pandakse wahel rohumättaid. Rikka süda ei ole ikka rõdmurikas. Üra hakka sotuga pufsuma, lombakaga teed käima, ega ära mine rikkaga kohtusse! Wähe on jõgesid ilma tõketeta. Ei lusikateta saa suppi süüa, ega wikatita heina niita. Kui hobune hoolega kuulab, siis ajab ta ikka oma kõrwad kikki. Loodus ei armasta hüppeid. Inglid kandsiwad waese Laatsaruse hinge ülesse taewasse isa Abrahami rüppe.

2. a) Lapsed läksiwad õue hüppama. Eks nad siis hüppaku! Ürge kõrgemale hüppake, kui jalad kannawad. Iga noor inimene, kui ka loom, armastab hüpata. Hüpates jooksewad kewadel lambatalled karjamaale. Kes ju palju hüppanud, see wäsiwimaks ära. Rohusirts hüppas aga ilma kinnipidamata edasi; kuna jännes oma kergete jalgade peale lootis, millega ta nii mitu korda jahikoerte eest oli ära lippanud. Jännes hüppas sinna, tänna! Ei ühe hüppega hüpata üle mäe. Kus palju hüpatakse, seal ka palju kukutakse. Hüppamine ja kukumine käiwad käsi käes. Kui kõrgesse hüpati, siis ka kõwasti kukuti. Alles tõstsid, hüpatasid; maha panid, mängitasid. Hakkama ikka küll ahned, aga tööd tegema kõhnad. Koolides hakkawad tunnid enamasti kell 9 peale. Paljud hukkaläinud hakkasiwad auwasti elama, kui see neile wõimalikuks saaks tehtud. Tunnid oliwad ju peale hakkanud, kui ta kooli tuli. Ürgu hakaku see töösse, kes hakata ostab, aga edasi ajada ei mõista. Ürge seda ualgi tegema hakake, millest teie teate, et teda hästi otsale ei jõua wiia! Sest hakates paistab töö wahel kerge korda saata, kuid hakatuse järele ei wõi weel lõpetuse üle otsustada. Alles siis hakatakse wiina kahjust arusaama, kui hukatus käega katsuda on. Tööd tehes peab ikka ruttama

ja tõttama, kuid rutates ja tõtates ärge tööle kahju tehke! Digades ja norus peaga astub töö-hobune edasi. Tõtates ja rutates lippavad lained jões edasi. Kui liiga rutatakse ja tõtatakse, siis pole ime, et väsimus võimust võtab. Ruusepuu suurem waenlane on koorekoi, kes wahel terwed metsad ära hulkab. Kuidas liuktab, nõnda läheb. Kergem on järele liikata kui eest vedada. Kes ennast ise ei aja, seda saab liikatud. Ilus on suwel lohkawa rukkivälja peale waadata. Mõni tarvitab „warastama“ asemel „käppama“ ja usub, et käpata ei ole nii suur patt kui warastada. Rebane lippanud jahimeeste eest ära ja hakkanud oma harmisid arstima. Rahwast olla wähe koos, sellepärast ei hakata piduga weel peale.

b) Rebane nilpsas juba õue wärawas keelt, aga juhu ei saanud ta pärast midagi nilbata, sest et kurg toidud pikakaelaga pudelitesse oli ajanud. Urge pilgake wäseid! Enamasti palkawad peremehed kewadel omale teenijaid, kuid ka muul ajal palgatakse tööliisi. Kui laps ei nuta, siis ema ei märka. Rahju märgatakse sagedasti liig hilja. Urgake, nii wahid hüüdwad! Wagad wennad kutsuwad omasuguseid ärkanud hingedeks. Noored ärkawad hilja. Ta ei põrkanud millegi ees tagasi. Ema paikab pojale kuube. Santi tunneme juba paigatud riidest. Ahmri sees tõugatakse pipra teri peeneks. Wali tuul oli metsas palju puid ümber tõukanud. Urge tõugake teine teist. Kes tahab, et teda tõugatakse, see tõugaku aga ka teisi. Karjased armastawad huigata. Härjad luikawad ja tulewad tihti luigates õhtul koju. Rukkid lõigatakse Sakobi-päewa ümber. Kes head ei külwa, see ka head ei lõika. Kuidas külwad, nõnda lõikad. Mõni kerjus armastab koeruse pärast longata ja arwab, et kui ta lonkab, siis ta enam kerjuse nägu on. Türgiubadele torgatakse lepid kõrwale. Kes siis julgeb juurde tulla, torkan oma okkaga. Pidu ei wältnud mitte kuigi kaua. Kilgates jooksewad lapsed mängima.

Range tuulega hakkab meri möllama*). Kumalad lapsed armastawad asjata hullata ja möllata. Uhelate ja nõõride abil winnatakse kaupasid laewade peale. Kivi kulkus sulpsates wette. Nagu unenägu wilksab elu meie filmade eest rutates mööda. Igakord ei hüpata ega karata mitte rõõmu pärast. Sihwates, sähwates lendas wälk üle taewa. Üra warja wargust ega ära piüüa seda ka edaspidigi warjata. Slut ajab hullama. Joodik petab iseennast ja pillab oma wara. Sättake

*) Need näitused on teiste II pööratuse sõnade jaoks antud, mille abil seletada võib, et igal pool praeguse digestkirja järel ei saa mitte p e h - m e n e m i s t ülesse tähendatud.

nõbri, kui muidu ei ulata. Ärgu pillaku keegi oma higiga saadud kopikaid. Parem on nooruses korjata kui wanaduses terjata. Kes nooruses korjab, see wanaduses ei terja. Wanapagan tõrwanud kuu tagumise külje juba ära ja hakkanud esimest ka tõrwana, kui wanataat unest ülesse ärkanud ja wanapagana taewast maha tõukanud. Uned raswawad enne wette-minemist oma sulgi.

Rarjased peawad loomade järele waatama. Waadaku igaüks iseene ehte! Waadake järele, et teie ei langetks! Iialgi ei ole paha ehte waadata. Kalli haige järele waadatakse kõige suurema hoolega. Igaw on wabel suwe oodata. Waeseid aidates näitame, et meie Seesuse käsust aru saame. Shtul süüdatakse küünlad põlema. Looma-aias näidati wõõra-maa elajaid. Nad ootanud teda pikki silmi. Ei keegi süüta küünlaid põlema, ega pane neid wakkade alla, waid küünla-jala peale, et nad kõigile paistaks. Potissedad waapawad kwinidud sees- ja wäljaspoolt ära. On aga ka nõusid, mis üksnes seespoolt waabatud on. Kallid külalisi oodatakse isuga.

2. b) Kooli mindakse õppima. Koolisad lapsed õpiwad hästi. Kas ja ka hea meelega õpid? Jah, mina õpin hoolega ja hea meelega. Kui teie hästi õpite, siis jõuate ka edasi. Wanasti õppiswad koolilapsed kõik teadused Ladina keeles. Uues-Seaduses õppisime Omnistegija elust. Kes tahab palju teada, sel tuleb palju õppida. Paljud õpiksid hea meelega, aga ei ole wõimalik õppimas käia. Eks ta õppigu, kui ta tahab. Koolides õpitakse kõiksugu teadust ja tarkust. Enne õpiti tähtede nimede järele lugema. Hästi õpitud tükid ei unu. Ärgu õpita, kui arwatakse, et õppimata elada saab.

Reisija hakkas asju pakkima. Rumalad täkiwad ja rikuwad puid. Iga raamat ei tõlba lugeda ega iga kirjatöö trükkida. Muiste hakkiswad kokad liha hakknugadega, nüüd on aga igal pool hakkimise-masinaid pruugil. Süisgi on köökisid, kus kokad liha weel nugadega hakiswad. Lakitud asjad hülgawad. Kassid ja koerad ei joo, waid lakuwad. Lakkuma õpiwad nad warsti. Rukkides lähewad klaasnõud katti. Äрге rikkuge raamatuid! Kes tahab tukkuda, jääb waeseks. Seed käies ära tuku: wanker wõib ümber tukkuda ja sulle surma tuua. Rõrtsis õpiwad inimesed lakkuma ja oma terwist rikkuma. Lakkudes rikutakse terwist. Wähe on neid, kes pakutud wiinaklaasi wastu ei wõta. Ära põlga waesele abi pakkuda. Paberi peale peab seda ülesse märkima, mis muidu tikub ära unuma. Kuri koer tikkus kallale. Tähtede abil märgitakse ilmataaresid ja aega ära. Iga kinnunud pojale uue raamatu. Ringitud asju ei kingita enam edasi. Taewa-ija kingib meile kõik, mis meile waja.

Suitsu sees hakkawad filmad tilkuma ja tilguwad nii kaua, kuni suitsuwing filmadest kadunud on. Wihma ajal tilgub wesi katuseräästast alla. Rain pidi wenna tapmise pärast hullumas ja põgenemas olema. Hunt hulgub metsas. Kurjale tõrgutakse ilka wastu. Runinga Sidkia lapsed tapeti ta filmade ees ära, torgiti ta enese filmad wälja ja wiidi ta siis Baabelisse wangi. Soldatid läksiwad marssima. Turnimise tunni ajal marsiwad wahel koolilapsed. Lagunud raamatud tahawad pookida. Poogitudpeast on raamat hoopis kallim. Pookima õpetab raamatu-pookija ehk kõiija. Koerad hauguwad, aga rumalast lapsest räägitakse ka, et ta haukuda. Rui koerad hauguksiwad, ei siis wargad tule, sest nemad kardawad koera haukumist.

§ 37. Tehtawikku sünnitaw t ja d.

Seleetus: 1) Tuleb tehtawikku sünnitaw „t“ = healik sõna kolmanda ehk kaugemate järkude hakatusesse **täishealiku** järele, siis on ta „t“, umbhealiku järele aga „d“. (Näit.: elatakse, elati, elatud; kõneldakse, kõneldi, kõnelnud; ahwateletakse, ahwateleti, ahwateletud; wooderdakse — wooderdatakse.)

2. a) Tuleb tehtawikku sünnitaw „t“ = healik teise järgu algusesse pika täishealiku ehk kaksik-täishealiku järele (poodakse, kaidakse), siis on ta „d“, kus juures „d“ wäljalukkumisel, mis waga tihti tehtawiku kindlakõne olewikus sünnib, **o** — **u**-ks ja **ö** — **ü**-ks muutub. (Näit.: toodakse — tuuakse, löödakse — lüüakse jne.) On aga esimeses järgus pika täishealiku, kaksiktäishealiku ehk raske wenima-umbhealiku järel weel **d**, siis algab tehtawiku lõpp **t**-ga, kus juures **d** wälja langeb. (Näit.: Püüdma — püütakse, püüti, püütud jne., hoidma — hoitakse, hoiti, hoitud, jne., kandma — kantakse, kanti, kantud jne.) Lõpeb aga esimene järk **tõ** w a järskumbhealikuga ehk kahe umbhealikuga, mille ees teine kõwendatud on (heitma, tapma, maksma, kartma), siis pandakse tehtawiku lõpu ette „e“, kus juures alati kõwa umbhealik pehmeneb.*) (Heidetakse, joodetakse, söödetakse, tapetakse, maksetakse, kardetakse jne.)

*) Jseenefest mõista, et kirjas teda seal ülesmargitakse, kus õigesti kirja seadus seda lubab. Nii „maksetakse“, aga mitte „magsetakse“, nagu räägitakse.

2. b) Tuleb tehtawikku sünnitaw **t**-healit mõne tüwes olewa healiku wäljakukkumise läbi teise järgu hakatusesele **täishealiku** järele, siis on ta „**t**“, raske wenima umbhealiku järele aga „**d**“. (Näit.: lugema — loetakse, sugema — soetakse jne., aga: olema — oldakse, minema — mindakse, tulema — tuldatakse jne.) Kujukub aga „**d**“ wälja, mis wäga sageda sti tehtawiku kindla kõne olewikus sünnib, siis lähebe eelolew wenim umbhealikutahetordsetks. (Näit.: ollakse, tullakse, minnakse, surrakse jne.)

Üleüldine kokkuvõte: Tehtawikku sünnitaw „**t**“-healit on pehme („**d**“), kui ta esimese järgu pika ehk kaksiktäishealiku ehk raske wenima umbhealiku järel ja kaugemates järkudes kerge wenima umbhealiku järel seisab, (tooma—toodakse, käima—käidakse, olema—oldakse, mõtlema—mõeldakse jne.); kõwa („**t**“) aga, kui ta esimese järgu pika wõi kaksiktäishealiku järel olewa „**d**“ asemele ehk ka niisuguse kaksiktäishealiku, mis wäljakukkumise tõttu on sündinud, järel seisab, ja kui ta teise ja kaugemate sõna-järkude täishealiku järele tuleb. Süüdma—hüütakse, hoidma—hoitakse, andma—antakse, lugema—loetakse, saagima—saetakse, maksuma—maksetakse, küpsma—küpsatakse jne.)

3. Rõik need tegusõnad, millel tegewikus juba **tama** lõpp on, hoiawad jätku „**ta**“ tehtawiku lõppude ees alal (kirjutama — kirjutatakse, kirjutati, kirjutatud jne.), kus juures tehtawikku sünnitaw „**t**“ ikka kõwa on.

1. Rõige enam ujutakse suwel, aga ka kewadel ja sügisel ilusa ilmadega nähtakse ujujaid. Soometelgedel kujutud kangad on wäga ilusad. Esimesed heidetakse, tagumised tapetakse, kestmised koju tulewad. Enne saadeti kõik kurjategijad Siberisse, nüüd peetakse aga paljud wangimajades. Muiste makseti heade lõigeriistade eest palju raha. Meie maal haritakse põldu suure hoolega. Riidetud rohi kutsutakse heinaks. Rõlmade ees tititakse afnaid ja topitakse kõik praod finni.

Roolis kõneldakse mitmesugustest teaduseliikludest asjadest. Paha lapssega tõeldakse palju.

2. a) Suurtel pühadel käidakse (käiakse) palju kirikus. Rõidud teed on hõlpsam pärast-poole käia. Ennemuiste käidi sügawa lumega suuskadega ja rajadega. Meres püütakse kalu wõrkudega ja nootadega, jõgedes aga mõrdadega, perudega, undadega ja õngedega. Kurja eest peab ennast igauks hoidma. Hoitud hobust ei anta mitte hea meelega teise kätte.

Weel mõne aasta-kümne eest kanti meie maal naht-riideid. Wanad puuriistad ei haffa enam wett kandma. Waeetele ja puudust kannatajatele peakfiwad *) küll kõit hea meelega andma. Andes ärgu su pahem käsi teadku, mis parem teeb. Heas koolis ei anta palju koju õppida. Poodide ette uste peale löödatse (lööakse) poe nime. Sügisel sõõdatse (süüakse) palju marju ja puuwilja. Talwel toodakse (tuuakse) metsast heinu ja puid koju. Rui tahetakse õlut teha, siis lastakse enne linna-seid kaswada. Hea töö eest maksetakse palju raha. Wabel pandakse ka head õpetust pahaks. Ebaukliffudel aegadel kardeti tontisid ja anti kõitsugu waimudele au.

2. b) Koolis loetakse, lauldakse ja õpitakse kirjutama, rehkendama ja wõõraid keeli tundma.

Sambust tuntakse koera, küüntest kassi. Enne peeti nelja-päewa õhtuid, ega tehtud siis peale widewiku enam tööd. Suwel weetakse wanakritega, talwel regedega. Rui wägema-maga mindakse (minnakse) wõitlema, siis pole ime, kui hoiates (hoigades) koju tulatakse (tullakse). Sõjas surdakse (surrakse) kodumaa ja rahwa eest. Rui kõigega rahul oldakse (ollakse), siis pole ka tüli karta.

3. Paberi peale kirjutatakse sulega ehk pliiatsiga, tahwli peale aga krihwli ehk kriidiga. Wanasti, kui sulge ega tinti ei tuntud, kirjutati raudkrihwliga ehk maaliti pintsliga ja wär-wiga tähed ülesse. Niisuguseid kirjutatud muistseid kirjasiid leitakse wanaaegsetest koobastest ja furnuhaudadest. Kirjutades saab kirja kõige enam kätte. Tahab keegi õieti kirjutada, peab ka palju kirjutama.

Põldu äestatakse äketega. Nüüdsse-aja äkled on enama-sti raudpulkadega, ja niisuguste äketega äestatud põld on enam pehmem. Wanasti, kui raud aruldane asi oli, äestati puupulka äketega. Nüüdsel ajal lastakse üksnes kartohwliid puupulkadega äklega äestada, et mitte noori kaswusiid ära rikkuda, kuid siisgi peab äestades wäga ettemaatlik olema, et kartohwlitele mitte kahju teha. — Üteldakse (õeldakse), et inimene on ekslik ja eksimine inimlik; kui aga just sellega uhkustatakse ja eksitatakse, et inimlik olla, siis eksitakse, sest meelega teist eksitada, on madal. Iga eksitatud inimene on kahjatsemise wäärt, niisama nagu seda Uadam ja Gewa on, keda tahtmisega kurjale eksitati. Tihti saab eksides küll õigele teele, kuid teist eksitades teenitakse enesele enamasti ikka äraandja ja kiwsaja nime.

*) Sõna „kõit“ juures tuleb tegusõna paljusel tarwitada, nõnda: „peakfiwad kõit“ — „kõit tulewad“ jne., kui „kõit“ paljust tähendab.

§ 38. Ainuse ofastawa lõpud „t ja d“, tegusõna lõpud „wad ja wat“ ja lõpud „ta, tu, ti, lt“.

Pea meeles: 1. Kuuleme meie ainuse ofastawal õpus **d**-healiku, siis kirjutame sinna ikka „**t**“, üksnes ühejärguliste täishealikuga lõppewate sõnade ofastawa lõpp on **d**, niisama on ka mõne 2-järgulise sõna of. lõpp **d**, kui ofastaw ühejärguline on ja lõpp **d** ees raske sulahelialt seisab, nagu: rõõmus — rõõmsat, raamat — raamatut, aga: hea — head, puu — puud ja meri — merd, weri — werd jne. Niisama on tegusõnadeft sünnitatud omadusesõnade lõpud „**tud, dud, nud**“ ikka pehme „**d**“-ga; nagu: „loetud raamatud“; — „läinud ööd ei too keegi tagasi“.

T ä h e n d u s: Sõnadel „furnu, joobnu“ jne. on ofastaw ikka „**t**“.

2. Tegusõna kindlakõne kolmanda isiku lõpp olewiku paljusel on „**wad**“, aga kahtlewakõne olewiku lõpp on „**wat**“ ehk „**da**“, eitawa tehtawiku kindlakõne lõpp aga „**ta**“.

3. Ilmaütlewad lõpud **ta** ja **tu** ning määrusesõna lõpp **ti**, niisama ka tegumäärusesõna tehtawiku lõpp minewikus „**lt**“ kirjutatakse „**t**“ga, nagu: **suleta, õnnetu, diekti, õnnetult**, jne.

1. Rumal põlgab raamatut. Piiblit peawad ristiinimesed pühaks raamatuks. Terwist, kui kallimat wara, hoiab iga inimene. Karda Jumalat, austa kuningat! See tööd ja palu Jumalat! Öösel näeme taewas kuud ja tähtesid. Soia oma suud ropu jutu eest! Haiged otsiwad tohtrit. Tohtrid arstiwad haiget. Iga lapse kohus on oma wanemat austada. Redelid mööda mindakse laudile ja pööningule. Paljud tunnewad suurt wett ehk merd nähes hirmu. Käsi peseb kätt. Rewade tulekut ootawad kõik suure igatsusega. Wahel seatakse (säetakse) kohtus tunnistajad suud-suud wastu. Saart ja tamme peetakse kõwaks puuks. Ta nägi suurt ja uhket tuba.

Tehtud tööd ei tehta enam. Hästi õpetatud loomad awaldawad wahel suurt tarkust. Kes tuult külwab, see tormi löikab. Ta läks jälle tulnud teed. Joobnud inimest ei falli keegi. Mõni peab joobnut sagedasti furnuks. Surnut ei saa enam arstida. Rumalat ja wäheõppinud töötelijat ei taha keegi töösse wõtta. Kes kaugel käinud, see palju näinud. Surnud kassi ei panda enam hiirt püüdma. —

Ra kõige wägewamad kuningad kardawad Jumalat, taewaste kuningat, Issandate Issandat. Pikkast pimedat ööd

tarwitawad wargad oma kasuks. Öpivad lapsed hästi, siis austame neid kui öppiwat noortsugu. Rändawat teed ei tohi üksigi kinni panna ega omal wolil wärawat talle ette teha. Tegewat ja nobedat töötajat armastab tööandja ja töötegija. Woolawat wett kutsume jõeks. Rõitide jõgede weed woolawad meredesse ehk järvedesse. Pudelik (pudeliksi) tehtakse klaasiwabrikutes. Rõstrid mängiwad orelid (oreliski). Kallid figarid (figariski) jõuawad rikkad suitsutada. Põletatud figurid (figuriski) ei osteta niipalju kui tooreid. Rõrgete majade wärwimisel on pikad redelik tarwitusel. Tohtrid ei luba haiget kangel teed (theed) juua. Rui töö tehtud, siis waew nähtud. Nähtud elust wõta õpetust. Wikatit ihutakse kõwasiga wõi luisuga. Rui wäljaminekud suuremad on kui sissetulekud, siis tunnistab see, et inimene suuremat elu on elanud ja oma sissetulekut mitte silmas pidanud. Isat, emat sõitsiwad linna. Jürit, Marit on õdet, wenda. Res kopikat ei korja, see rublat ei saa. Türgitubakad peetakse kallimateks tubaka-sortideks. Res piiblit armastab, see armastab ka kirikut; kes aga pudelik austab, see näeb kõrtsis oma kallimat eluvara. Juka kolmat nädalat sajab suurt ja laia lund. Paganate jumalad on kuld ja hõbe ja inimeste käte töö; meie kummardame aga elawat Jumalat, taewa ja maa Loojat. Wihmaga laulab wint kurba wiit. Mõõda libedat teed on raske käia. Siin maa peal ei ole kellegil jäädawat paika. Ma nägin kurba und: tuiskas ja jadas lund. Weri ihkab werd. Suurt merd kutsume okeaniks. Roi uuristab puud. Pimedat weetakse kättpidi. Suur wikat tahab ka tugewat lütt. Rukki-õitkamisel hoiab igauks oma ett*), et mitte teistest maha jääda. Riiüdsel ajal ei saa enam wanat-wiisi elada. Sõnakuuljad lapsed teewad wanematele haame papagoid ja kakaduud näha. Palawal suwel kuuldatakse peoleod. Lewkoid peetakse ilusaks lilleks. Põllumees armastab maad. Ei kõik jõua suurt muret kanda. Mesinikud ei karda mesilase pistet. Ut, niisket hoonet põlatakse elamiseks, sest ta tahab palju kütet. Koolis tuleb igat sõna ja lauset selgesti wälja rääkida. Lauses awaldab rääkija oma mõtet. Hommikul teeme palwet. Urgu kas hakaku koeraga kohut käima. Luuda ja labidat tarwitab uulitsa-pühkija. Seal on hea elada, kus igauks oma kohut täidab. Rasukas tahab kraed, leib — wõid. Sibulat pandakse lihaskõikide peale. Sibulad armastawad rammusat maad ja kerget peenart. Rõõmsat (rõõmuse) andjat armastab Jumal, sest rõõmus andja austab

*) Esi — ee — eed, ete jne., ain. os. ett.

Jumalat. Linaft riiet peawad inimesed suwel sündsaks kanda. Raksteistkümmend kuud teewad ühe aasta. Pudelit tarwitakse wedelikude jaoks. Meie põllud kannawad läbistikku wiit, kuut seemet. Kes pistut ei taha, see paljut ei saa. Odet, wenda on ühe wanemate lapsed. Neli neitsit lähewad üle nurme nuttes. Neitsid ei joo õlut ega kanget jooki. Pütasfepp parandab tõrt.

2. Metsas laulawad linnud. Ei talwel enam kuulda lindusid laulwat. Pühapäewadel näeme hoopis rohkem rahwast teede peal sõitwat ja käiwat kui argipäewadel. Koolides näeme lapsi laudade ääres kirjutawat, lugewat ja rehkendamwat. Rui inimesed kiiresti raudteel sõidawad, siis näewad nad telegrahwi postisid enestest mööda sõitwat, tunnewad endid paigal seiswat ja ei märka sugugi, et see filmade pettus on. Jookswat wett ei pea keegi. Rui meie hommikul ülesse tõuseme, siis näeme idast päikest filmapiiril ülesse kerkiwat ja ikka kõrgemale tõuswat, kuna teda wiimaks ülelül kõrges näeme paiswat.

Ei kõik kirjutata ülesse, mis sünniks ülesse kirjutada. Laisk ei taha oma wigasid parandada. Rui nooruses ei õpita tööd tegema, siis on pärast-poole raske weel tööd õppida tegema. Ei siis sülitata maha, kui puhtusest lugu peetakse. Töö ajal ei saa kaua magada, ega magata ka paljut töö aegadel. Rui aegjasti katuse augud finni ei topita, siis on pärastpoole raske neid finni toppida.

3. On õõ uneta, siis ka päew tuluta. Jalutu ei saa lombakat awitada. Ilma reeta ei saa talwel läbi. Meeletu ei tea, mis ta räägib. Ise keeletu ja meeletu, aga ilmamaa rakendaja. Pikuti läheb riie hõlpsam katti kui põigiti. Kalewipöeg wõitles wanapaganaga enne lapiti laudadega, pärast õpetas siil teda serwiti lööma. Kes elab õieti, sel pole ülekohut süüks panna. Kõik hea and tuleb ülemelt, walguse Isalt. Seest süru-wiiruline, pealt kulla-karwaline. Tõketest ja paisudest jookseb jõgi kiirelt. Paljusid toitused sõõdakse külmalt. Su küllalt saab!

§ 39. Lisa: paljuse osastawa lõpud fid, fi ja id.

Tä h e n d u s: Et lõpud harilikult selgelt ette üteldakse, siis ei wõi paljuse osastawa lõppude harjutusi otsekohesest etteütlemises mitte tarwitada, küll aga ennem iseseiswas grammatikalises töös. Siisgi ei tee see kahju, kui enne üleüldist kordamist ka paljuse osastawa lõpu-kirjutuse seadusi meelde tuletatakse.

Üleüldse mõits siin järgmist tähendada:

1. „**fid**“ kirjutatakse paljuse osastavas 1) I käänatuses paendumata pehmete kahejärguliste lahtiste ja 2) kõigi II käänatuse*) sõnade lõpuks. (Nagu: 1) ema — emasid, keha — kehafid, ime — imesid, herra — herrasid, piiga — piigasid jne.; 2) hein — heinasid, koer — koerasid, kurt — kurtusid, mets — metsasid, abi — ahjusid jne.)

Tähendus 1. Kujuk lõpp **fid** ära ja on omastava lõpp **a**, aga sõna tüveheelik **a**, **e**, **i**, **ä**, **õ**, siis on paljuse lõpp **u**; nagu: laewa — laewu, kella — kellu, rihma — rihmu, wanda — wantu, sõela — sõelu jne.

Tähendus 2. On ain. om. lõpp **a** ja tüveheelik **o**, **u**, **õ**, **ü**, siis on paljuse osastava lühite lõpp **e** ehk **i**, nagu: ofsa — ofse ehk ofsi; pulga — pulke ehk pulki; põia — põide ehk põidi; sülla — sülde ehk sülde jne.

Tähendus 3. On ainuse om. lõpp **e**, siis on paljuse os. lõpp **i**, nagu: sõrme — sõrmi, sarwe — sarwi, kuue — kuubi jne.

Tähendus 4. On ainuse om. lõpp **i** ehk **u**, siis on paljuse os. lõpp **a**, nagu: kepi — keppa, linnu — linda, raami — raama, kanni — kanna, halu — halga, kulbi — kulpa jne.

2. „**fi**“ lõpp on palj. osastavas 1) neil **ne** peale lõppewatel sõnadel, millel **ne** eelolew järk rõhuga on, 2) kõigil 2-järgulistel paendumata kõwadel **us** peale lõppewatel sõnadel, 3) 3-me ja enam-järgulistel **us** lõpuga sõnadel ja 4) neil kahejärgulistel **finnistel** paendumata pehmetel ja **lah-tistel** kahejärgulistel paendumata kõwadel sõnadel, mis käänete lõpuks **i** saavad ja paljuse osastavas „**id**“ ei pruugi.

(Nagu: 1) wenelane — wenelasid, eestlane — eestlasid, inimene — inimesid, otsimine — otsimisi, ümmargune — ümmargusi, jämedune — jämedusi jne.***) 2) rikkus — rikkusi, täius — täiusi, nõrkus — nõrkusi****) jne. 3) õnnetus — õnne-

*) Teise käänatuse sõnadets on need lugeda, mis käänamises ainuse nimetawast omastawasse pehmenewad, paljuse nimetawast omastawasse aga kõwenewad, nagu: kurt — kurgu — kurgud — kurtude; abi — ahju — ahjud — ahjude jne. I-s käänatuses on kõik need sõnad mis paendumata pehmed ehk kõwad on.

**) Uga: rebane — rebasid, hobune — hobuseid, pünane — pünasid jne.

****) Uga: lojus — lojusid, nägus — nägusaid, kerjus — kerjusid jne. (kõik pehme tüwega).

tusi, lodemus — lodemusi, õpetus — õpetusi jne. 4) a) redel — redelid ehk redelisi, sigar — sigarid ehk sigarisi, pudel — pudelid ehk pudelisi, Joosep — Joosepid — Joosepisi jne.; b) weskü — wesküid ehk wesküsi (ka wesküid*), woodi — woodid ehk woodisi, kätti — kättid ehk kättisi jne.

3. „id“ on paljuse osastawas lõpuks kõigil 1) esimese käänatuse a) paendumata kõwadel, b) kahejärgulistel kinnistel paendumata pehmetel ja d) kõigil enam-järgulistel sõnadel; 2) kõigil ühejärgulistel lahtistel pika täishealikuga ehk kahtitaishealikuga lõppewatel sõnadel, mis lõpu „fid“ asemel „id“ tarwitawad, ja 3) kõigil III käänatuse**) sõnadel.

(Nagu: 1 a) aasta — aastaid, looja — loojaid, julge — julgeid jne. b) hulgu — hulguseid, nägu — nägusaid, konar — konaraid, wastus — wastuseid jne. d) habe — habemeid, õpetaja — õpetajaid, jäme — jämedaid, konarik — konarikuid, kuusik — kuusikuid, lohakas — lohakaid jne.

Tä h e n d u s: Saawad aga mitmejärgulistest sõnades wiimane järk ühejärguliste kinniste sõnadega sarnastatud, siis on nende paljuse os. lõpp **fid**; nagu: konarik — konarikkusid, kõrtsmik — kõrtsmikkusid, põlendik — põlendikkusid ehk: konarika, kõrtsmikka, põlendikka jne.

2) maa — maasid ehk maid, suu — suusid ehk suid, koi — koisid ehk koid jne. 3) ike — ikkeid, tõte — tõtteid, hüpe — hüppeid, wõti — wõtmeid, waras — wargaid, seeme — seemeid jne.)

Tä h e n d u s: Nende harjutusteks on kõige parem, kui lapsi lastakse üksikuid sõnu paljuse osastawasse kirjutada. Etteütlemine ei too siin soowitawat kasu. Sellepärast ei järgne nendele seadustele mitte iseäralisi harjutusi.

Kirjamiisi lihtsamaks tegemiseks oleks aga soowida, et „fid“ lõpp kirjast ka oks ja ainult **fi** ja **id** järele jääksiwad. Sedasama peab ka lõpu **fiwad** kohta ütlemä: parem oleks, kui **wad** kaoks ja **fid** tegusõnasse järele jääks. Rahwa suus on see juba sündinud. Nii räägib rahwas: „Majasi on mitmesugusi: küll suuri ja pisukesti“ ja: „Nemad kõnelesid, tulid, olid jne. jne.“

Kirjameestel jääb ainult julgust wõtta ja järele minna. Rahju sellest lühendamisest ei saa keegi. Omal kohal olen seda-

*) Saawad niisugused sõnad käänamises e healiku, siis on **id** nende lõpp.

) III käänatusesse lähewad need sõnad, mis käänamises ainuse nimetawast omastawasse **kõ w e n e w a d, nagu: wõti — wõtme, tõte — tõtte, aten — atna jne.

sama ka **tatud**, **tati** ja **nud** kohta ütelnud. Igatepidi on ilusam „austud herra“ kui „austatud“ jne. Kirja kohus ei ole mitte seal wanu wormisid finni pidada, kus sellest ei keelele ega kirjale tasu ei ole. Rõik edeneb, edeneb ka keel.

Rordamisefs.*)

1. Ruffilõikus.

Rõrgelt taewast saadab sätendam päikene kollakaid kiiresid alla. Ohus tuntakse juba sügisel. Nõretawalt kummardab ruffipõld soojade kiirte all ja täidab lootuserikkalt põllumehe tufsuwat südant. Ruffis on küps; lõikus võib homme algada. Ja algab ka.

Seritatud sirpidega tõttawad lõikajad wäljale. Mandlekult pakub ruffis oma kõrt sirpidele. Juba nähtakse lõikajat küürutawat, juba kuuldatakse sirbi sirinat, tugewat tõmbust läbi ruffi. Ruffis langeb. Pihutäis pandakse pihutäie kõrwale; sünniwad wihud, parmad. On üks esi üle, wõetakse teine käfile. Igaüks ruttab, et oma ett ennemini lõpule wiia, et ee otsal pišut puhata, wäsinud selga wälja sirutada. Enne õhtut, kui kastet weel ei ole, seotakse wihud kokku ja kantakse hunnikusse, kust nad hakitessse ehk kuhilatesse pandakse. Warsti katab arwurikas hakkideküla ruffiwälja ja kuulutab uhkelt oma saaki igale möõdaminejale.

2. Päikene.

1. Päikene on päratu suur ja tuline kera, mis meile soojust ja walgust annab. Ilma soojuseta ja walguseta aga ei wõi ükski elajas ja loom ega taim läbi saada. Päikene seisab meist kakskümmend miljoni penikoormat kaugel. Wälk jookseb küll ruttu, siisgi kuluks tal kahelksa minutit ära, enne kui ta päikesse pealt meie juurde jõuaks. Suurtüki kuul lendaks seda teed aga kakskümmend wiis aastat. Lõymata kaugusest hoolimata on päikesel siisgi suur soojendamise jõud.

2. Meie filmale paistab, nagu seisaks maa paigal, ja päikene käib igal päewal hommikust õhtu poole. See on aga efektnähtus. Sellesarnast filmade pettust näeme ka siis, kui meie paadiga jõel sõuame. Seal näeme kaldaid jookswat ja paati seiswat. Nii on ka lugu, kui meie raudteel ehk maanteel kii-

*) Paljudest neist tükkidest võib ka üleüldiselt rordamisefs tarwitada, kui kirjamaargid läbi on mindud.

rešti sõidame: puud ja pöösad lippavad nobedasti meist mööda, meie ise tunneme endid aga paigal seiswat. Nõnda paistab ka päikene meie maa ümber weerawat. Ta seisab aga paigal.

3. Kuidas näeme meie aga siis õhtut ja hommikut, kui päikene paigal seisab? Dota, ma kõnelen. Võta lõngakera, pista sellest traat warras läbi, pane ta lambi ette ja wirista kera traadi ümber. Seal näed ja, kuidas üks kera pool ja nimelt see, mis tule poole on, walge, aga teine pime on. Ka meie maa weereb iseenele ümber. Selle läbi saab üks külg alati walge, teine aga warju sees olla. Walgel poolel on päew, pimedal — öö. Nõndaks saame meie hommikut, lõunat, õhtut ja ööd näha.

(M. Rampmanni järele.)

3. Weis.

Weis on hobuse järele meie suurem ja kasulikum majaelajas. Tema jämedat nukelist keha warjab tihe, file karw, mille wärwi ja kirja järele lehmadele nende nimed — Punik, Mustik, Tõmmik, Wallik, Kirjak, Kүүidik, Ruumik — pandakse. Suur, laia otsaesisega pea kannab harkis*) seiswaid kõrwu ja kahte ümmargust, kõwerat sarwe. Ülemised esimesed hambad puuduvad tal täiesti, nende aset täidab krooksluust ige. Paksu kaela all ripub lott. Tegewate jalgade otsas näeme kahte suurt sõrga, kuna kaks vähemat wastu maad ei ulata.

(M. Rampmanni järele.)

4. Rukki-uis.

Jaani-kuu lõpul näeme enne õhtut wäikest, halli wiljaliblikat põllul lendawat. Ta esimesed tiivad on pruunikashallid hambuliste põiktriipudega ja kolme tumeda täpiga, mida mustad rõngad ümber piirawad. Tagumistel walgetel tiiwadel**) on tumedad ääred. Nüüsamasuguste võimalikate feltstist on ka põdliblikas, kes esimestel tiiwadel õhtamise-märgi sarnast jutti kannab. Need liblikad munewad oma wiis sada muna kuhugile mulla- ehk sõniku-tüki alla. Rui nende rahu siis keegi ei riku, siis tulewad kahetsa kuni kaheteistkümmne päewa jooksul munadest tõugud wälja, keda meie rukkiuisfideks kutsume. Nad on hall-

*) Digem on kirjutada: harkis, punnis, aukus (silmad) — nimelt kõwas paendes kui pehmes, sest et need paljuse seesütlewast on sündinud, aga mitte ainuse seesütlewast. Rii on ka õnnis, sünnis, sarwis jne. sündinud.

**) Digem on tiiwadel kui tiibadel, sest sõna nimetaw on tiib ehk tiim, kust mõlemast omastaw tiitwa on; sellepärast paljus — tiitwad, aga mitte tiibad.

rohikat karwa, punaka peaga ja kuuesteistkümnne jalaga ning kasvavad umbes poolteist tolli pikaks. Mööda selga käivad neil kaks tumedat triipu. Needsamad ongi, kes meie rikki orase ära rikuvad, kartohvlitele suured augud sisse näriwad ja warred lehtedest paljaks söowad.

(G. Martus.)

5. R ä g u.

1. Kuldnokk ja lõkone toowad meile esimese kewade sõnume, kuid päris soe ilm tuleb alles siis, kui ju ööpik (ööpikk) hüüab ja kägu kukub. Ja mis oleks kewade ilma kukulinnuta olewat! Küll pole käo laul pikk ega lustilik, — sest rahwa jutu järele olla kägu waeselapse südamest sündinud ja kaebawat oma kurba noorust taga, kuna odraokas talle kurku minewat ja ta tutawat kukkumist lõpetawat, — aga armas on ta kurb hüüd „kukku, kukku“ siisgi. See toob meie südametesse uusi lootusi looduse ärkamise üle.

2. Kui kewade hommikul wara ülesse tõused, siis kukub sulle kägu tihti nii palju, et üsna ära tüdid. Kuid näha saab õnnelindu õige harwa, sest et ta inimesi pelgab. Pealegi lendab ta suure rutuga otse edasi, kus juures kari linawästrika, lepalindusid ja pääsukesi suure kisaga teda taga ajawad. Mõned arvawad, et väikesed laululinnud teda kulliks peawad. Ja ongi kukulinnul kulliga palju sarnadust. Ta selg ja küljed on hallid, rind ja kõhualune walkjad, mustjastumeda kriipsudega nagu kullilgi. Kuid juba ta pikk ja õrn nokki tunnistab, ilma et meie tema suurt täpiliselt saba ning wälimist tagumist warwast, mis ettepoole liigub, tähelepaneme, et meil siin mitte kulliga tegemist pole.

3. R ä g u kutsuwad inimesed mureta ja hooleta linnuks, kes oma lapsi kalliks ei pidawat ja neid toita ei tahtwat. See süüdistus on aga põhjata. Käo munemise-wahed on väga pikad, — ja kui ta mune oma pesasse koguks, siis lähewad esimesed neist seniks rikki, kuni wiimane pesasse tuleb. Sellepärast otseb ta teiste pesasid ja weab wahel oma muna ühest kohast teise, kuni ta paraja paiga leiab, kus pojukesel kindlam tulewik näitab olewat. Igal isasel käol on oma ringkond metsa, kus ta mardikaid, liblikaid ja rööwikuid korjab. Iseäranis armastab kägu karwaseid rööwikuid, keda üksigi muu lind ei söö. Aga nagu tutaw, söowad just need rööwikud puust puusse ronides mõnikord terve metsa lehtedest paljaks. Kuid neis kohtades, kus käod aset peawad, jääwad puud rööwikute rikkumistööst terweks. Sellepärast seisabgi kägu mõnel maal seaduse kaitse all.

(M. Kampmanni järele.)

6. Wanaisa kepp.

1. Minu wanaisal oli kepp, mille tema jälle oma isa käest oli saanud. Wanaisa kutsus teda keppide kepiks, sest et see kõigist teistest keppidest kõige ilusam ja jämedam oli. Meie aga hiiüdsime teda hõbenuppu kepiks, sest et tema käepidemeks hõbedast nupp oli. Repi alumist otsa ehtis waskplekist võru, mis suurest käigust üsna kärsku ja lossi oli läinud.

2. Meie kõit pidasime sellest kepist suurt lugu. Rõikide teiste keppidega lubas ema meid mängida, kuid selle pidime ikka rahule jätma. Oli ta wahel kogemata kellegi lapse kätte sattunud, siis wõttis ema ta kohe ära ja peitis kapi taha ehk otsa, kus juures meie alati tapelda saime. Wahel pani ema ta meie eest ära koguni kappi.

3. Mis asjast ta walmistatud oli, seda ei teadnud meist mitte keegi, ei taatgi, nagu meie wanaisa kutsusime. Taadi enese ütlemise järele olewat tema isa selle kepi jõest wälja-wõetud ära-wettinud tammepakust teinud ja linnas kullasfepa juures talle hõbenupu otsa ja plekkwõru alla lastnud panna. Isa aga ütles teadwat ja kinnitas, et ta temast wanemad õdet, wenda seda teadwad, et see mitte tammepakk pole olnud, waid muistne tammepuust härjake, mille keegi meie eesifadest wihaga jõkke olewat wiskanud, kui ta teost koju tulnud. Sellest ikkest olewat ka siis wanaisa kepp tehtud.

7. Sügise.

1. Urmas, sõbralik suwi on oma mitmesuguste lõbudega, oma õitewate lilledega ja õitega, oma elutoowate päikesekiirtega jälle tüükis ajaks möödas. Lõppenud on suwerõõmud! Seal, kus enne sinikas taewawõlv meid kattis, näeme nüüd tumedaid, pahasenäoga pilwemürakaid, mille takka wahetewahel mõni harwa soojendam kiirekene alla lipsab. Ikka sagedamaks lähewad tormid ja wihmasajud, mis jõgedes suurt wett teeb ja teed lõpmata poriseks muudab.

2. Waihinud on metsatukklades lustilikkude lindude laul, kadunud kaasikus käo kulkumine, pilwe piiril lõo linnu lõbus lõõritus. Kuuldakse üksnes warest weel waaksumat, harakat kädistawat, ja nähtakse häbemamat warblast wilja aedades ja põllu peal kuhilate ja kärbiste ümber lendawat. Lõpewad wiimased soojad ilmad. Rändajad linnud koguwad endid koku, et pikkades rongides ehk laiades parvedes, nagu kuldnohad, lõunasse rännata, kus jõe on. Puude otsas kolletawad lehed ja kukuwad alla. Rukkuwad lehed ja lõpewad soojad tekita-wad inimesesse kurbtuse tunnet. Sest kolletawat ja kukkuwat

lehte nähes tunneb ta lõppewat elu ja tekkib ta meelde mõte, et ka kord tema päewad nii lõpewad. Need on kurwad mõtted!

3. Kuid sügise wõib siiski rohkem rõõmu kui kurbtuft pakkuda. Sügise on ju see, mis aiad ja põllud meile nende kasulikkuse poolest filmade ette seab, mis meie aitades salwed ja lakkades ruumid kuhjani täidab. Üksigi teine aastaaeg ei tee seda. Oma wiljarikkuse ja saagirohkuse poolest wõidakse sügisest kõige rõõmulikumate ja õnnistawamate aastaaegade sekka lugeda. Ka üle kallaste woolawad weedgi annawad nagu sügise rikkusest tunnistust. Täie lootusega waatab talupoeg tulewikku, tunneb looduse lõppe-pidus, sügisest, tarwilikku ja kasulikku aega ja näeb temas rasket tööd hindawat järelläijat ja palgamaksjat.

8. Kool.

1. Eemalt suuremat küla filmitsedes näeme meie üht ilusamat ja puhtamat hoonet, suurte aknatega ja walgeks lubjatud korstnatega.

Maja piirab harilikult aed ümber, kus suwel keeduwili kaswab ja wiljapuid kaswatakse ning mesilasi peetakse. Läheme tuppja. Eeskojast läbi minnes sattume suurde saali, mis laudadega täidetud on, mille taga pingid asuwad. Laudade ja pinkide ees seisab suur must tahwel, mille kõrwal kõnetooli näeme seiswat. Seinade peal ripuwad pildid ja kaardid.

Seda hoonet meie juba tunneme! See on koolimaja, kooli-klass, kus meie lapsed talwel õppimas käiwad.

2. Mis tehtakse siis koolis?

Koolis loetakse, kirjutatakse, rehkendatakse, lauldakse, sehendatakse ehk joonistatakse, wõimletakse (wõimeldakse) ehk turnitakse ja õpetatakse wõdraid keelesid ja käsitööd.

Miks seda tehtakse?

Res rohkem on õppinud, oskab enam; sest õppides saab inimene targemaks. Targemal inimesel on aga ka elu mõistlikum ja parem, ja mõistlikumat ja paremat elu tahame ju kõik elada.

Kas nõnda õpitakse ja õpetatakse terve päew?

Ei! Iga tunni järel on harilikult kümne-minutiline waheaeg. Siis jookstakse, hüpatakse mööda õuet, mängitakse, hõisatakse, kilgatakse, ehk söödakse, joodakse ja waadatakse õpitud tükkisid weel tunnits järele. Kõliseb aga kell, siis lõpeb korraga kõik jooksmine, hüppamine ja killamine. Lapsed tõttawad klassi. Igaüks tahab teistest ette rutata. Tund algab. Waitus walitseb õues. Nagu kogemata juhtub weel mõnda

hiljaks-jäänud klassi-tõttawat last peale kellahelisemise mööda duet kooli poole ruttamas nägema.

3. Wanasti olivad koolimajad õige wiletsad ütikesed wõi omnikesed. Kooliklassid asusiwad madalates ruumides. Õtuti siis pea päewad otja ilma wahetpidamata klassis pikjade pinkide peal laiade laudade ääres; kirjutati üksnes krihwlitega ja loeti ainult piiblit, sest sel ajal polnudgi muud lugemise-raamatut. Oli tahwli-külg täis kirjutatud, siis kustutati kirjutus riidelupataga ära ja kirjutati uuesti. Wahetundides ei lubatud lapsi ei hüpata ega karata, — see oli patt. Kes tüki aru ei saanud, arwati palju hüppanud ehk karganud olewat. Õtuti põletati küünlaid*), sest et õli ei tuntud ehk oli nii kallis, et seda põletada ei tihatud. Raske oli wanasti lapsel koolis käia.

Nüüdse-aegsed koolid on harilikult küla ehk walla kõige ruumikamad, paremad ja ilusamad majad. Inimesed tunnewad kooli õiget kasu ja kannawad nii hästi koolis-käijate kui ka kooli enese eest suurt hoolt.

9. Metsataimedega lõngawärwimine.

1. Kollast värwi saab kaselehtedest. Wõetakse 10 loodi maarjajääd, tambitakse peeneks ja sulatatakse leiges wees ära sinna sisse pandakse 1 nael lõnga ja lisatakse niipalju wett juurde, et lõngad kaetud on. Nüüd keedetakse lõngu üks tund aega; siis wõetakse lõngad wälja, wäänatakse kuivemaks ja pandakse kuivama. On lõngad kuivad, pandakse katlasse paks kord kaselehti alla, siis üks kord lõnga, siis jälle kaselehti jne. Wiimane kord on lehed.

Nüüd kallatakse wett katlasse niipalju, et ta üle lehtede tõuseb, ja keedetakse pool tundi. Terwe aeg tuleb lõnga ja lehti hoolega segada. Katel tõstetakse tule pealt ära, kaas pandakse peale ja lastakse järgmise päewani seista. Nüüd wõetakse lõngad wälja, uhutakse külma weega ja pandakse wilusse kuivama.

See annab ilusa kollakollase värwi. Kõige parem on kaselehti enne Jaanipäewa korjata. Ka kuiwade lehtedega võib wärwida, neid peab ainult rohkem olema kui wärskaid.

*) Täheendus: On kõwenematel sõnadel teise järgu algawa sula umbhealitu (l, r. jne.) ees kōwas paindes umbhealit, siis wõtawad nad lisaumbhealitu juurde. Nii: kannel — kändli, kammel — kämblü jne., aga: küünal — küünlad, koonal — koonlad, käämar — käämrid, teener — teenrid, waenlane (aga mitte „waendlane“).

2. Pruuni wärwi saabkuusekäbide st. Kuusekäbid tambitakse peenemaks ja keedetakse mitu tundi wee sees. Seda leent lastakse jahtuda ja järgmise päewani feista. Nüüd lastakse ta läbi sõela ja selge wärwileem walatakse katlasse tagasi, pandakse lõngad sisse ja keedetakse 1 tund aega. Siis tõstetakse katel tule pealt ära, lastakse ära jahtuda ja wõetakse lõngad välja.

Selle waheaja sees tehtakse tuhaft libedat, lastetakse lõngad esiteks selle sisse, siis külma wette ja pandakse kuiwama.

3. Pruun wärw kiwisamblast. Need samblad kaswawad igal pool kiwide peal. Kõige parem on neid peale wihma korjata. Wärvimiseks kõlbawad nad wärskelt ja kuiwatatult. Lõngad tehtakse märjaks ja pandakse kord korra peale sammaldega waheldades katlasse. Wett walatakse üle ja keedetakse 2—3 tundi wagusa tule peal. Ei tohi unustada, et lõnga ikka katlas segada tuleb. Lõngad jäätakse järgmise päewani katlasse jahtuma. Siis tõstetakse nad välja, uhitakse hoolega ja pandakse kuiwama. Sel wiisil wõib wäga ilusaid ja wastupidawaid heledamaid ja tumedamaid pruuni-wärwiliisi lõngu saada.

4. Rohilist wärwi saab kanarpiku st. *) Kanarpikku peab enne ditsmiseaega korjama, kuiwad wärwivad niisama hästi kui wärsked. Katlasse laotakse ikka üks kord kanarpikku ja kord lõnga, walatakse wett peale ja lastakse 3—4 tundi kii (keeda). Siis lastakse katla sees jahtuda, wõetakse välja, uhitakse hoolega ja pandakse kuiwama.

Kanarpikud annawad ilusat sambla-rohilist wärwi.

(M. R-t „Räsitööteht.“)

10. Saewa tolm.

1. Säidetagu üks puhas riist wärskelt sadanud lumega ja sulatatagu see ära. Selle järele walatagu pool-osa klaasist riistasse ja lastagu soojas paigas pikkamisi ära aurata; ülejäänud osa lastagu aga 24 tundi ühes sawiriistas rahulikult feista.

Klaasriista põhja jääb kollane foga järele, kuna aga sawinõu põhja õhufene tolmukord kogub. Rui esimest mikroskoobi ja magneediga ligemalt uuritakse, siis leitakse selles wäga palju rauakuulikesi; wiimases wõib aga ka hull mitmesuguseid asju leida, nagu: lehekesi, suitsu süsa, wätkseid mineraalilisi kristalliseid, siidi, willa, linaseriide lõimesid, juukseid, jahuteri, sulga, putukate tiiwaseid jne.

*) Sõna „kanarpik“ wõib wäga hästi „b-ga“ kirjutada; nii: kanarbit.

2. Õht sisaldab eneses nimelt alati ja igal-pool tolmu, mida lumehelbed kokku koguvad. Ka kõige kõrgemate ehituste tolmus, kõige kõrgemate mägede ja kõige kaugema põhjamaa linnas leidub nimetatud raudkuulikest, kuna aga harilikku rauda ainult nurgeliste, ilmarormita ribakeste kujul olemas on. Niisugused kuulikesed tekkivad ainult siis, kui raud suure kuumuse käes seisab.

See kõik näitab, et raud, mida meie lumes ehk tolmus leiame, taewalaotusest meie juurde peab jõudnud olema, kuhu ta sinna ilmaruumis rändawate mitmesuguste tähtede ja tähekeste riismete järelejäänud jätistest meie õhukorrasse on sattunud, õhtu vastu hõõrudes kuumaks läinud ja siis jahtudes nimetatud kuulikujul omandanud.

(„Derefonna leht“ Nr. 16, 1910.)

§ 40. Wõõrakeele sõnade kirjutamine.

T ä h e n d u s. Praegusel ajal an wõõraste sõnade kirjutamises kaks woolu. Ühed soowivad, et wõõrakeelsed sõnad wõimalikult nii saakswad kirjutatud, nagu neid kohalistes keeltes kirjutatakse, iseäranis aga weel pärisnimed. Ainult enamwähem eestiliseks saanud nimed tulewad nii kirjutada, nagu neid eestlane räägib. Teised nõuawad, et wõõrakeelsed sõnad nii saakswad kirjutatud, nagu neid wälja räägitakse. Et aga wäljarääkimine väga mitmekesine võib olla, sellepärast tuleb raske segadus.

Kui meie aga seda meeles peame, et igas keeles t ä h e d ehk tähtede kogud healte märgid on, siis on raske Eesti keelele muud teed soowitada, kui foneetilist, s. o. üksnes wäljarääkimise järelset. Eestlane waatab tähe peale oma wäljarääkimise järele ja loeb teda nõnda, kuidas ta kirjutatud on. Sellepärast on koguni wõõriti wõõrakeelseid sõnu eestlastele wõõrakeele kujudes pakkuda. Juba muistsest ajast on eestlased wõõraid sõnu eestistanud. Nii on meil: pataljon, maior, seersant, aktiaselts, Salongiulits, fotograf, fonograf, division, kawaleeria, litograf, opereted, teater, uniform, puding, soust, sokolad, retsept, matemaatika, sandarm jne. jne. Mis ütleks eestlane, kui ta korraga paberist leiaks: bataillon, major, sergeant, aktiaselts, Saloni uulits, photograph, phonograph, division, cavalleria, lithograph, operetted, theater, uniform, budding, sauce, schokolad, receipt, matematika, gensdarm jne.?? See oleks niisugune segadus, et meie kahte kätt hakaksime kokku lööma! Ja just niisugune on lugu praegu wõõrakeelsete pärisnimedega. Inglise keel on kirjanik U a i l d,

keda ta „Wilde“ kirjutab, sest et ta „ua“-healt selles kujus „w-ga“ tähendab. Unesgi ei tule inglasel meelde oma Uaildi „Wildes“ lugeda! Meie teeme seda ja loome inglastele kirjamehe, keda neil pole olnud. Lätlased hoiavad sagedasti wäljarääkimise-järele kirjawiisi poole; wenelased tähendawad ilka enamwähem oma wäljarääkimise järele nimed ülesse, meie ei julge seda aga mitte; julgeme aga küll oma küllarahwast ninatpidi wedada ja neile nimesid kaela määrada, mida keegi lugeda ei oska! Nii kaua, kui meie kirjandus rahwafirjandus on, nii kaua saagu wõdrameelsed sõnad ja nimed nii kirjutatud, nagu nad wälja räägitakse. See on ainus loomulik tee. Tahetakse klambritesse wõdrameelne kirjutus ülesse märkida, siis on see weel parem, kuid ümberpöördult on asja segamine.

Et aga wõdrameelseid sõnu dieti wälja rääkida, on järgmised tähed ja tähtedekogud Eesti tähestikus eludiguse saanud:

1) Ch, ch = kõwa h, nagu wenekiele X,

2) Sh, sh, sh = wenekiele Ж,

3) Sch, sch = wenekiele Ш,

4) F, f*) = kõwa w, wenekiele Ф ja

5) x (ks), y (ü, i) z (tj) ja c (wahel ts, wahel k) tarwitatakse harwa, enamasti pärisnimedes. Niisama wähe tulewad ka Bv, Qu qu ja ct ette, mille kirjutamist harilikult ette peab ütleva, kui neid dieti ülesse tahetakse märkida. Ruid tungiwalt on soowida, et need wümased, (x, y, z, c, v, qu ja ck) meie tähestikust kaotuwad, sest et nende märkimiseks meil juba oma tähed on, mis neid healesid üsna loomulifelt ära tähendawad. Tahetakse pika healiku ja rõhuga heale wahel wahet teha, siis on waja ka rõhku (·) tarwitada.

Sarjutused.

Pitsewarda ülesleidja oli ameeriklane Fränklin (Franklin). Frankfurt, Maini jõe ääres, on üks ilusamatest Saksamaa linnadest. Aafrikat piirab põhja pool Wahe-meri Sibraltari merekitsusega, lääne pool — Atlandi okeaan, lõuna ja ida pool — India okeaan, mille põhjapoolne osa Punase-mere nime kannab; see, wümane, on Suetfi kanaali läbi, mida prantslane Lesseps kaemas, Wahemerega ühendatud. Wiktor

*) F, f healik sai wanasti Eesti keeles „hw“-ga tähendatud ja on paljudesse sõnadesse ka nii jäänud, nagu: ahw, telegrahw jne; kuid soowida on, et „hw“ üksnes sinna jäätagu, kus wõdrameelne sõna täiesti Eesti omaks on saanud (ahw, krahw, pantohwliid jne.), kuna uuemad laenamised „f“ alal hoiakuwad, nagu: telegraf, geograafia, Aafrika jne.

(Viktor) ja Frants (Franz) on poiste nimed. Tšitsero (Cicero) oli wanal ajal tähtsam roomlaste kõnemees. Ka Juulius Tšeesar (Cäsar) kõneles osawasti, kuid teda peetakse enam sõja- kui kõnemeheks. Konfuutsiuse usulised elawad enamasti Hiinas, kuna Buda austajad Ees-Indias elawad. Krahw Tšintsendorf on Wennaste-kojuduse asutaja. Ehatähte kutsutakse ka weenuseks. Kooses wõi Riirus lastis juudalased Baabeli wangist jälle koju, Jeruusalemma, tulla. Shitomiir ja Tšerniigow on Lõuna-Wenemaa linnad. Schiller ja Göte elasivad Saksamaal, ja on sakslaste kõige suuremad luuletajad. Wenelaste suuremad kirjamehed on Lomonossow, Puschkin, Lermontow, Shukowski, Tšechow, Tolstoi, Turgenjow ja palju teisi. Aasia suurem saar on Tseilon. Saksa nimest „Friedrich“ on meile „Widrik, Priidik, Prits, Priidu“, isegi „Ridi“ tulnud. Eeesti tähtsamad kirjamehed oliwad Friedrich Robert Fählmann (Feelmann*), Friedrich Reinhold Kreuzwald (Krõitswald) ja Johann Woldemar Jannsen. Tähtsamad kirikuisad on: Driigenes, Atanaasius, Chrüfostomus ja Augustiinus.

1. Greeklaste maast.

Wäike-Aasiast üle Bosporuse ja Hellespontose merekitsuse lääne poole minnes jõuame Balkani poolsaarele, mis nagu sild Aasiat Euroopaga ühendab. Balkani poolsaar langeb kahte osasse: laiemat, põhjapoolset osa piirab Adriameri lääne ja Mustmeri ida pool; kitsamat, lõunapoolset osa piiravad Joonia- ja Aigeiose-meri, mis lahtedest, käärudest ja saartest kubisewad. Balkani poolsaare põhjapoolses osas elasivad wanal ajal wastu Mustamerd Traakia ja wastu Adriamerd Illiira rahwas, mõlemad harimatud rahwad, kes omale karjakaswatamisega ja sõja ning rööwimisega peatoidust otšisivad. Nende kahe rahwa wahel, wastu Balkani poolsaare lõunapoolset osa, elas Makedoonia rahwas, greeklaste ligidalt sugulased. Igalpool mere rannas, (iseäranis aga merekitsuste ümbruses ja kolmesõrmelise**) Chalkidike poolsaare rannas,

*) Nende kahe sõna juures näeme, kui laugele meid wõõra tähtedega kiri wõib wiia: meie tähtsamaid kirjamehi ei oska paljud eestlased, kes isegi kolm aastat walla koolis on istunud, wälja lugeda. Ime tihti kuuleme Krõitswaldi asemel Kreuzwald ja Feelmanni asemel Fählmann, nagu kirjutatakse. Tähtjas ei ole täht, tähtjas on sõla, wäljarääkimine, see sõla, kuidas nad iseendid ja nende ligidal olejad neid kutsuwad. Et meil sakslastega ühesugused trükitähed on, ei keela meid weel wäljarääkimise järele kirjutamast.

**) Sõrmeline = sõrmedega; sõrmiline = pill, mida sõrmedega mängitakse.

Aligeiose mere ääres) oli hull Greeka asulinnasid, nagu Bit-santfion (praegune Konstantinoopol), Olintos, Potidaia, Amphipolis j. t.

(3. Sitsta: Üleütd. ajal. 1. j. järele).

2. Humanistiteft.

1. Kes keskaja kiriku-olu igapidi laitsiwad, olivad nõnda nimetatud humanistid. Konstantinoopoli ärawõitmise järele lagunes Greeka ja Ladina keele- ja kirjanduse-tundmine õhtumaal suurepäraliselt laiali. Ometi ei wõinud ammugi ärawõidetud wana-aja paganaline tarkus meelte õudsust ning tühjust nii rahustada ja täita, nagu ristiusu igawene jumalik tõde seda teha suutis. Kui suureks unistaw enesepettus wõis minna, näeme sellest, et kardinaal Bembo Pauluse kirjade lugemise ära keelas, et selle läbi hea kirja stiili mitte ära rikkuda. Marfilius Fiitius seab Sokratese Kristusega ühe pulga peale. Sawonaroola kirjeldab selle aja waimu järgmistest sõnadega: „Seal küsib teine teiselt, mis tema ristiusust peab ja saab wastuseks: „Oled sina ka mehikene? Ust on asi, millega tundelised naised ning mungad tegemist tehku.“

2. Nii walmistas humanismus mahakiskuwalt reformatsiooni ette. Aga ka ülesse-ehitawalt on ta usupuhastusele ette töötanud. Humanistide hulgas leidis ka mehi, kes filosoofialise uhtuse kõrguselt ristiusu alandliku meeleni alla astuda suutsiwad. Humanisti Piikus Mirandoola sõnad on need: „Mõtte-tarkus (filosoofia) otsib tõtt; usuteadus (teoloogia) leiab tema; aga usul on ta käes.“ Reelte-uurimine ei toonud mitte üksnes wanu klassika kirjanikka, waid ka Lue-testamendi unustuse rüpest walge ette. Luteruse sõna, et ewangelium mitte ainult Püha-waimu läbi, waid ühtlasi ka keelte-tundmise läbi tuleb, läheb siin tõeks. Itaalias paneb õpetatud Florentsia kodanik Brukschioli (Bruccioli) piibli esimest korda Itaalia keelde ümber. Ewangeelilist waimu ja tundmist edendab ka elaw kirjawahetus Itaalia ja Saksamaa wahel. Saksa noorimehi tuleb Bolonja ülikooli õppima, ja paljud itaallased õpiwad Wittenberis. Iseäranis püüawad need kuulsat Melanhtoni kuulata. Isegi Tswingli käib Rogeeliuse nime all. Weneedigus on terwe reformatoorilise sisuga biblioteek tekkinud, mis senati iseäralise kaitse all seisab.

(5. Põid: „Ristitoguduse ajalugu.“)

3. Inglismaast.

Inglise kuningriik on harilkust Inglismaast ja Ueelsi wüür-tiriigist kokkupandud ja langeb wiiekümne kahte krahwikonda.

Eht küll laotuse järele ta kuigi suur ei ole, on ta rikas suurte linnade poolest. Mitte üksnes Inglise kuningriigi pealinnas ei ela miljonisi, vaid ka teised on rahwa arwu poolest väga rikkad. Rahwa arwu tõstab aga tööstus ja kauplemine. Ei ole linna leida, mis mõnesuguse kaubitsemise haru poolest kuulus ei oleks olemat. Võtame näituseks Nortömbrländi (Northumberland) riigi. Kui palju ei ole seal suuri linnasid! Höll, Hömbri (Hull, Humberi) ääres, on tähtsam sadama-linn ja kuulus oma laewa-ehituse poolest. Liids (Leeds) on tähtsas oma willase- ja linase-riide wabrikute läbi. Lõuna pool on Sheffild (Sheffield), mille raua- ja söe-wabrikud ja teraskaubad üle ilma kuulsad on. Niisama ilma-kuulus on ka Mäntschestr (Manchester). Kes ei peaks „manfestri-riiet“ wõi „tondinahka“ tundma! Mitte vähem kuulus ei ole Liverpuul (Liverpool), mida Londoni järele teiseks kaubalinnaks üle Inglise-maa peetakse ja mis oma laewasid kaupadega üle maailma laiali saadab. Mitte just väga kaugel Liverpuulist seisab Njukäsl (Newcastle), mille ümbruses lõpmata rikkad söekaewandused ja selle tõttu ka suured wabrikud asuwad. Ja nõnda wõiksimme meie kõik Inglise-maa linnad ülesse lugeda ja leiaksimme igäihe juurest ikka seda, mida nimetada wõiksimme.

4. Greeka rahwa waimu w a r a.

1. Greeka rahwas oli loomu poolest väga tark ja osaw rahwas. Kõik kena, kaunis, lõbus oli tema meele pärast. Iga mees pidas kunstist lugu: kes ise mitte luua ega ilmale tuua ei oskanud, see rõdmustas teise töö üle ning pidas teda kalliks ja tema loojat ausaks ja armsaks. Kunst ja teadus, mõlemad õitsesiwad Greeka maal. Kõigist paistis nende iluarmastus ja kenadusetundus wälja, ja mitmed nende tööd elawad täna päewani.

2. Wana oli neil orchestika ehk tantsumunst. Ka muusika oli wanast ajast haritud. Architektoonika ehk ehitusekunst õitses iseäranis Periklese ajal Ateenas, kus Propilaid, Partennon, Odeion ja Efeesuse linnas Diaana tempel kuulsad oliwad. Kuulsad ehitusemeisrid oliwad: Mnesikles ja Palikletus. Plastika ehk kujude raiumine ja walamine oli niisama kõrge järje peal nagu pittuura ehk maalimisekunst. Esimeses on ülikuulsad Fiidias, kes Juupitri kuu Olimpias walmistas, ja Praksiteles; teises aga — Polignotus ja Apelles, kes nii kuulus oli, et Aleksander Suurgi igatses tema pintslit maalitud saada.

3. Kõige enam õitses aga luule. Epikas ehk jutustawas luules on kuulsam meister Homerus, kes oma „Iliada“ ja

„Odiseia“ läbi igavene on; aga ka mitte vähem tähtsad ei ole Hesiodus, Pindarus ja naisluuletaja Sappo. Ka mõistelukude ehk walmide kirjutaja Aesopus on nimetamise väärt. Selle järele ütles dramaatika ehk näiteluule, kus tragöödiast ehk kurbmängude kirjutamises tähtsad on: Aischilos, Sofokles ja Euripides. Kuulsam naljamängude ehk komöödia luuletaja oli Aristofanes.

4. Kuid mitte madalamal astmel ei seisnud ka Greeka tarkus. Histooria, filosoofia, retoorika ja matemaatika olivad greeklastel tuttavad. Herodotus kirjutus esimese üleüldise ajaloo, mis pärast teda „ajaloo isaks“ kutsutakse. Nimetamise väärt ajaloo kirjutajad on weel: Tuklidides ja Xenofon. Filosoofias ehk mõttetarkuses on täna päewal weel tuttavad Pitagoras, kes jumalikkude „kestuld“ kõigi asjade aluseks pidas; siis Sokrates, kelle õpetus täielikum on, kui kellegil teisel; tema järelkäija oli Platon. Tähtsas kõnemees oli Demostenes, ja matemaatikas üleilma tuttavad on Eukleides ja Archimedes.

(3. Bergmanni „Wana aja“ järele.)

5. Roomlaste usk.

1. Nagu Greeklased, nõnda austasiwad ka roomlased looduse jõudusid ja looduse ilmutusi. Nende mõttekujutus ei olnud aga mitte nõnda elaw kui greeklastel. Nad kujutasiwad oma jumalaid enam saladuslikeks, enam waimude sarnasteks ja ka enam auwäärilisteks ja pühadeks. Kui aga Greeka haridus Itaaliasse tungis, siis hakkas ka wahel Greeka ja Itaalia jumalate wahel enam kaduma. Osalt wõeti Itaalias muist Greeka jumalaid otsekohe omaks, osalt arwati muist oma jumalaid Greeka omade sarnaseks niihästi nende sifemiste omaduste kui ka wälimise kaju poolest. Nii kujunes Juupiter, maa ja taewa isa, seksfamaks, mis Greeka Ezeus oli; kiidetud sõja- ja lewade-jumal Mars oli Greeka Ares; tule-jumal Wulkaanus — Greeka Hefaiistos; wetejumal Neptuunus — Greeka Poseidon ja kauplemise- ning läbikäimisejumal Merkurius oli seesama, mis Greeka Hermes. Niisama oli lugu ka naisjumalatega. Taewajumalanna Juuno muutus Greeka Heeraks; kunsti ja tarkuse kaitseja Minerwa — Greeka Pallas-Ateeneks; põlluwilja jagaja Ezeeres — Greeka Demetriks; kuuwalguse ja jahijumalanna Diaana — Artemiifeks; meeldiw iludusejumalanna Weenus — Greeka Afrodiiteks ja koduse koldekaitseja Westa — Hestia.

2. Sakatuses pätsiti jumalate kujud Itaalias etruskide eeskujul sawist walmis; pärastpoole tehti nad, nagu Greekamaal,

metallist ja marmorist kauniteks kujudeks, millest neidsamu lugusid pajatati, mis greeklased oma jumalatest jutustasivad. Wiimaks ei olnud nende jumalate wahel enam mingisugust wahet, waid neid nimetati ilma wahet tegemata kord Greeka, kord Ladina nimega. Staalkalastel oli aga mõni jumal rohkem kui greeklastel, nii näituseks: kahe näoga — ette- ja tahapoole waatava näoga Jaanus, kes uste ja iga algatuse kaitseja oli. Peale selle oli weel roomlastel hulk wähemaid jumalusi. Petitseid juhtumisi arwasivad nad tujuka õnnejumala Fortuuna manguks. „Üksmeel,“ „lapsfarmastus“ ja „truudus“ oliwad neil jumalused, mille auks Roomas igal ühel oma tempel oli; isegi „piirikivi,“ „palawik“ ja „paha õht“ oliwad jumalused, mille poole palweid saadeti.

3. Ulatasa arwas roomlane oma ümber häid ja pahu waimusid olewat, keda ta geeniusteks kutsus. Igal majal oliwad oma kaitsejumalad, keda penaatideks ehk laarideks hüüti; nende kujud oliwad koldele asendatud, kuhu neile soola ja rooga ette anti. Surnute hinged oliwad roomlastel ilma kehata wai-
kijad waimud, maanid, kes sügawal maa all elasivad. Urwati, et jumalad inimeste wastu nii kaua head on, kui nende soowisid täidetakse. Rui aga midagi paha juhtus, siis arwati, et jumalad wihaseks on saanud, et mõni paha tegu, mis jumalate wastu tahtmist oli korda saadetud, lepitamata oli jäänud. Rui süüdlasi ülesse ei leitud, siis läks mõni aus kodanik wabatahtlikult surma, et sellega jumalaid ära lepitada; kui aga wabatahtlikku surmaminejat ei saadud, siis wõeti mõni wäljamaalane kõige tema naisega kinni ja maeti mõlemad elusalt maha.

(3. Sitsta „Wana aja“ järel).

6. Pariis, Prantsuse riigi pealinn.

Pariis ei ole mitte üksnes tähtsas linn Prantsuse maale, waid ka terwele Euroopale, isegi terwele maailmale. Seal on mitte üksnes uuemad moed wälja, waid ka teaduses, kunstis, kirjanduses käib Pariis teistest tihti ees.

Pariis asub Seeni (Seine) jõe mõlemal pool kalsdal, mida toredad fillad ühendawad ja on oma ehituste poolest juba nimetamise wäärt. Iseäranis filmapaistew oma toredate aedade läbi on Tüljerii palee, mis iluehituste läbi wana kuningliku lossi Luwriga ühenduses seisab, kus praegu üle terve maailma kõige rikkam muuseum asub; edasi on Plasz de la Konkord (Place de la Concorde) kõige suurema platsina tuttau; niisama suurepäraline on Palee Rojaal (Palais Royal) ja Lüksanbüri palee (Palais Luxemburg) oma suure aiaga. Kirikuteft on nimeta-

mise väärt Notr Daame Katedraal (peakirik) ja Panteon, kus tähtsad prantslased wiimast und puhkawad. Ümber kesklinna käib lai bulvaar, mille taga kesklinna alewid asuwad, ja nende järele tulewad alles wälimised alewid. Rõik see suur linna kogu on kindluse-müüri ümberpiiratud, mis jälle oma kord üksikuteist kindlustest kokku on pandud, mille seast Foor du Mon Walerii (Fort du Mont Valérie) kõige tugewam on ja mille läbi Pariis esimese klassi kindluseks tõuseb.

7. Jalutusekäik linnas.

Termomeeter näitas jahedat temperatuuri ja baromeeter ilusat ilma, kui ma ülesse tõusin. Ruttu pesin filmad, seadisin riideid korda ja astusin toast välja. Läbi pika koridori jõudsin ma trepi peale ja sealt alla uulitsa trotuaarile. Oli alles warane tund. Uulitsal nähti suuremalt jaolt niisugust publikumi, keda just kõige toredamaks ei wõinud pidada: wabrikutöölised segasid endid äriteenijate, bürooametnikkude ja ka-farmutesse ruttawate ohwitseeridega. Promenaadi peal sain mõne tutawaga kokku. Mu wastu juhtusid tulema kesklinnas asuw apteeker, optik, mehaanik, päewapiltnik, kelle ateljee just linna ambulatooriumi wastu seisab, ja mõningad studendid. Mõõda pikka alleed edasi minnes jõudsin linnast wäljawiitwa sšosse peale, kus peale lõunat harilikult õige toredad, elegant, tõllad, kupeed, liiguwad; nüüd tuliwad mulle aga paar welosšipedisti wastu, ja üks tühi automobiil tormas mõõda. Siin algas ka suwitajate majade rida. Igalpool oliwad palkonid alles tühjad ja kardinad ehk rulood aknate ees, nii et terwel ümbrusel warajase hommiku nägu oli.

2. Linna tagasi jõudes astusin suuremasse riide magasini sisse: tahtsin enesele kerge sport-bluuse jaoks Inglis-scheewiotti osta; kuid kõige selle hulga riiete kangaste hulga seast, mida mulle seal ette kanti ja näidati, ei olnud mul ükski meele järele. Kaupmees soowis iseäranis trikoo-pesu, siis mitmesuguseid alpaka, musliini, muaree, kaschmiri ja sataáni seltsisid; need oliwad aga liiga moe-wärwilised. Et kaupmehe lahkusele natukenegi wastu tulla, siis ostsin enesele paar manschetti, mõningad maniski nõbbid ja tulin koju. Uulitsatel oli liikumine täies hoos. Esirukuse õhtuse-etenduse jaoks käisid poisikesed suurte plakatitega seljas mõõda rahwarikkamaid uulitsaid ja kordasid ühe tooniliselt: „Dore gaala-etendus; hakatus punkt kahesja; direktori tulu-õhtu.“ Rusagilt juuksulõikuse-ärist oli gramofoni wastitit kräutsumat lähinat kuulda: mängis ta Iwanowitschi „Doonau lai-

neid", ja eemalt kõlas uulitsa müra selle marooshina-müüja kiunuv kõrheal: „marooshi — nai!"

Linn oli omale igapäevase näo jälle omandanud.

8. Trahwid joomise eest wanal ajal.

Wana-aegsed inimesed ei sallinud joomist kaugelegi nii palju kui praegused, ja nagu mõnedest järelejäänud tunnistustest näha, karistati joomise eest tihti väga karedasti. Sooloni ajal ilmus Ateenas keegi ametnik oma ametikohuste täitmisele purjus peaga; selle eest mõisteti ta surma. Spartalased häwitasiwad joomist põhjalikumalt: nad mõistisid wiinamarjad kõige põdsastega „maalt wälja"; nii siis alkoholi seal ei tuntud, seal ei jäänudgi siis mingit teist purjutamise-abindu järele. Wabariiklises Roomas oli inimestel alla kolmekümne aasta wanaduses wiinapruukimine keelatud. Enam kui 30 aasta wanustele inimestele ei arwatud joomist mitte süüks, kuid selle eest karistati purjus peaga tehtud süütegusid palju walgemini kui neid, mis laine peaga tehtud. Pittakos, üks Greeka seitsemest targast, andis Lesbose saarel asuwale Mitilene linnale seaduse, mille järele purjus peaga tehtud süütegude trahw kats korda walgem oli kui muudu. Muhammed keelas wiina koguni ära. Ka paawstid on kõigest jõust joomise wastu wõidelnud. Frankide kuningas ning Rooma keiser Karl Suur keelas joomise oma dukkonnas kõwasti ära. Ka hilisematel aastasadadel on mõned riigivalitsejad joomise wastu wõidelnud. Näituseks oli Prantsuse kuningas Franssua I Bakhuse jüngrite wastu armuheitmata. Ta andis seaduse wälja, mille järele esimest korda kätte saadud joobnud inimene wee ja leiva peale wangi pandi, teine kord teda leppidega peksti ja kolmas kord talle juba halastamata keretäis anti. Kui aga inimene esimesest kolmest karistusest hoolimata edasi jõi, raiuti tal üks jalawarwas ära, põletati teda tulise rauaga, ja wiimaks, kui misgi ei aitanud, aeti joodik isamaa piiridest jäädawalt wälja. Teistes maades jälle pandi joodikuid hulgani kinni, nende seltskondliku seisuga peale waatamata, ja toideti neid wiinaga segatud toitudega, kuni nad sellest täiesti tüdinenud oliwad, ja lasti alles siis nälginult lahti.

Kirjamärgid.

1) . punkt, 2) ? küsimisemärk, 3) ! hüüdmisemärk, 4) , komma, 5) ; semikoolon ehk poolpunkt, 6) : koolon, 7) " " ehk « » ehk , ' jutumärgid, 8) — mõttekriips, 9) ( ) ehk [ ] ehk { } klambrid, 10) = ühendusemärgid, 11) :: kor-damisemärgid, 12) § paragrahv, 13) etc. ehk jne. ja nõnda edasi, 14) · rõhk, 15) * ehk ✱ ehk ^{1) 2) 3)} lisamärk, 16) ' lü-hendusemärk, 17) . . . . ehk — — — tükeldataud kõne märgid.

Täendus: Need ülevalantud märgid on suuremalt jaolt meie kirjas tarvitavad, kuid peale nende tulevad veel mõned muud ette, mida enamasti võõrakeelse kirjades pruugitakse. Järgmistes tükides tulevad ainult need kirjamärgid tarvitusele, millel vahemärkide õpetuses (lausõpetuses) tegu on. Üleüldse peab tähendama, et paljude kirja vahemärkide panemises mitte kõik ühte rada ei käi. Iseäranis suur mitmekesidus valitseb semikooloni ja komma kirjutamises; ka klambrid ja mõttekriips tarvitatakse vahel (kiillausete ja sõnade ja lisaduste lahutuses) ühetasa. Nii peab etteütluuste „wigade“ parandamises väga ettevaatlik olema, sest ühte ja sedasama mõtet võib väga mitmesuguste märkidega tähendada. Nagu: „Mees, kes petab, narr, kes petta lasseb“ võib ka nii märkidesse panna: „Mees —, kes petab; narr —, kes petta lasseb.“ Niisama võib väga hästi mõttekriips „—“ wälja jääda: „Mees, kes petab; narr, kes petta lasseb“ — jne. jne. Rõige wigasemaks märkimiseks peab aga esimest pidama, sest et k o m m a, „petab“ ja „narr“ wahel, küllalt mõtte järele kahte wastand lauset ei l a h u t a, waid neile kokkutommatud lause kuju annab, mis lugemist raskendab; kuid weaks ei wõi seda komma kirjutamist ka mitte tunnistada.

§ 41. Punkt, küsimise- ja hüüdmise-märk.

Pea meeles: 1. a) Punkt (.) kirjutatakse jutustawa, b) küsimisemärk (?) küsimist awaldawa ja d) hüüdmise-märk (!) hüüdmise, soowi ehk käsku awaldawa lause ehk sõna otsa.

2. Peale-selle seisab punkt:

a) mitte otskohese küsimise- ehk hüüd-lause otsas;

b) pealkirjade (wäljajäänduste), lühendatud sõnade ja kordarwu tähendawate numbrite järel.

3. Küsimise-märk seisab ka kõrwalise lause otsas, kui kõrwaline lause küsiwa lause järel on.

4. Hüüdmisemärki tarwitatakse ka a) elawat mõtet awaldawate lausete ja b) kirja pealkirjade järel.

d) Tuleb hüüdsõna järel lause, mis imestust, sisemist hingeliigutust awaldab, siis on hüüdsõna järel k o m m a ja hüüdmisemärk läheb lause lõppu.

Sarjutused.

1. a) Jeesus sündis Betlemmas. Peeter Suur asutas Peeterburi linna. Pärnujõgi woolab Pärnulahte. Kulli tuntakse küünest. Leiskaske läheb kakskümmend naela. Igaüks on oma õnne sepp. Sooja käes lähewad asjad suuremaks. Itaalia ja Saksamaa wahel on Alpimäed.

b) Mitu kopikat on ühes rublas? Kus on su wend Abel? Olen ma oma wenna hoidja? Kes see kõnnib kõrta mööda? Kes? Mis? Millal?

d) Suured on Jumala tööd! Tee tööd ja palu Jumalat! Misjugune ülekohus! Tega paremaks! Edasi! Hurra!

2. a) Küsi temalt, kas ta magab weel. Tee õigust ja ära kardada ühtigi. Mis head sellest võib tulla, kui lapsed oma-pead talitawad. Raua kestab tööde ja töö armastus. Kas ta küsib sellest, mis sa talle räägid. Wõi ta teeb seda, mis sa käsid. Mitu korda on sellest räägitud, et koolipoisi tööd puhtad peawad olema. Tema tahtis teada, kes oli Ameerikamaa ülesleidja.

b) Loomad wiljapõllu peal. Urujõud ja aurumasin. 40 nl. on 1 pd. Ma lugesin 15 lhtlg. läbi. Üks rbl. on sada kp.. Üksford reisis Aleksander I. Poolamaal. Nädala 7. päew on laupäew. Wene keiser Aleksander II. oli Nikolai I. poeg. 8. käsk wõtab ligimese au enese hoiu alla. Niihästi 9. kui ka 10. käsk kõnelewad kurjast himust.

3. Kas sa ütlesid temale, et ta oma tükid ära õppiks? Miks sa ei tee seda, mis sind kästakse? Ega meid ometi tagasi ei aeta, kui meie neile külasse läheme?

4. Lahti wist tuluke! Koit ei ole see! Rahwa kära tõuseb seal teede peal! Juba lõõrid pruuniks läawad! Eks Baabeli kuningas ole ma! Hüüawad pasunad! Mis seal hulguja sügawus matab, seda igawest pimedus katab! Su hüüab pillike! —

Armas isa! Austatud herra! Kallis ema! —

Surraa, wõit meie! Nüüd üles, Wene alamad, kui waenlased meid piirawad!

1. Aasta.

Aastal on 365 päewa. Igal 4. aastal on aga 366 päewa. Seda aastat loetakse liisa-aastaks. Iga liisa-aasta weebruarikuul on 29 päewa. Aasta jagatakse 12 kuuks ehk 52 nädalaks. Ühes kuus on aga 30 ehk 31 päewa. Lihistaasta weebruarikuus on aga 28 päewa.

2. Aasta-aegadeft.

Aasta jaguneb neljaks järguks. Iga järku kutsume meie aasta-ajaks. Nõndaks on aastal neli aasta-aega. Iga aasta-aeg kestab umbes 4 kuud. Rewade algab 10. märtsi ümber. Tema on looduse ärkamiseaeg. Suwe algus langeb 9. juuni peale. Suwel on ilmad õige soojad. Tema on looduse õitse-aeg. 3. aasta-aeg on sügise. See algab 10. septembril ja kestab kuni 9. ehk 10. detsembrini. Sügise on wiljade walminemise- ja koristamise-aeg. 4. aasta-aeg on talwe. Tema on kõigist kõige külmem. Siis puhkab loodus lume katte all ja magab talweund.

3. Sügise.

Päewad lähewad lühemaks. Ilmad ei ole enam soojad. Wili on põllu pealt ära koristatud. Alasade peal seisab hein kuhjades ja küünides koos. Tuuled on waljud. Sagedasti sajab wihma. Mets kaotab oma rohilised lehed. Rändajad linnud lähewad meie juurest ära. Öhtuti ja hommikuti on ilm udune. Paks udu katub maad. Talwe poole lähewad ilmad ikka külmemaks. Loodus on tujane ja kurb. Oktoobrikuus tulewad esimesed lumised ilmad. Nowembri 10. ümber on wahel juba kõwa talwe käes.

4. Peeter I.

Tähtsam Wene keiser oli Peeter Suur ehk I. Tema sündis 17. aastasaja 2. poolel ja suri 18. aastasaja 1. weerandi lõpul. Tema elu oli alaline töö. Kõige tähtsamad Peeter I. tööd oliwad rootslaste ärawõitmine ja 1703. aastal Peeterburi linna asutus Neewa kaldale. Peeter I. suri 28. jaanuaril 1725. Tema järelle hakkas Katariina I. walitsema.

5. Kiri.

Tallinnas, 15. märtsil 1910.

Armas kooliwend (õde)!

Sinu paranemine haigusest teeb meile kõigile head meelt. Tule varsti kooli! Meie läbimindud tundisid tahad sa teada saada. Siin nad on!

Asuõpetuses oleme praegu 2. peatüki 3. õpetuse juures. Piiblitlugudes on praegu Wana-Seadusest Nr. 65. käes. Benefeeles anti eila § 125 ülesse. Pähä oleme U. Puschkini ja M. Vermontowi laulusid õppinud. Nad on kõit meie Wene keele raamatus ülehel. Sa küsid ka D. S. järele, mis ta teeb. Tema ei õpi! Rahju! Sa arwad tema mahajäämist minu süüks. See pole aga õige! Mitu korda olen ma teda noominud, aga ta ei kuula! 1. märtsil meil kooli ei olnud. See oli Keiser Aleksander II. surma mälestuse-päew. Millas Sa jälle kooli tuled? Kas sul on wist ka igaw? Küll meie aga Sind ootame!

Sulle rutulist paranemist soowib

Sinu kooliwend (õde)

Karl (Suta).

6. Torm ja tormakas.

Wastik! Waata, kuidas ta seal tormab! Külma wärinad ajab peale! Prrr! Ei saa juba sellest, mis ta metsas kurja teeb? Inimeste kallale jookseb ka! Sa majad? Mis on need süütad katused talle kurja teinud? Mis on talle reisimehe müts paha sünnitanud? Halastamatalt haarab ta hõlest katuse kallale! Rõrred mis lendawad! Mis pinnaks need õunapuud tal filmas on? Puru aga taga! Miks? Miks purustab ta nende oksid? Küsi! Niisugune ta aga on! Räed laiali tormab ta igale poole. Reegi ei wõi ta wägitükkide eest julge olla! Kas ei ole torm kindluseta inimese ilus pilt? Niisama sihita on ka tema tööd. Sa tihti toob ta tegewus rohkem kahju kui kasu. Tormakas ei võelda niisugusele mitte asjata.

§ 42. Romma.

Romma ( ) kirjutatakse:

1. Lihtlausese hüüdsõna ja hüüde järele ja ka ette, kui hüüe lihtlause keskel seisab;
2. kokkuwõetud lauses ühejõuliste lause liigete wahel.

T ä h e n d u s 1: Pandakse kahe viimase wahela aga „ja“, siis ei kirjutata „ja“ ette mitte kommat; kordub aga „ja“, siis wõib ka „ja“ ees komma seissta. Niisama ei tule ka „ehl ja wõi“ ette kommat, kui nendega kahte sõna seotakse; ka „kui ka, kas wõi“ ja „kui ehl ega“ ja „mis“ ette ei kirjutata kommat, kui nendega wõrdlust tähendatakse ja nendega mitte kõrwaline lause ei alga.

T ä h e n d u s 2: On laiendatud lauses lisandused teine teisele lisandusteks, siis ei tule nende wahela mitte kommat.

T ä h e n d u s 3: Kordawad kokkumõdetud lauses kokkupandud sõnad, mille wiimane pool kõigil ühine on, siis kirjutatakse iga ühejõulise sõna järele ühendusemärk (-) ja ühine sõna ainult üks kord. (Näit.: Tema on Saksa-, Prantsuse- ja Inglis-maal elanud).

Komma seisab weel:

3. Lauselituses kõige wõrdlewate, kordawate ja wastand lausete wahel ja lühikeste pealausete wahel, mis mõtte poolest ühte on seotud;

4. kõrwalise ja pealausete wahel;

5. kiillause, seletawate sõnade ja külsõnade ees ja taga;

6. kohamääruste järele kirjades ja

7. „ja“ ees, kui see kahte iseseiswat pealausete ühendab.

Sarjutused.

1. Oh, sellest ma küll aru ei saa! Säh, sin on ju pakk! Wennad, nüüd astugem lauljate liiki! Eesti pojad, edasi! Urka üles, isamaa! Mis sa nutad, lillekene! Mis sa magad, mehikene, lamad, laiska lõunaeni! Sulpsti, kullus kivi wette. Hurjah, hunt tuleb! Lipsti, wilksatas hiir oma auku.

T ä h e n d u s: Wäga tihti, kui hüüdsõna hüüde ehl asj sõna ja küsiwa määrusesõna ees seisab, ei tarwitata hüüdsõna järel mitte kommat. Näit.:

Oh seda poisi-wigurit! Ah sa igawene laisk! Oh lõoke, oh linnuke! Oh ma waene warrekene! Oh kui rasked on mu päewad.

2. Isa, ema, õde ja wend on kõik ühe perekonna liikmed. Hobused, lemmad, sead ja lambad on koduloomad. Koolilapsed kirjutawad, loewad, rehkendawad ja laulawad koolis. Metsas kasvawad kuused, kased, männad, haawad ja lepad. Koolilaps peab ilusasti, selgesti ja puhtasti kirjutama. Kooli minnes

wõtab iga koolilaps enesega raamatud, sulepea, krihwli, pliatsi ja kirjutuseraamatud. Ralad elawad jõgedes, järvedes ja meredes. Hobune on väga tarwiline, kasuline ja tark koduloom. Jaan, Juhan, Johannes wõi Johann on kõik ühed ja needsamad nimed. Kes ei peats meist küll õpikut ehk*) õitse-lindu wõi sifastit tundma! Ja tuul, ja päike, ja taewas, ja maa kuulutawad Jehoorwa au. Ei isa ega ema, ei õde ega wend wõi teine teise eest lunastuse hinda anda. Ta peale ei mõju ei sui ega talwe, ei wihm ega lumi. Mina kui ka sina oleme ühe taewa Isa lapsed. Niihästi hobune kui ka weis fõõwad talwel mõlemad heina. Ta loeb kas wõi ööd läbi.

T ä h e n d u s : Nendes kahes wiimases lauses tuleb „oleme“ ja „fõõme“ ette komma, kui kokkuwõttem alus lausesse ilmub. Näit.: Mina kui ka sina, m e i e m õ l e m a d o l e m e j n e . Niihästi hobune kui ka weis, n e m a d m õ l e m a d fõõwad jne. Niiugusel korral on eelolew lause küllause tuju saanud, mis pealausest kommadega lahutatakse. (2. näitus : Supid wõi leemed, koogid ja kätid, praed wõi küpsised, kõiki neid walmistatakse kõõgis).

Regi jookseb juba mis libinal. Wihma sajab mis la-ginal. Isa on wanem kui poeg. Ta karjus kui ratta peal. Ta oli wait nagu suru. Siis hoidkem teda hellasti nagu (kui) oma filmatera. Ta naeris et kas küll saab. Tuul puhus mis hirmus! Surm walitses nagu kuningas nende üle. See on nii hea kui pool adramaad. Esmest seaduse ülesastumist ei loeta tihti nuhtluse wääriliseks ehk jäätakse koguni ilma nuhtluseta. Ei mina ega tema pole seda weel näinud. Sa tule kas wõi homme meile! Iõe peale ehitati ilus suur kiwi-fild. Tulekahju ajal puhus ööwaht wastikut kauakestwat waljut wilet.

Saare-, Muhu- ja Hiiumaa ja Rihnu- ja Ruhnu-saared on Eestimaa kõige suuremad saared. Idulu-, nääri- ja küüula-kuu on talwekuud. Üks tund jagatakse kahte poole- ja nelja weerand-tunnisse. Uega, mida päikene oma edasi- ja tagasi-käimise juures tarwitab, nimetatakse aastaks. Päewa-, kuu- ja aasta-muutused. Ka Prantsuse-, Inglise- ja Hispaania-maal on soola kaewandikka. Kõige enam tarwitatakse meie kõõgi- ehk keedu-soola.

*) „Ehk“ ja „wõi“ wahel ei tehta tihti mingisugust wahet, kuid ometi on rahwajuuus neil mõlemil tähendus. „Ehk“ tarwitatakse asjade wõrdlemiseks, „wõi“ aga asjade seletuseks. Näit.: Teine ilka peab minema, kas isa ehk poeg (wõrdlus). Metsis wõi mõtus on meie juurem metslind (seletus).

3. Öppida on raske, siiski toob ta tulu. Rest on kadum, aga sifu on jäädam. Jeesus tuli maailmasse, kuid maailm ei armastanud teda mitte. Ära ole wait, waid räägi. Waata ette, waata taha, muidu jääd sa teistest maha! Olgu haigus nii raske kui tahes, siiski ei kaota tohter lootust. Teie wõite aastad otsa käia, aga maakera lõppu ei leia teie mitte. Kõik on kadum, ka inimene kaob.

Tõsi tõuseb, wale wajub. Silm on sirkel, nina — winkel. Habe on mehe au, nina — mehe nägu. Magajal und, tegejal tööd. Räägi räämele, kaeba kaspile, mine koeraga kohtusse. Tuuled juhtigu sul teeda, õhud õrnad õpetagu, taewa tähed andku tarkust. Kas sa tunned kulmukastet, langewada laugewetta? Kannel armas, kannel kallis, kannel kullakeeseline. Kes see kõnnib kõrta mööda, astub aiaääri mööda, piirab pilliroogu mööda?

Kuulsin Mardust kiljatama, laane nurgas nuttemaie, metsa kaifus kaebamaie. Riskus Irmi, katus Armu, murdis maha Mustukene. Sõna pistab, sõna peastab. Waen wõtub wilja wäljalta, kadetus kalad meresta. Hunt unetab, mees mäletab. Lind saab laulu eest, inimene töö eest.

4. Kes laugel käinud, see palju näinud. Jeesus on see, kes meid ära peastis. Kes kõik nõmmed kõnnib, see kõik marjad maitseb. Mis kuld, ei karda tuld ega waju waseks. Mida inimene otsib, seda tema ka leiab. Rui kanad lähewad õrrele, siis laisad lähewad töösse. Kus palju ruttu, seal palju nuttu. Kuidas metsa hõistad, nõnda wastu kajab. Lapsed lähewad sellepärast kooli, et seal õppida. Minki metsa, et marju korjata. Kes teisele auku kaewab, see ise sisse langeb. Mis odaw, see mäda. Ruhu tuul tuiskab, sinna hang tõuseb. Kes otsib, see leiab. Mida tühim kõht, seda magusam leib. Et hästi mõista, peab palju õppima.

5. Wäina, meie maa suurem jõgi, woolab Riialahte. Igauks kodanik, muidugi mõista, et mehed, peab soldatiks minema. Zoomine, nagu arwud näitawad, wiib, Sumal paraku, palju inimesi enne-aegsesse hauda. Kolumbus, Amerikamaa ülesleidja, furi, paraku, wangihoonesse.

6. Pärnuš, 15. septembril 1910. Wana-Wändras, 20. juulil 1901.

7. Päifene weereb, ja õht lähew jahedamaks. Ilm lähew walgemaks, ja linnud ärtawad ülesse. Ruu ja tähed hakkawad paistma, ja inimesed heidawad hingama.

Lisa. Komma muudab lause mõtet: 1) Meie (,) nooremad kirjamehed (,) ei ole selle üle weel kindlale otsusele jõudnud. (Ilma kommadeta on kirjutaja kirjameeste seast wäljas,

kommadega — aga ise kirjamees.) 2) Undeks anda (,) ei wõi (,) nuhelda! (Seisab komma „a n d a“ järelle, on käful teine mõte, kui komma „w õ i“ järel seisaks). Mitmekesiseks läheb mõte ka järgmises lauses, kui kommad wahetawad: Mine (,) isa (,) Hans (,) poeg kutsub. Siin wõib olla: 1) Mine, isa Hans, poeg kutsub! Mine isa, Hans poeg kutsub!

1. Euroopa.

Rõigist teistest maa-jagudest, kontinentidest, on Euroopa kõige rannarikkam. Tema rannast tuleb $\frac{1}{3}$ poolsaarte ja saarte, aga $\frac{2}{3}$ kindlammaa jaoks. Euroopa pinnalt leiame mitmesuguseid kõrgustikke, madalikke, orgusid ja mägesid. Mägedest on tähtsamad Alpid, Pireneid, Sierra-Newaada ja Skandinaavia mäed. Euroopa madalmaa langeb ühte suuremasse, idapoolsesse, ja teise väiksemasse, läänepoolsesse, madalikusse. Idamadalik asub Wenemaal, läänemadalik wõtab aga osa Saksamaad, terve Hollandi, Belgia ja hea jao Prantsusemaad oma alla.

2. Tulekahju.

Looduswäed ei falli mitte inimeste kätetööd. Pilwe rüpest kosutajat wihma sajab, pilwest peaseb ühtlasi tuluke. Kuulge kella hulumist! Lahti wist tuluke! Were karwa taewas, koit ei ole see! Rahwa kára tõuseb seal teede peal. Tuli, tuulest taga aetud, tõuseb ruttu taewa poole. Uuru, suitsuga kõik kaetud. Parred, palgid pragisewad, aknad purud, laste kisa, lapsi otsib ema, isa. Tules loomad inisewad. Kõik seal jookseb segamini. See on päewa wääriline! Nõuta seisab inimene, waatab taewa, kuidas leek ta kätewaewa lõpetab, ei peastmist pole.

(Schilleri „Kella laulust“ R. E. Matmi tõlge.)

3. Rask, Eesti rahwa armsam puu.

Raske leiame meie pea iga Eesti elumaja juurest. Siin on ta kas istutatud ehk ise kaswama hakkanud. Rask on oma ilusa walge koore kui ka roheliste lehtede ja kewadel magusa mahla pärast täiesti lugupidamise ja armastuse wääriline puu. Suwel annab ta lastele mängimiseks wiludat warju. Kewadel, laupäewa ehk pühapäewa õhtutel, kogub tema alla ümbruskonna noorpõlwi, et wabat aega lauldes, mängides, juttu ajades lõbusalt mööda saata. Suwiste-pühadel ehivad

eestlased oma tubasid, õuesid ja woodisid kaseoksfadega. Tarbe- ja põletise-puuks on kask alati esimesel kohal. Rõigest sellest näeme, et kask eestlased mitte asjata oma armsamaks puuks ei pea.

4. Metskits.

Metskitse asupait on terve Euroopa ja Lääne- ja Põhja-Ulfia. Suuremad röövloomad, nagu karud, hundid, ilwefed ja metskaskid on tema suuremad alalised waenlased. Tema elukoht ja tema karw pakuwad talle head kaitset. Seda enam hoiawad teda aga waenlase eest tema teraw kuulmine, ülipeenikene haistmine ja suured, kaugelenägewad silmad. Tema sale keha, peenikesed ja nobedad jalad aitawad teda põgenemisel. Metskitse toit on põllu-wili, puude lehed, okaspuude pungad, rohi, tamme tõrud jne. Sellepärast ei armasta teda ka ei metsa-kaswataja ega põllumees. Tema peale peetakse jahti. Tema liha süüakse, nahast ja sarwedest tehtakse aga mitmesuguseid iluasju.

5. Jõulud.

Jõulud toowad waestele kui ka rikastele, noortele kui ka wanadele, wanematele kui ka lastele suurt rõõmu. Oh, mille üle Jõulus küll ei rõõmustata! Rõõmustatakse siis jõulupuul, jõululapse, jõulusöögi ja jõulukinkide üle. Jah, helde käega puistab küll jõul mitmesuguseid andeid wälja, nagu: pähkliid ja õunu, riideid ja iluasju, mängukannisid ja raamatuid ja kõiksugu kasulikku ja aegawiitwat lõbu. Jõulus tuletatakse kaugel-elawaid omaseid ja sõpru kui ka ligidal olewaid waeleid ja puudust kannatajaid inimesi meelde. Omastele, sõpradele, tuttawatele saadetakse armastuse awaldufi: kirjasid, kinkisid, pilt-postkaarta. Waestele wiidakse toitu, riideid ja muud annetusi. Posti peal ei ole kunagi nii palju pakkisid, raha- ja wäärt-asjade-saadetusi, kirjasid kui ka postkaarta, kui jõulu ajal. Ririkutes, koolides, palwemajades kui ka kodus tuletatakse Jumala suurt armu ja heldust ja Jeesuse sündimist meelde.

6. Okeaanid ja kontinendid.

Kuiw maa ja wesi meie maakera peal ei ole mitte ühesuuruselt jaotatud. Suuri maakogusid nimetatakse kontinentideks ehk kindelmaaks, suuri weekogusid aga okeaanideks ehk

meredeks. Kõike kuiwa maad ja merd jagatakse wiide jalku. Nõndaks on meil wiis kontinenti ja wiis okeani. Kontinentide nimed on: Aasia, Ameerika, Aafrika, Euroopa ja Austraalia. Okeanid on: Waike- ehk Suur-Maailmameri, Atlanti-, India-, Põhja- ja Lõuna-Jää-meri. Aasia, Euroopa ja Aafrika oliwad wanasti juba tuttawad ja sünnitawad Wana-Maailma. Ameerika ja Austraalia on teine teisest lahus, ja need leiti hiljem ülesse. Nemad kannawad Uue-Maailma nime.

7. P u u w i l l.

Puuwill on palawawöö tähtsam ja kasulikum taim. Teda ei kaswatata nüüdsel ajal mitte üksnes Wanas-, waid weel rohkem Uues-Maailmas. Puuwill kasvab puuna kui ka pöösana. Inimestele tähtsam jagu on aga tema karbisarnane, peenikese ja tiheda willaga täidetud wili wõi nupp. Need karbisarnased nupud ei lähe mitte ühel ajal lõhki ja saawad sellepärast mitmel ajal korjatud. Puuwill tarwitab kaswu ajal palju wihma, walminemise ajal aga kuiwa ilma. Wihm rikub walget puuwilla wärwi ja teeb tema selleläbi kõlbmataks. Korjamise järele seotakse ta suurtesse pallidesse wõi pakidesse kokku ja saadetakse igasse maailma kaarde. Saksas-, Prantsuse- ja iseäranis Inglise-maal kui ka Põhja-Ameerikas tarwitatakse määratu hull puuwilla ära. Tuhanded mehed, naised ja lapsed leiawad puuwilla wabrikutes aastaaastalt tööd ja teenistust. Wabrikutest läheb puuwill willa, niidi, lõnga, nõõri, riide ja mitmesuguste tarbe-asjade näol kõigesse maailmasse laiali.

8. S a m m a l.

Metsa puude all elab alanduses ja ilma mureta wäikene sambla-pere. Sammal on taimeriigi härjapõlwelane. Tema kõige suuremad kaswud ei ole pikemad kui inimese sõrm, ja mitmed ei ole suuremad kui nõela otsakesed. Aga kui kenasti ehivad nad metsa alust! Siin seisawad nad tombus kui rohelised sulepadjad ja kannawad peenikeste, kullakarwa warte otšas krooniga ehitatud wäikseid nupukefi. Seal laotawad nad ennast kui kollane tekk üle maapinna laiali. Rohkem kui sada feltfi sammalt elab wagusi metsas ja soos, puude ja kiwide küljes, müüride ja katuste peal.

9. Rewade käes.

1. Laula, ja hõiska, ja rõdmusta meel!
 Hüüa, ja hõiska, ja helise keel!
 Dõpitud hüüawad,
 Raasitud kajawad,
 Heinamaad helgiwad.
 Rewade käes!
 Rõdmusta meel,
 Helise keel!
2. Drud, ja aasad, ja metsad, ja mäed,
 Ruhu ja waatad, seal rõdmu ja näed.
 Sealed nüüd ärkawad,
 Mäed nüüd märkawad.
 Rewade käes!
 Rõdmusta meel,
 Helise keel!

(A. Grenzstein.)

10. Lehekuu.

Seal ta on, meie ootus ja lootus, lõbus lehekuu, mai! Rohi kasvab, wili tärtab, metsas laulab sajakeelne kirju linnukoor. Duna-, pirni-, ploomi- ja kirsi-puud nõretawad toredamas dieehtes. Neid piirab sajawärwiline liblikate, mesi-laste, waablaste ja muude lendawate masakate kari. Pehme tuleõht puhub üle ditsewa maa ja kannab enesega okaspuude waiguhaisu, aasade lilledõhna, puude ditsewate kroonide dielehka. Metsa rohilisest wärskusest kostab windi, räästa, kukulinnu ja teiste sulekandjate laululindude heal. Rõrgel õhu sees pilwepiiril lõõrib lõokene, ja pääsukene ruttab noolekiirusel läbi mutukarikka õhu. All rohu sees lendab suur kirju maamesilane, siin ja seal näed mõnda rohusirtsu hüppawat, ja lippab sinu jalgade eest mõni kärmas mutikalene mööda ja peidab kartlikult ennast rohumättasse eht mullahunnikusse. Igalpool on uut elu ja rõõmsat liikumist näha.

11. Holland ja hollandlased.

Suure usinuse wõi wirtusega on hollandlased oma ühetasase, lausiku maa mere käest ärawõtnud selle sõna tõsisest mõttes. Mitte üksnes suuri tammisid ei ole nad ehitanud, waid ka terwed suured tülid merd on nemad okeani käest ära wõtnud ja selle kanaalide ja kraawide läbi kuiwaks wiljakandjaks maaks teinud. Ei mägesid ega metsasid ei nähta

nende maal. Wäga suure hoolega on nende sadamad ja laewaehituse kohad, nende maanteed ja kindlused, nende linnad, külad ja majad ja, lõppeks, nende aasad, põllud ja wiljapuu aiad tehtud.

Hollandlane ise on waitne, aga wirt inimene. Ta räägib harwa ja wähe. Ofalt kauplemine, ofalt põllutöö, ofalt kalapüük on tema tööstuse peaharud. Et seal maad ülearu ei ole, siis on wiimane kui lapikene tarwitusele wõdetud. Külade ümber, teede ääres ja kanalide kallastel on wiljapuud istutatud.

Wabal tunnil seisab hollandlane hea meelega sadamas ehk oma maja ukse ees ja kuuleb kaugelkäänud, näost pruuniks-läinud madruste merelugusid.

12. Täiskuu.

Weel wiibis edeli pool taewapiiril hilise suwe pikalt kadum õrn õhtune eha, kui üle mustawa metsawiiru täiskuu ülesse kerkis. Efti paistis ta nagu mõni kaugel-olew tulekahju kuma olewat, kuid warsti tõusis kuu kuldne serw nähtawale, ja warsti seisis kuu kurblikult waataw kollakas nagu oma täies süuruses meie ees. Nõrk oli aga tema wirwendaw paistus. Umberseiswad asjad heljusiwad ikka weel widewiku tumedas pimeduses, nii et ei asja ega tema warju film hästi lahutada ei suutnud. Kuid warsti seisis kuu kõrgel taewa-wõlwil nagu suur kuldne ratas ja walgustas terwet sügifest kustuwat loodust oma nõidusliku kollakastuhmi walgusega.

13. Austraalia ja Aafrika wõrdlus.

Ehk küll Austraalia ja Aafrika oma suuruse, rahwaarwu, fuju kui ka saarterikkuse poolest teine teisest wäga isesugused on, siiski on nende wahel mõnes muus asjas suur jarnadus. Nõndaks on mõlemal põhja pool sügawalt maa sisse tungiw merelaht ja lõuna pool mõlema kontinenti teraw ots. Mõlemad maad on poolsaarte poolest õige kehwad. Mõlemad on ranna mägestikkude poolest rikkad, mõlematel on kaunis rohkesti järwesid. Mõlema peajõed algawad idas, kus juures Nõrre (Murray) lõunasse, Niilus aga põhja poole woolab. Mõlema maa päriselanikud on niihästi usu kui ka eluwiiiside poolest kõige madalamal hariduse astmel, ja mõlemad on koguni mõnede isesuguste loomade kui ka taimede isamaa. Nõnda leitakse üksnes Austraaliast kangurud, nokkelajat, emu ja musta luite, ja Aafrika on kaalkirjaku, febra, jõehobuse, iibise ja boamao ainu-eluase.

14. Sipelgatest.

Sipelgate elumajades on väga palju ja väga mitmeteesiseid töösid, siiski walitseb seal igalpool kord ja puhtus. See ei tule mitte üksnes elanikkude arwurikkusest, waid ka just nende töö ärajagamisest. Seal kannawad ühed ehitusmaterjali kätte, kuna teised sellest midagi ehitawad ehk käikusid ja ruumisid korras peawad. Paljud töölised weawad mune pea ülemistesse, pea alumistesse kordadesse, kuna teised pisukeste, wäetimate ja abita poegade eest hoolitsemises ametis on. Väljaspool wõtawad ühed rööwkäikusid mutukate peale ette, ja kodus on teised toodud saagi katkinärimisega ametis. Mitte üksnes tõukude söötimisega walmistehitud pudrugad ei ole ühed ametis, waid ka poegade ühest kohast teise wiimiseks ja munade ärakandmiseks on mõned osakonnad määratud. Igal pejaelanikul on oma amet ja kohus, ja igaüks täidab seda kõige suurema hoole ja truudusega.

15. Ürikiri.

Tallinnas, 1. oktoobril 1910.

Wäga austatud herra!

Sellelega on mul au Teile teada anda, et ma oma isa äri enese kätte olen wõtnud. Et nüüd minu äriruumid ja kaubatagawara märksa suurendatud on, on mul wõimalik kõiki austatud ostjate nõudmisi korralikult täita. Sellepärast palun Teid minu isa wastu näidatud usaldust ja lahkust ka minu wastu edasi awaldada. Kõige suurema isuga püüan ma Teile usalduse wääriliseks saada ja kõiki nõudmisi, millega Teile mind saaksite austama, kõige hoolsamini täita.

Ühes sellega julgen Teile siin sellega hinnakirja saata.

Kõige suurema austusega

Teie

Oshon Haug.

16. Surew lõwi.

Wana lõwi, kes enne väga werejänuline oli olnud, lamas jõuetult oma koopa suu ees maas ja ootas surma. Elajad, kes enne lõwit nähes ju ära ehmatasiwad, oliwad nüüd väga rõõmsad, et nad ükskord ometi oma weri-waenlastest lahti saawad. Mõningad, kelle meel selle üle õige paha oli, mis lõwi neile oli teinud, maksiwad nüüd temale kõik kätte. Kurikawal rebane ja tige hunt näitasiwad oma põlgust sellega, et

nad teda rumalate sõnadega haawasiwad. Särg ja siga, kellele lõwi ka just mitte head ei olnud teinud, tõukasiwad teda. Esimene kaewas lõwit sarwega, teine tortis teda kihwaga. Isegi eesel, kes oma laiskuse poolest ikka kuulus on, andis surejale lõwile kabjaga hea hooi. Üksnes ausa meelega hobune ei teinud surejale misgit paha, ehk see küll weel hiljuti tema ema ära oli murdnud. Kui wihased loomad surejat ju küllalt, niihästi tegudega kui ka sõnadega, oliwad haawanud, astus eesel hobuse juurde ja küsis hobuse käest, kas tema ka mitte lõwile ühte head küllat kõrwa äärde ei tahaks anda. Aus hobune aga wastas, et see alatu tegu on, kui waenlane siis teisele kätte maksab, kui see abita ja kaitseta on.

17. Linnud, meie metsade kaitstjad.

Meie metsades elab suur hulk mitmesuguseid kahjulikuid mutukaid ehk mardikaid, kes niihästi puude lehtedele, okastele kui ka puudele enestele väga suurt kurja teewad. Wastuwaidlemata rikufsiwad need pisukesed söödikud metsa sootumaks ära, kui mitte hulk loomasiid ei oleks olemat, kes neid ühtelugu ei hukkaks. Rõige nimetamisewäärilised nendest on meie linnud, kes mardikate munadest, tuppdest ja tõukudest ennaft toidawad. Iseäraniis hoolsad mardikate ja nende munade hukkajad on rähnid ja tihased, kes neid terve aasta otsa püüawad ja neile suwel ega talwel armu ei anna. Uga ka kägu ja öökull toowad sefsamas töös tulu, sest et nemad iseäraniis karwaseid tõukufsid ja liblikaid hukkawad, mida teised linnud harilikult ei puuduta. Nimetamata ei wõi ka nahkhiirt jätta, sest ka tema toit on ööliblikad ja muud lendawad ööfised mutukad. Kuid kõige suuremad mardikate hukkajad on nende oma sooseltsi liikmed, kelle seast iseäraniis kuld-õrilane ja hunt-wapsikas kõige tähtsamad on.

18. Kuidas rebaseema oma poegi õpetab.

Reinuwader rebane, pikanäpumeeste peamees ja meister, kuulus anewaras ja kanade waenlane, õpetab juba warakult oma järeletulewale soole pettuse ja kawaluse konksud kätte. Peaõpetamine, nagu tuttaw, langeb siin emarebase peale, kes selles oma armastawat südant igatepidi ülesse näitab. Suba warakult toob ta oma poegadele, sellele rõõmsale ja wallatumale loomaperele, mõningad hürekeseid, jänese pojukesed ja linnukesed mängutandeks, et nende kallal jahikäimist, waritsemist, pealehüppamist ja murdmist harjutada. Roopa-efine, mis harilikult mõne pisu-

kese metsa legendikukese poole on pöördud, on poegade esimene wõimlemise-paik. Siia lastakse pooluimane hiirekene lahti, ja pojad õpivad hülisma, hüppama, küünesid ja hambaid tarvitama et kas küll saab. Runagi ei uneta aga ema selle juures tarka ettewaatusi ära. Juhtub ta kusgilt poolt vähematgi kõbinat ehk krabinat kuulma, siis lipsab rõõmus perekond kohe auku, kus juures aga hiirt iialgi ligiwõtta ei unetata.

19. Rooma linn.

Room, Itaalia kuninga ja katoliklaste pea, paawsti, eluase asub Tiiberi jõe kallastel. Muiste wägewa Rooma maailmariigi keskpunktina oli ta rikkuse, külluse ja toreduse suurem esitaja. Ilmariigi wägewuse langemisega wajusiwad ka tema toredad ehitused, kõiksugu templid, auwärawad ja kujud suuremalt osalt waremetesse. Praegune Room, see kloostrite ja kirikute pesa, on enam-wähem endise toreduse matusepaik. Küll tunnistawad nüüdgi weel tema wägewad müürid, kuninglikud ujumisekohad, toredad paleed endist au, ilu ja wägewust ülesse, kuid sealsamas torkawad waataja ehk reisija silma ka tema pooltühjad maha-jäätud koristamatad kitsad ja nukilised uulitsad oma haigewa mustusega, waesuse ja roppusega. Ja tänapäewani wõitleb Room rahwa-armu poolest Neapoliiga, selle Weesuwi kaldal olewa Itaalia iludusega, mis wägisi suuremaks ja rahwarikkamaks tikub minema kui Room.

20. Põllupidamise mõju inimese peale.

Hallil esiajal ei olnud inimesel kindlat eluaseta ega jäädawat isamaad. Metsikute jahipidajatena rändasiwad siis inimesed läbi põliste metsade ja laante, ja karjakaawatajatena kolisiwad nad oma karjadega ja kergesti lahti-wõetawate ja jälle kokkupandawate telkidega ühest rohupaigast teise, ühest karjamaalt teise. Negamööda õppisiwad nad maapinda harima ja sealt peatoidust leidma. Seal hakati ka juba kauemkestwaid eluasemeid ehitama, ja põllumees pidi tahes ehk tahtmata oma külwi ootama jääma. Haritud pind andis rahuloldawat saaki, ja warsti nägiwad inimesed, et kasulikum on põldu harida kui metsas küttida ehk karja pidada. Enesekaitmine sundis inimesi kooselamisele, ja nõnda tekkisiwad külad ja pärastpoole ka linnad. Ikka enam ja enam laotas inimene oma wõimu looduse üle wälja, ja ikka järjekindlamaks läks tema tegewus. Metsad kadusiwad, ja kõrbed muutusiwad elamiseks kõlblikkudeks paik-

deks, ja loffawad wiljawäljad kuulutasiwad põllumehe wõitu looduse üle. Põllutöö läbi sai loodus inimesele armsamaks, ja inimese enese elu läks mõttelisemaks ja kombelisemaks.

21. Äkiline halliksmuutumine.

Et inimene ehmatuse wõi hirmu mõjul äkki hallid juuksed wõib saada, ei ole mitte uudis. Oma filmaga nägejaid on meile jutustusi pärandanud ajalooliste isikute üle, kelle juuksed mõne minuti jooksul halliks muutusiwad. Waja on ainult Mariia Antuanetti meelde tuletada, kes peale selle, kui talle surmaotsus ette loeti, halliks läks. Dfortsa, Ludwig XII wastane, muutus, kui ta prantslaste kätte wangi oli sattunud, ühe böga halliks. Räägitakse ühest Saksa soldatist, kes Rönigsbergi lahingist hallide juukstega tagasi tuli, kuna tal enne lahingit mustad juuksed oliwad. Riisamasuguste juhtumiste üle jutustawad Inglise arstid, kes Krimmi sõja ajal wägede juures oliwad.

Selle peale waatamata, et äkiline halliks minemine juba ammu ajast saadik arstisid huwitab, ei teata siiani selle nähtuse põhjusid. On isegi arstisid olemas, kes filmapillilise halliksminemise sisse ei usu. Üks Jaapani arst, kes seda küsimust lähemalt uuris, tuli suurekstegewa klaasi abil ettemõetud katsete tagajärjel otsusele, et mure, häda ja hirmu ajal juukste wärw tõesti ennast muudab, nimelt kahwatumaks läheb. Kui põhjus, selle nähtuse sünnitaja, kõrwale jääb, siis muutub juukste wärw jälle endiseks.

Jaapani uurija on oma katsete peale toetades walmis uskuma, et juukste wärw üleüldse meie hingelise seisukorra mõõdupuuks wõib olla.

(„Peretonnateht“ 1910.)

§ 43. Semikoolon.

Tä h e n d u s: Semikoolon ehk poolpunkti (;) kirjutatakse harilikult sinna, kus komma wähe, aga punkt palju on. Semikoolon on nii ütelda suur komma ehk wäikene punkt. Siisgi ei wõi ütlemata jätta, et komma ja semikooloni tarwitamine kõikide kirjanikkude juures mitte ühesugune ei ole ja et paljud neis märkides enesele wabaduse jätawad, mis täiesti loomulik on.

Semikoolon kirjutatakse harilikult:

1. Kõrwõõdetud lauses ühesuguste aimete feltside teine teisest äralahutamiseks, nagu:

Meie paremate maade peal kasvavad ruffid, odrad, kaerad; linad, oad, kanepid; peale selle veel mitmesugu wiljapuud. Aafrikas leitakse kamelissi, lõwisiid ja elewanta; palmisiid, riisi ja maissi;*) kulda, rauda ja soola (maissi ja kulda, rauda ja soola).

2. Lühikeste lihtlaufete wahel, mida punktidega teine teisest ära ei taheta lahutada, et nad ühte terwet pilti üheskoos sünnitawad, seisab semikoolon. Nagu:

Ruff laulab; tedre kudrutab; hobused tambiwad rehealusel. Waiksel põleb lamp; uniselt tiksud kell seina peal; ahju taga laulab kilt.

3. Semikoolon on laufete wahel, mis põhjusmääruse ehk järelduse läbi teine teisega koos seisawad ehk mõtte poolest teine teise wastu käiwad. Nagu:

Austraalia on õige waewane; sest terwel maal ei ole enam kui üks suurem jõgi. Austraalia arwurikkad järwed kuuwawad suwel täiesti ehk osalt ära; ka nemad on selleläbi wähese wäärtusega.

Kella tiksuja (pendeli) pikkus määrab liikumise wältuse ära; liikuma keha raskusel ei ole selle juures mingisugust tähendust.

4. Lühikestes perioodedes seisab semikoolon ees- ja järel- lause wahel, pikemas aga perioode iga üksiku liikme wahel. Nagu: Sühi on ilm, kui seal üksnes mäed, jõed ja linnad on; aga armsaks saab ta, kui seal inimesi on, kes meiega rõõmusid ja muresid jagawad, kes nutjatega nutawad ja naerjatega naerawad; see teeb ka koledama koha armsaks ja kalliks.

T ä h e n d u s: Head etteütlemise materjali semikooloni kirjutamises annawad C. R. Jakobsoni Eugemise raamatu I jao tükid: Nr. 15, 17, 20, 21, 22, 24, 25.

1. Rõue.

Õht on raske; vähemgi puuleht ei liigu; linnud on wait; koduloomad otsiwad warjulolewat kohta. Päikene põletab kõrgest taewast; inimesel ja loomal on raske.

Seal kerfub lõuna poolt pisukene pilwukene ülesse; ikka suuremaks ja suuremaks paisub ta; pea katab ta terwet taewast; kuuldatakse kauget müristamist.

Järsku tõuseb kange tuul; pilwedena tõuseb tolm teede pealt ülesse; puud paenutawad wägewa tormi ees oma uhkeid päid. Ikka walgemaks läheb müristamine; juba sajab. Wälk käib wälgu järel; wihma kallab nagu oawarrest alla; igal pool woolab wesi.

*) Tuleb wiimase semikooloni asemele „ja“, siis tuleb „ja“ ette tomma.

2. Hommikune ärkamine külas.

Weel seisab küla öösi pimeduse sees; ei ole kuulda koerte haukumist, ei inimese healt; ainult wahete wahel kostab fiit ja sealt tuffede laul kõrwu. Aega-mööda lahtub aga öö sõba; kangel idas lööb taewas helkima. Lööritades tõuseb lüo põllupeenralt taewa poole, et kõrgel hommiku punetawa kirte sees pesta. Warsti hakkab ka küla elama. Siin ja seal kriufuwad ukfed, ja läwele ilmuvad unised inimesed. Pea ärkawad ka loomad lautades; weised ammuwad; lambad mäagiwad; hobused hirnuwad. Tööliised jäewad endid töösse; igalpool algab kibe argipäewane elu peale.

3. Silmade rawitsemiseft.

Silm on meie tähtsam meeleriist; sellepärast nõuab ta meie käest ka suurt hoolt. Rõige pealt peab teda tolmu, suitsu, erutawate gaaside, suure palawuse, üleliigse külma ja läbikistuwate tuulte eest hoidma; sest tervele filmale on kõik need juba kahju tegewad. Wäga tihti on paljude filmahaiguste sünnitajad liiga hele ja erk tulewalgus; sellepärast on wäga soovitam, et ei päikese ega ergu tule siisse mitte ei waadataks ehk hiilgawaid ja helkiwaid asju mitte kaua ei silmitsetaks. Erk walgus wõib ka neist asjadest meie filmadesse langeda, mille kallal meie töötame; sellepärast ei peaks keegi küll päewapaisustuses ei lugema ega kirjutama, ei sehkendama wõi joonistama ehk õmblema ja näppima. Just niisama kahjulik on ka üleliiga nõrk walgus; sest tema sunnib selle õrna meeleriista ülearu tööle. Sellepärast peakfiwad inimesed töö widewikus sootumaks tegemata jätma. Lõppeks wõib silmanägemist iga ränk töö märksa nõrgendada; sellepärast pole sugugi paha, kui raske töö puhkusetundide läbi saab tükeldataud; see toob tervele kehale uut jõudu ja suuremat püsimust.

4. Kartohwli kasust.

Kartohwel kui taim on iseenesest üsna lihtne ja pisukene; kuid siiski kõige wäikse peale waatamata on ta terwes maailmas niihästi inimestele kui ka loomadele kasulikum looduse kingitus. Enne, kui kartohwlit Euroopas weel ei tuntud, saadi suuri näljaaegaid sagedasti näha; kuna pärastpoole, kus kartohwel üleüldiseks toiduaineks oli saanud, ka kõige suurematel terawilja ikalduste kordadel ülemaalsed näljad tundmataks on jäänud. Kartohwli pea-ollused on wesi ja tärkliis; selle wastu on temas munawalget, millel meie keha toitmises suur tähendus on, kaunis wähesel möödul leida. Sellepärast on kartohwli wäär-

tus toitmises terawiljast märksa taga; kuid kartohwel on aga hoopis kergem ja hõlpsam kasvatada kui terawiljad. Ta kasvab peaaegu igas maas ja igas kliimas ja annab ka waewase liiva peal taunis head saaki. Sealt tuleb siis ka see nähtus, et kartohwit igal maal kasvatatakse, olgu see lõunas ehk põhjas, ja et kartohwel just waesema rahwa peatoiduseks ja ülewälpidajaks on saanud.

5. Hobune.

Üks ilusamatest ja kasulikumatest koduloomadest on meile kõigile tuttav hobune. Temal on väiklane, pikapoolne pea; targad, tersed filmad; väikesed, teravad ja liikuvad kõrwad; pikk, kumer kael; rullisarnane, sale keha; pikad, peenikesed jalad ja wihusarnane saba. Hobuse kaela ilustab pikk lakk. Tema keha katavad lihikesed, filedad karwad. Karwa poolest on hobused väga mitmekesised. On walgeid, punakaid, kollaseid ja kirjusid hobuseid.

Loomu poolest on hobune tark elajas. Ta tunneb oma peremeest, ehk üleüldse tuttavat inimest, ja õpib väga mitmesuguseid kunsttükka tegema.

Hobuse toit on rohi ja hein; jahu, terawili ja leib, ja joogiks armastab ta puhast ja selget wett. Hobust tarwitatakse põllutöö, sõidu ja koormawedamise jaoks; selleläbi toob ta inimestele lõpmata suurt kasu. Tema nahast walmistatakse mitmesuguseid asju; tema saba jõhwidest tehakse jõhwisdeladele põhjased ja wiulipoognaid, ja tema sõnnik on tarwiline ja väga hea maarammu.

§ 44. Koolon ja jutumärgid.

Kooloni (:) tarwitatakse:

1. Wõõrakõnet sissejuhatawa lause järele, kus juures wõõrakõne juttumärkide wahel kirjutatakse.

Nagu: Jeesus ütles: „Mina olen maailma walguš.“
Kadak õhkas, kadak kaebas: „Kõikidest ma põlatud!“

2. Kõrwalõetud lauses, kui mõisteid ülesse loetakse, seisab koolon sõnade „nagu“, „näituseks“ järele, mille ees aga komma on.

Näituseks: Meie maa metsades kasvavad mitmesugused puud, nagu: kased, kuused, männad, lepad, haamad ja pajud. Eesti kubermangus on järgmised linnad: Tallinn, Rakwere, Paide ja Saapsalu.

3. Koolon on põhjust ja järeldust awaldawa lausete wahel.

Näit.: Ta lõikas, mis ta külwas: oma alalise terawuse läbi sattus ta tihhti tülistse; oma tülide läbi kogus ta enesele waenlasi, ja waenlaste läbi sai ta surma. Nimult üks asi wõiks meie elu parandada: tõsine armastus. Rõik inimlikud seadused kogunewad ühesse lausesse kokku: armasta oma ligimest nagu iseennast.

4. Koolon seisab mitmeliikmelise perioode ees- ja järel- lausete wahel: Rui pakatawad puud; kui hüüawad linnu suud; kui õht on õrn ja mahe; kui taewa wõltn nii lahe: siis tea, et kõik ärkab ja märkab ime wäes: et kewade käes.

Rus on rahwas wait ja wahwa; kus on kõlaw tema keel; kus on meestel mehe meel: seal on minu isamaa, seal mu kallis kodu ka. (E. Koidula.)

Jutumärgid („ « ») seisawad aga:

1. Wõõrakõne ees ja järel*); (a)
2. kirjatunnistuse ehk tähtsate sõnade wõi ka teise sõnade eest ja järel (b)
3. raamatute, ajalehtede, kirjatööde nimede ees ja taga (d)

ja 4. niisuguste sõnade ja lausete ees ja järel, millele filmapaistmist ja tähtsust tahetakse anda. (e)

a) Wiies käst ütleb: „Sina ei pea tapma!“ „Parem hoida kui ohata“, õpetab wanafõna. „Ruhu ja lähed, Kaarel?“ küsis Mihkel. „Õtskohe kooli!“ wastas Kaarel.

b) Rui meie Jeesuse sõna „nõudke esiti taewariiki ja tema õigusi“ meeles peame, siis tuleb küll imeks panna, kui wähe sellele käsu tõest aru ostawad saada ja selle sõna käega-katsutawat kasu mõistawad!

d) Ma lugesein Jannseni „Sõnumitoojast“ juttu „Kuidas Hannuse Jaak tõsju laiwa kaemas käis“.

e) Küll ta oli aga „täis“!

Sarjutused.

Meie maa metsapuudest on tähtsamad: kuused, männad, kased ja lepad. Loomade aias oliwad näha: lõwid, tiigrid, karud, hundid ja hüüaned. Eesti kubermangu suuremad jõed on: Narwoowa, Keila ja Rasari. — —

Üks ütleb: „Õ — piff“; teine ütleb: „Päew — piff“; kolmas: „Üks õõ kui päew.“ Hüüawad pafunad: „Tõuske üles, magajad!“ Poisjs mesilast paluma: „Kulla mesilind, mängi natukene minuga!“ Mesilane aga wastas: „Ei ole aega: ma

*) On wõõrakõne lõpul hüüdmise- wõi küsimise-märk, siis on jutumärgid ifka nende järel.

pean mett korjama ja waha walmistama." Wanal Kalewil oliwad kolm poega: Olew, Sulew ja Kalew. Ainult mähtme tükid ja kätki killud leiti maast: Kalewipoeg oli oma hälli pilbasteks purustanud. Ja tõesti, tee oli kardetaw: paremal pool rippusiwad meie peade kohal lume-pangad, mis, nagu paistis, igal pisemal tuule puhumisel walmis oliwad alla orgu langema; kitsas tee oli lumega kaetud, mis kohati hobuse jalgu sisse wõttis, osalt päikese kiirte mõjul weeks ja wõsel jääks oli külmetanud; hobused kukkusiwad maha; pahemal pool haigutas all sügaw lõhe, mida mööda oja kord ennast jääkoore alla ära peitis, kord mööda mustenewaid kiwa alla poole hüpates keerles.

"Iga hafatus on raske", räägib tark-sõna. „Kui ma mitte Aleksander ei oleks olemat“, wastas Aleksander Suur, siis tahaksin ma küll Dioogenes olla!“ „Istamaa pildid“ oliwad omalajal väga loetaw raamat. Wilde tähtsamad tööd on: „Rännud ja käbid“, „Külmale maale“ ja „Maatra sõda.“ Mõni armastab „kibedat“. Jeesus wastas temale: „Kirjutatud on: «Inimene ei ela mitte üksnes leiwast, waid igast ühest sõnast, mis Jumala suust wälja tuleb.»“

Siis tõusis Peetrus ülesse ja ütles: „Juuda mehed! Need ei ole mitte joobnud, waid täna on tõeks saanud, mis prohwet Joel ütleb: „Wiimisel päiwil, ütleb Jehowa, tahan mina oma waimu wälja walada kõige liha peale, ja teie pojad ja tütreid peawad prohweti wiisil rääkima“. Kes põhjusmõtte „kui keegi sind pahema kõrwa peale lööb, siis pööra ka parem ette“ järele elada tahab, see langeb küll ehk inimeste naeru alla, kuid Jeesuse käsku on see meeles pidanud ja „tigedale mitte wastu pannud.“

1. Loomade ärajagamisest.

Nagu meile piibliloost tuttav on, ütles Jumal 5. loomise päewal: „Wesi sigitagu suur hull elawaid hingesid, linnud lennaku maa pealt taewa laotuse poole!“ Ja Jumal lõi suured walaskalad ja kõiksugu elawaid hingesid, mis liiguwad, mis wesi sigitab nende soo järele, ja kõiksugu tiiwadega lindusid nende soo järele. 6. päewal rääkis Jumal: „Maa toogu wälja elawad hinged nende soo järele: lojused, ja roomajad, ja metsloomad!“ Looduseuurija jagab aga loomasid teistiti: nende keha-ehitus on siin mõõdupuu: loomad, kellel selgrood on, nimetatakse „selgrooga“; teised aga, kellel selgroodu ei ole, kannawad „selgroota loomade nime“. Selgroo-loomade hulka käiwad kõik imetajad elajad, linnud, roomajad ja kalad; kuna

mardikad, teod, liblikad, kaanid ja muud selgroota-loomad on. Smetajate elajate hulka loetakse kõige pealt need loomad, kes elavast toidust ülevälpidamist saavad: röövl-elajad; siis need, kes näriwad: närijad; loomad, kes toitu mäletsewad: mäletsejad; need, kellel üks kabi on: ühe-kabja-kandjad; siis veel need, kellel rohkem kui üks kabi on: palju-kabja-kandjad. Lindsid jagatakse: röövlindudeks, nagu: kullid; weelindudeks, nagu: aned, pardid ja luiged; soolindudeks, nagu: kured, korbiitsakad ja nepid; laululindudeks, nagu: ööpik, lüo, räästas, ja kisajad, nagu: warblased. Peale nende on aga veel väga palju mitmesuguseid lindude seltsisid.

2. Kass ja papagoi.

Keegi Prantsuse luuletaja ja kunsti-armastaja muretses omale Pariisist rohilise papagoi. Sel ajal, kui papagoi õrre pealt oma uut elupaika filmitseis, wahtis luuletaja kass papagoi teraselt. Wiimaks, nähtawasti otsusele jõudes, et see imelik lind keegi muu ei ole kui rohiline kana, hüppas kass laua pealt maha, peitis nurka ja jäi lindu luurama. Kui papagoi waritsewat kassi märkas, muutus ta rahutuks. Kass hiilis aeg-ajalt ikka ligemale, toetas end äkiselt tagumiste käppade peale ja tegi tugewa hüppe, mis aga siisgi papagoi õrre kõrgusele ei ulatanud. Äkiselt hüüdis lind kassile: „Oled sa juba söönud?“ Kass taganes lätku: terve tema lindudeteadus langes kokku. Papagoi aga kõneles edasi: „Mis sulle süüa anti? Wasikapradi?“ Kassi filmades, niipalju kui nad üldse mõtet kujutada wõiwad, wõis selgesti järgmist otsust lugeda: „See ei ole mitte lind, see on peremees ise.“ Kui aga papagoi wõidurikkalt söömalaulu hakkas laulma, heitis kass luuletaja peale kohkunud pilgu ja pugus filmapilk woodi alla, kust ta terwel päewal wälja ei tulnud. („Peretonnaleht“.)

3. Sõna „ema“ tarwitamine wanafõnades.

Pea enamasti iga rahwa wanafõnadest leiame meie sõna „ema“ kohta awaldusi, mis tunnistawad, kui kõrgeks maailma rahwad „ema“ peawad. Wenelane awaldab: „Ema palwe kostab ka meresüganusest.“ Tšech ja lätlane ütlewad: „Ema käsi on ka siis pehme, kui ta ka lööb!“ Itaallane sõnab: „Ema on kannataja.“ Ema armastuse kohta on meie unustamata luuletaja Roidula ilusa laulu „Ema süda“ kirjutanud, mis sõnadega: „Üks paigake siin ilmas on“ peale hakkab. Ema puudust, surma kahjatsetakse igalpool. Näeb eestlane ilma

emata lapsi, siis ütleb ta: „Nagu kanapojukesed ilma emata!“
 Ka Wene rahwas ütleb umbes sedasama: „Ilma emata on lapsed nagu mesilased ilma emata.“ Sakslastel on ka väga palju wanafõnu, mis ema väärtusest kõnelewad: „Ema truudus on iga päew uus“; „kui ka ema waene on, siisgi on ta lapsele rikas küllalt“; „kes ema sõna ei kuule, kuuleb pärast kohtu sõna“. Et ema aset keegi teine ei jõua täita, näitab Eesti wanafõna: „Oma ema ikka kõige ilusam.“ Kõigest sellest näeme meie ühte: „ema“ sõnal on pea iga rahwa juures väga kõrge ja suur tähendus.

4. Aasia rahwaste ft.

Aasia rahwad, keda umbes 800 miljoni on, langewad kolme suurde tõugu: Kaukaasia-, mongoolia- ja malaia-tõugu. Kaukaasia-tõugu rahwaste sekka loetakse Aasia loode-poolseid rahwaid: indialasi, persialasi, armeenlasi ja araablasi. Aasia keskpaigas ja idas elawad mongoolia-tõu esitajad: hiinlased, jaapanlased, korealased, päris mongoolased ja Soome-soo kauged sugulased, nagu: jakuutlased, kirgiislased, burjäätlased ja teised. Malaia-tõugu rahwad elawad suuremalt jaolt lõuna-poolsetel saartel ja poolsaartel: Malakka, Sumatra, Borneo, Jaawa, Sjelebesi, Filipiinide ja Malukkide peal.

Kõige maailma rahwaste tähtsamate uskude alustajad on Aasias elanud, nagu: Isoroaster, Mooses, Buddha, Kristus ja Mohammed. Praegu on Aasias kolm pea-usku: pagana-usk, islam ehk Mohammedi-usk ja ristiusk. Ristiusulisi on wähe: kõigest 11 miljoni. 200 miljoni tunnistawad islami, mis Aasia loodepoolses jaos walitseb: Araabias, Persias, Wäike-Aasias, Turkestanis ja Belutschistanis. India rahwas ja suurem jagu mongolia tõugu rahwaid on paganad.

5. Lai f t.

Rüfid ja laisa käest: „Mis sa teed?“ — siis wastab ta: „Ei midagi!“ Ütleb sa laisale: „Lähme töösse!“ — siis saad sa warsti wastuseks: „Ei minust küll praegu töötegejat ei saa: kõik mu luud, kondid walutawad!“

Rutsu aga laisf sööma, siis on ta kohe walnis: juba eemalt waatab ta, kus lusikas seisab.

Riisugune on laisf: teda pane riidesse ja wõta riidest lahti; pane aseme peale ka: küll ehk siis wiimaks ise magama jääb!

6. Kapernauma pealiku sõnad.

Rui Jeesus oma jüingritega pealiku kojast enam laugel ei olnud, saatis pealik oma sõbrad Jeesuse juurde ja kästis temale ütelda: „Isfand, ära waewa ennast: mina ei ole mitte sellele vääriline, et sa minu katuse alla tuled! Sellepärast ei ole ka mina enese mitte väärt arvanud olevat ise sinu juurde tulla. Ütle üks sõna: ja minu sulane saab terveks! Mina olen ka inimene ja seisän teise walitsuse all; minu all on aga sõjamehed. Rui mina ühele ütlen: «Mine sinna!» siis läheb ta; ja teisele: «Tule siia!» siis tuleb tema; ja oma sulasele: «Tee seda!» siis teeb tema seda.“

7. Kannatus ja kannatlik.

Rui õnnetuse torm meist üle rühib; kui meie ehmatuse ja mure pärast waewalt end awitada oskame; kui meid rahuline meel ja järelemõtlemine erutatud meelte tungil maha jätawad: siis on kannatus ja rahu kahtlemata kõige kasulikum.

Rui keegi oma tõsiste hädade üle ei kaeba; kui ta teiste käest kahetsust ei nõua; kui ta hooplemata, tõsiselt ja lihtsalt oma wiletsusest räägib, ilma et kaebata ja teda suurendada: siis on ta tõesti kannatlik.

Kes mitte üksnes enesest ei mõtle; kes ikka teiste eest, kes hädas ja wiletsuses waewlewad, hoolitseb; kes ikka meeles peab, et paljud waesed ilma abita, ilma troostita, ilma lootusetu parema tulewiku peale kurbtuses otsa lõpewad: sel on tõsine kannatus; see on tõsiselt kannatlik.

8. Isamaa ja priius.

Kus sulle päikene esiti paistis; kus sulle taewaküünlad, tähed, kõige enne hülgasiwad; kus pikne sulle kõige enne taewa wägewust kuulutas, ja tormid su hinge püha kartusega wärisema paniwad: seal on su arm, su ilus isamaa.

Kus esimene inimese film täis armastust su hällise waatas; kus su ema sind esimest korda täis rõõmu oma sülle wõttis, ja kus su isa elutarkuse õpetusi su südamesse istutas: seal on su arm, su kaunis kodumaa. Ja oleks see ka kalju mägi ehk tühi saar olnud, ja elaksiwad seal waesus ja mure sinuga ühes: siiski on ta su isamaa, su kallid, kallid kodu.

Kus sina oma isade kombetes, ja wiisides, ja seadustes elada tohid; kus sind õnnelikuks teeb, mis sinu eesifasid õn-

nestas; kus wõõra wägiwald sul ahelaid ei tao ja wõõras fundija find ei rõhu: seal on priius.

Rui üksgi arm sulle püham ei ole kui isamaa armastus; kui üksgi rõõm sulle magusam ei ole kui rõõm priiuse pärast: siis elad ja isamaal, elad priil isamaal.

9. Prohwet Jeesaja.

Üks tähtsam „Wana-Seaduse“ prohwet on Jeesaja. Teiste oma-suguste seast paistab ta juba oma keele poolest silma. Lihtsa piltide abil loodusest ja inimese elust püüab ta Iisraeli rahwale oma tõdesid filmade ette seadida. Kannataja Dnnis-tegeja on tal „kui tall, kes wiitakse tappa, ja kui lammas, kes oma suud niitjate ees lahti ei tee“. Tulewases rahuriigis saawad lambad huntidega ühes elama; wäikene laps saab wasikaid ja noori lõwisid üheskoos ajama, ja lõwid saawad hõlgi sööma nagu härjad.“ Wäga näitlikult kujutab ta rahwa pimedust. „Meie katsume seinasid,“ ütleb ta, „nagu pimedad, nagu need, kellel filmi ei ole. Meie tõukame wastu päewal nagu pimeduses; meie oleme pimedas nagu furnud.“ Niisama selgesti ja piltlikult kirjeldab ta Jumala suurt armu patuse wastu: „Rui teie patud on kui hele-punased riided, siisgi peawad need walgeks saama kui lumi, ja kui nad punased on kui werkarwa riie, peawad nad ometi walge willa sarnaseks saama.“ Iseäranis kuri on ta rahwa-juhatajate wastu, keda ta õige wihaselt „piitsutab“; neid „koerteks“ kutsub, „kel pole keelt suus, kes ei wõi haukuda; nemad magawad norinal, armastawad tuffumist.“ Niisuguse „tulise keelega“ noomib ta Iisraeli rahwast ja kutsub neid tagasi Jumala poole.

10. Liidia Koidula.

Liidia Koidula oli J. W. Zannseni tütar. Nime „Koidula“ wõttis kuulsa kirjamehe tütar juba neiuna enesele. Eesti „koidu-aega“ tahtis ta sellega tähendada. Isa läbi sai noor neiu esimese äratuse. Oma esimese uudisjutu „Ojamõlder ja tema minija“ kirjutas ta Pärnus, kus isa „Pärnu Postimeest“ wälja andis. Peale selle ilmus tema sulest „Wainu lilled“ ja „Ema-jõe õõpit“; mõlemad — luuletuste kogud. Koidula laulud on täis õrnust ja isamaa armastust. Iseäranis ilusad on: „Mu isamaa, nad olid matnud,“ „Su priiust olid matnud,“ „Küll tahaks nad“ ja „Mõtted Toome mäel.“ Aga mitte üksnes jutukirjutaja ja luuletuste-looja ei ole Koidula, waid ka näitemängusid

on ta teinud. Tema „Saaremaa onupoeg“ ja „Säärane Muul“ on tänapäevani näitelavadel paremateks mängudeks jäänud. „Just nendes,“ kirjutab Dr. R. A. Hermann oma „Eesti Kirjanduse ajalooš,“ „näitas Roidula oma suurt annet.“ Ja Dr. Hermannil on täieline õigus: Roidula on ja jääb meile „paremateks pärliteks“ kirjanduse ajalooš.

(Sfakt Dr. R. A. Hermannii järele.)

§ 45. Klambriid, mõtlemise=friips ja ühendusemärgid.

Klambriid () tarvitatakse:

1. Päriss nime järele väljarääkimise eht ka kirjutuseviisi tähendamise juures.

2. Klambritega tähendatakse kiillauseid, seletavaid sõnu ja lisa-märksüid ära; wahel pandakse kiillaused ka mõtlemise friipsude wahele.

3. Mõttefriips (—) kirjutatakse lauses puuduwate sõnade tähenduselt ja kahedõnede lahutuses, kui nad otsekohe teine teise järel käiwad.

4. Ühendusemärgid (=) kirjutatakse:

a) sõnades järkude lahutuses,

b) kokkumõetud lauses paljude ühesuguste liigete wahel, kus kokkupandud sõnade teine pool ainult wiimase sõnaga ühes tarwitatakse, et alalist kordamist mitte pruukida.

d) pikemate kokkupandud sõnade juures.

Sarjutused.

1. Üks kuulus mees, nimega Franklin (Fränklin), räägib kena loo sipelgatest. Schekspir (Shakespeare) oli tähtsam Inglise dramaturg (näitemängu-kirjutaja).

2. Siiski jääb puu sisse ilka weel jõujahu (tärglise jahu) jaokesi järele. Murelane (sipelgas) on väga tark loomakene. Kitsed, põdrad, lehmad, jäneped ja metsisedgi (mõtused) sõiwad tema noori idusid. Kuldnokk (rahwakeeles ka „musträästas“ eht küll sugugi räästa seltsi ei ole) on mõnes paigas niisama armas lind kui pääsukene. Teised, nagu Wibuane (wägew kütt), on vähem tähtsad. Reid kahte lõppe-punkti nimetatakse poolusteks (nabadeks). Nimesõna deklinatsioon (käänamine) on igas keeles väga tähtsas. Iga inimene soowib — ja ma leian selle üsna loomulise olewat — õnnelikult saada. Ka kärpsed mõtlewad (?) elus midagi suurt (!) ära teha (soowime õnne!).

Kes iga päew ennast mitte ei harjuta ja harjutuses edasi ei lähe — seisnüst ju ei ole — läheb tagasi.

3. Dõ toob rahu; päew aga — tööd. Ta püüab küll, kuid —
 „Tere hommitut, Raarel!“ — „Jumalime, Mihkel!“ —
 „Kuhu ja lähed, Raarel?“ — „Dtsjekohet kooli, Mihkel!“ —

4. a) Ur-mas-tus on kõi-ge ü-lem käst.

b) Wiljandi- ja Pärnu-maal*) kaswatatakse väga palju linu. Meie wilja-puu aedade rikkus on õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsi-puud, karuspuu ja sõstra-põõsad.

d) Dõ-riides (mitte: õõriides) ei minda wälja. Nur ei ole muud kui pisukesed wee-rakud (mitte: weerakud). Maa-alused (mitte: maaalused) on wastik nahahaigus. Lõuna-Ameerika suurem riik on Brasiilia. Waike- ehk Suur-Maailmameri on Aasia ja Ameerika wabel. Kesk-Aasia keskel asub Himalaja mägestik. Kes- ehk Tsentraal-Wenemaa rikkus on tema suured wabrikud.

Tä h e n d u s: Peale nende märkide tulewad kirjas weel ühenduse- ehk peenenduse-märk (') (Sull, sull' Jehooma tahan laulda. Rut'su on koera nimi), paragrahw (§), kordamise-märk (:;), re-jne., lisamärk (* ehk † ehk ^{1. 2. 3. jne.}) ja weel mõned muud märgid ette, mille tähendusest ettetulewatel kordadel paras on seletada, nii et ise peatükki nende jaoks mitte ei arwanud ko-hase olewat teha.

1. S a m m a s t e s t.

Kes soowib, et tema hambad kaua terwed peaksiwad seisma — ja kes ei peaks seda küll tahtma! — peab nende eest ka hoolt kandma nagu lord ja kohus on. Et paljud inimesed (ja nende arv ei ole mitte wäikene) halvade hammaste omanikud on, tuleb harilikult sellest, et nad nende eest — kas väga wähe ehk mitte sugugi — hoolt ei kannu. Paljas puhastamine harjaga ja weega ehk hamba pulwriga (paljud ei tee sedagi korralikult) ei ole weel küllalt, et hambatohtrit (dantisti) mitte tarwis ei oleks. Hamba-kiwi, mis hamba-waaba (emalje) ära rikub, oskab üks-nes osaw dantist ära kaotada. Hamba mädanemine tuleb aga pisukesest mikrooskoopilisest seenekesest, mis iseäranis hea meelega söögi ajast suhu-jäänud jätiste sees armastab elutseda, kui need (jätised) pärast sööki mitte hammaste küljest ära ei ole puhastatud. Sellest selgub, kui suur mõju suu puhastamisel hammaste kestwuse ja terwise kohta on.

*) Paljud ei kirjuta wiimase sõna ette enam ühenduse-märkide, mis aga mitte soowida ei ole, sest et selle läbi kordawat sõna mitte ära ei märgita.

2. Inimene ja loomad.

Inimese töö nõuab loomade abi. Ilma loomadeta — ma mõtlen hobuse ja veise peale — on inimesel raske läbi saada; kuid palju loomastid (kanaaria lind, kuld kala, wau, luit) kasvatatakse iluduse pärast. Mitmed (veis, lammas, siga, hobune, kanad, aned, kograd) saavad just selletarwis kasvatatud, et inimene nendest omale peatoidust saab. Paljud (hobune, kameel, koer, kass jne.) saavad aga selletarwis peetud, et nad inimesele tema töös abiks on. Mitmed jälle (pääsukene, hiir, rott, warblane) on ise inimese juurde elama hakanud. Et loomade kasu inimese maja-pidamises suur on, siis on ta nende pärast mitmesugused seadused teinud (jahiaeg) ja isegi seltsid asutanud (loomakaitse selts). Loomade elu on inimesele nii tuttav, et ta loomadega mitmesuguseid hinge omadusi tähendab: rebane — kawalus, kass — tigheidus, siga — roppus, koer — truudus, tui — süütus, kull — wahwus jne. jne.

3. Taimede eluase.

Pea terve maakera (wäljawõdetud lõuna- ja põhja-jääwõõ) on taimede eluase, ja nii mitmekesine nagu maa palaw-wõõ ja pooluste wahel on, nii kirju on ka taimeriik. Taimede elu ei ripu mitte üksnes soojusest ja niiskusest ära, waid feda enam õhu- ja wee-liikumisest, wete lähedusest ja kaugusest jne. jne. Kui ka soojuse ja niiskuse seisuford ühesugune peaks olema, siis on maapind tihti isesugune. Mõned taimeseltsid armastawad liiva-, teised aga sawi-, kolmandad mulla-pinda. Sellepärast räägitakse looduse-loos mets-, põllu-, soo-, kõrbe- jne. taimedest. Määratu suur Põhja-Euroopa ja -Siberi kui ka Põhja-Ameerika lagendikud on okaspuu metsadega kaetud, kuna enam lõuna pool lehtpuu metsad asuwad, mis aeg-ajalt rohtlaanteks ümber muutuwad. Wahemere, Hiina-Jaapani ja Kalifornia metsad on lehtpuudest koos. Kõige rikkam ja toredam taimeriik on aga palawwõõs. Kookos-, saago-, õli- ja palmipuud wahetawad seal kirjus reas end kautschuki-, mahagooni-, wanilje-, kakao-puu metsadega, ja loowad waataja filma ette üliilusa ja filmipimestawa pildi.

4. Wikerkaar, lepituse- ja rahu-märk.

Seal seisad sa kõrges, taewa ja maa wahel, sa kullatarwa, seitsemewärwiline wikerkaar, sa lepituse- ja rahu-märk! Sa muutmata oma wärwides kui ka kujus, nii täna, kui eila, kui homme! —

Rui Noa oma peastelaewast wälja tuli ja tühja, ära-pestud maa peale astus, oli tema esimene töö altarit ehitada ja Isfandale, isandate isandale, kõige wägewama taewa ja maa Loojale tänu tuua. Ja Jehoowa wastas talle wikerkaares ja ütles: „Waata, mina sean kindlasti oma seaduse teiega ja teie sooga pärast teid: üksigi liha ei pea enam saama ära kaotatud uputuse weega, ja weeuputus ei pea enam tulema maad ära rikkuma! Oma wikerkaare olen ma pilwesse pannud: see peab seaduse täheks olema maa ja minu wahel.“

Pange tähele tema sündimist! Päikese taewalik walguš peseb end wihmapiištkades. Walguš on taewaste and; wesi — maa pealt pärit. Ja ühendab end maapealsetes nutupisarates taewalik walguš. Maa saadab oma õhkamisest nutuna taewa külalisele wastu; nad ühinewad nagu lepituseks, ja lepitatult sünnib wikerkaar maa ja taewa wahele.

Dõstke oma filmad ülesse, teie, põrmulapsed, ja waadake wikerkaart! Rui taewalikpuhas walguš maa nutupisarates supleb, siis sünnib wikerkaar, seitsmewärwiline lepitusemärk. Waatke, mis on need wärwid, mis teile kõige enam sealt wastu helgiwad? Eks ole neid kolm: sinine, punane ja keskelt rohiline? Eks ole see: usk, armastus ja lootus? Ja kui usk ja lootus teine teisele kätt annawad, eks sünni siis armastus? Ja kui armastus ja lootus teine teisesse sulawad, eks ole see siis rahu? Waatke ülesse ja pange ta kuju tähele! Wikerkaar seob taewast ja maad. Oma mõlema otsaga kinnitab ta end wastu maad, oma wõlweaga toetab ta taewast. Eks ole see pilklik sïde inimeste ja Jumala wahel? Eks ole see pilklik wahemees, nagu usk, maa ja taewa wahel?

Ja kui kenasti sünnitab ta wõlwe! Nagu ehitatud aumäraw, mille peal sinine-punane-rohiline pealkiri usku, armastust ja lootust kujutab, seisab ta maa ja taewa wahel nagu tahaks ta ütelda: „Waata ülesse, inimene, usku, armasta ja looda: siis on taewas maaga lepitatud, rahu maa peal ja inimestest hea meel; siis on ka sulle taewa-wäraw lahti nagu lahtine wikerkaare wõlw!“

5. Meie isamaa.

1. See maa, kus sa elad, kus sa sündisid ja ülesse kaswaisid, see maa on sinu isamaa, ja see keel, mis sa oma ema rüpes kuulsid, sinu emakeel. Sinu isamaa ei ole suur maa ega rikas oma looduse poolest. Põhja poolt piirab teda Soomelake, mis meie ja meie sugulaste, soomlaste, wahel asub; lääne poolt leiad sa Läänemere; lõuna poolt piirab teda Läti ja idast — Wenemaa sisse. See eeslaste eluase

on peale 40,000 ruutwersta suur, ja tema peal elab üle 1 miljoni inimese. Eestimaa suuremad jõed on: Narooma-, — suure kosega, — Runda-, Koiva- ja Ema-jõgi, millest laulik ütleb:

„Rõigile ei õnneks antud,
Õnneks antud, palgaks pantud,
Emajõe jälgil käia,
Ema wahtu waadata,
Ema kohkumist kuulda,
Ema süles sõidelda,
Ema silma waadata,
Ema filmas ennast näha.“

Kaladest kõige rikkamad on: Peipsi-, Wirts-, Saad-järv ja muud. Metsades kasvavad mitmetelsti puud, nagu: tammed, wahtrad, jalakad, kuused, männad, haavad ja kased. Ra metselajaid on sealt leida, nagu: karusid, põtru, metskitsefid, ilweseid, rebaseid; lindudest: metsiseid ehk mõtuseid, tedresid, püüsid, sookanu, partiseid ja muid. Eesti kõige suuremad saared Läänemeres on: Saare-, Muhu-, Hiiumaa ja Rihnu- ja Ruhnu-saar. Eesti laaste maa langeb kahte kubermangu: Eesti ja Liivi kubermang. Rumbgisi kubermangus on neli maakonda. Eesti kubermangus on tähtsamad linnad: Tallinn ja Haapsalu, Liivi kubermangus: Tartu, Pärnu ja Wiljandi.

(E. R. Jakobson.)

6. Wana Tihane, Rugli kõrtsmik.

Kõrtsmikuks oli Ruglil wana Tihane, kohalise mõisa endine aidamees. Ta waatas kõrdi ja oli raha peale ahne; sellepärast ütlewad inimesed temast: ta waadata ühe filmaga wäste, teisega — hõbedat, kahega kokku — kulda. Tihane paristas kõwasti hobuseid ning ostis ja müüs wilja. Millal ta wilja ostis, seda palju ei nähtud, aga müümist oli alatafa näha. Ta ostis kõige wäheema mõõduga; isegi leiwakoti-, kaapkübara- ja kuetasku-täisi; müüs aga ikka kuliseid ja sälitisi. Tema külaliste seas oli palju neid, kes oma wiinakortlit wõi õlletoopti kunagi rahaga ei maksnud, ja wõlgu ei jäänud nad kõrtsmikule ka mitte!

Rui kõrtsmik, hobuseparisnik ja laadalell tundis Tihane kõiki inimesi oma kihelkonnas, peaaegu kõiki naabri-kihelkonnas, poolesid terwel Tallinnamaal ja ühte kolmandikku Riinamaal. Ja ta ei tundnud neid mitte ainult näo järele, waid teadis ka igatühest midagi jutustada, paljudest isegi hoolega hoitud saladusi. Tal oli päris kõrtsmiku mälu: ta tundis inimese, kellega ta

elus furd kokku puutunud, paarikümne aasta pärast koha ära ning westis loo, mis tema noorespõlves sündinud wõi mida talle poole inimese-ea eest jutustatud, nii wärskelt ja põhjalikult ära nagu oleks see mõni eilane asi. Ta oli hea hambamees ja wäsimata jutupuhuja; sellepärast polnud tal raske külalisi köita, ja isegi naised, kes meestele õhtul järele tuliwad, jäiwad wastu tahtmist kõrtsi konutama, kui kõõrdfilm leti taga mõnda wigurijuttu weeretas.

(E. Witbe.)

7. Wastlasula.

Sula. Kolmat päewa sula. Räästad nutawad ja sülgawad ühest otsast teise. Ilm on tosfawat wett täis, et wanutat kas wõi kangast! Niisugune wastlasula, mis kõige paha pealt katet, halastawat katet, mille all Rugli küla niipalju inetust püüdis warjata, — heldet krohwi, mis kõik augud nii ilufasti kinni mattis, kõik praod nii hoolfasti täis toppis, mis musta nii osawasti walgeks tegi, — kipub ära uhtuma. Suba tekiwad katustele tahmased näod, mille hirwitawatest suudest paljad roowilatid nagu irewile aetud mustad hambad wälja paistawad; juba alanewad wallikõrgused hanged urtsikute ümber ja jätawad ilma hooleks aru pidada, kuhu külge wiimased furd ümber kukuwad; juba tulewad hangede tagant need madalad mustawad awandused nähtawale, mille kaudu inimesed nagu lume alla maetud kartulikoobastesse poewad, ja need kämbli-suurused augud feinte sees, mis õhtul tulega nagu hundifilmad üle walge lagendiku kiirgawad, kuna nad päewal nagu wäljapistetud on, kustunud nagu furnul.

Paks, tihed ja walge oli waip olnud, mis Rugli küla inetusi katnud. Nüüd rebeneb ta lõhki, pudeneb tükkideks, kõduneb silmanähtawalt õhemaks ja õredamaks. Ta ei warja enam ihu, ei peida häbedust.

(E. Witbe.)

8. Põud.

Kõik ootasiwad wihma . . .

Terve loodus oli täis sumbunud õhku, peenikest tolmu ja suitsuhaisu. Lagendikud, põllud, heinamaad ja isegi metsad pakkusiwad maitseta, wärwideta pilti: rohi oli kolletanud, puude lehed närbunud, londiis, põllukünkad punased, tuhmjas-mustade lohkudega ja mullaste kraami-äärtega ja kraawindl-wadel poolkuivanud kasteheintega ning loogas pajudega. Ja see mõõtmata taewas — selge, kuiv, wärskufeta, wärwita; ja need harwad pilweribad taewas: needgi ei jõudnud palawaid

päikesekiiri peatada, ja nad langesiwad maha nii armetu tuumalt, häwitawalt.

Laisalt langesiwad nõrkenud õunapuu dielehed longu ja kuiwasiwad peagi ära . . .

Restkpäewaks oli taewas kõrgeid pilwetompusid täis. Tuul keerutas ja lagunes laiali. Keerutas maast tolmu ülesse ja wiis lähema metsa äärde. Tuhanded kaebawad healed täitsiwad õhku ja miljonid putukad tõusiwad elusse, kes mõne tunni jooksul puu lehtedest paljaks tegiwad.

Maa lõhenes sügawaid pragusid täis, ja pragude sügawustest hõõgus auru wälja. Ohus lendasiwad karjadena parmudepartmed, ja sääskede sumisewad kogud tõusiwad kuni pilwedeni ülesse. Wabarnate wartel sirtsus laisalt rohutirts, ja teod otsisiwad laiade sõnajalgade ja sõstralehtede wilus enestele warjupaika. Ronn krooksus hädakisjal linaleo mudas ja otsis kallaste alt pragu. Rased paistsiwad kui õrnad plikade paled röötkwalgelt silma, ja needsamad tüwikud, krobeline tohik ümber, seisiwad kui päewatanud madrused. Tomingad oliwad walge wõrguga üle tõmmatud, ja nende tüwepid mööda roomasiwad tuhanded ussid üles ja alla. Kõrged suituused tõusiwad kuni sinetawa kuiwa taewani ja püüdsiwad utse pihta koputada.

Maanteed oliwad tuhthauaks muutunud, kus ratas üle põia otskui tulimulla sees jooksis, ja terwed külad waatasiwad nii pruunilt tulejale vastu. Kõik ootasiwad sind, wihma!

E. Rõppa.

9. Wang.

1, Teisel hommikul wiidi wang hobusega edasi. Riisa Mihkel oli (eht küll wangimeo kord Lepiku Jaagupi käes oli) priitahlikult waewa oma peale wõtnud, waewa, mis talle rõõm ja au oli! Küll oli ta prohweiti teine agaram jünger, Tõnu-Peetri peremees, ennast ja oma looma pakunud, aga ta astus tagasi, kui ta Mihkli suurt tubinat nägi.

Hommikul, kui Riisa Mihkli raudjas mära talitaja wärawas peatas, muste-hall kirkutekk wantri peal, kogusiwad kõik küla makswetid sinna kofku usuisaga jumalaga jätna. Üksigi ei ilmunud tühja käega: nad tõiwad waesele wangi leiba, wõid, mune, mett, lambaliha ja muud suupäralist teemoonaks. Jumalagajätmine kujunes pidulikuks ja liigutawaks. Walati pifaraid, suruti õnnetuma käsa, suudeldi ta kuuepalistusi ja peeti talle kogelewaid, aga südamest woolawaid, lahkumise kõnesid. Ja kui wanter weereima hakkas, awanesiwad kofkusulanud ühise tundmuse mõjul nende suur usklikkude

wõitluse-laulu „Üks kindel linn“ laulmiseks, mille wahwad sütitawad kibutuse-helid usumehele kaua, kaua järele kajašwad . . .

2. Rui talitaja hommikul wangi käed raudu oli pannud, küsis ta temalt, kas rauad weel pigistawat. Uga wang pidi imestusega kostma, et rauad tema meelest palju lahendamad olla kui enne, hoolimata sellest, et haiged kohad täna weel walusamad oliwad kui eila.

„Siis on hea“, naeratas talitaja. „Selle eest ütles ma' Lõhmuse Saawetile teinekord „aitäh“!“

„Wõi tema siis?“

„Tema neh! See mees ostab lukkusiid lahti muukida ja käeraudu suuremaks wiilida: tema käes käib kõik!“

Maltšwet waatas oma saatjate seas ringi, aga mees „kelle käes kõik käis“, ei olnud nende seas. Ja nõnda läks ta minema, ilma talle „aitäh“ ütlemata. Uga teel, kui ta oma käewarša raudade sees liigutas, tuletas ta teda enam kui ükskord meelde ja palus Sumalat, temal mõnda pattu kohturaamatust maha tõmmata . . .

(E. Witte „M. sõda“).

10. Põhja pöder.

1. Mis Araabia rahwale kaamel, seda on rahwastele, iseäranis aga Lapu rahwale, Põhja-Euroopas põhjapöder. Talwel toidab ta ennast pödrasamblast, mis seal suurte soode peal igalpool kasvab. Rui aga sumi kätte jõuab, siis tõuseb nende soode seest nii palju sääska ja kärpeid ülesse, et nad sealt inimese ja elaja ära ajawad. Nüüd rändab laplane oma pödrakarjaga jahedamasse mereranda, kus ta ühtlasi oma talwel korjatud pödranahad, sarwed ja muud nahad ära müüb ning omale talweks majapidamise kraami ostab. Kõige suwe otša elab ta telkide all.

2. Niipea aga, kui sügise kätte jõuab, hakkab pöder mägise maa järele igatsema. Siis rändab ta laplane jälle mägedesse tagasi, mis õige iseäralik on: pödrad rändawad wahel; suurtel eelkäijatel pötradel on kellad kaelas; mehed ise käiwad koertega kõrwal ja taga, ja nõnda läheb reis edasi ülesse mägedesse ja sealt tagasi legendikkude peale. Ühes niisuguses karjas on 1500 kuni 2000 pötra; waesematel pere-meestel on neid 200 kuni 300 ümber, sest wähemaga ei saa seal perekond elada. Rui paras koht leitud, siis lööb laplane talwekorterit ülesse, ehitab ta wäljaspoolt mätastega üle, sissepoole paneb ta aga pödranahad woodriks, — ja elukorter on walmis. Mõni kaus, katel, mõned riistad ja karmased

tekid on kõit ta majakraam. Maja ümber on puust aed, kus põdralehmased kats korda päewas lüpsetakse. Põdralehm annab vähem piima kui meie lehm, aga tema piim on rammusam.

3. Rui ka lumi mitu küünart sügaw on, ei keela see põdrasid toidust kätte saamast; see on neile kerge asi: oma laiade sarwedega nagu labidatega, loobivad nad lund nõnda kaua kõrwale, kuni sammal wälja tuleb. Külma armastawad põdrad rohkem kui sooja. Toiduotsimise pärast rändawad põdrad wahel paarkümmend wersta oma asupaigast eemale; siis käib peremees neid suuskadega waatamas, põdranahast kott-kasukas seljas, kust ainult silmad wälja paistawad.

4. Põder on laplasele seda, mis, meie hobune ja weis ja lammas kokku. Põdrast saab laplane riidet, sööki, jooki, telkisid, rihmasid ja niiti; ühtlasi on põhjapõder tema weoloom, kes laplast saani sees lennul ühest kohast teise sõidatab.

(G. R. Jakobson.)

11. Daanimaa pealinna loomaaed.

Eht Daanimaa pealinna, Kjöbenhavnni, loomaaed küll suure linna ning rahwarikaste suwitusekohtade wahel metsas seisab, siiski kannab see otse põlise metsa laadi: niisugune tihnik nagu ei oleks inimese jalg sinna ualgi saanud. Pealinnade uhketest, ilustatud ja hoolitsetud puiestikkudest tulles tunned siin looduse algusnägu nii kosutawalt ja karastawalt: film, mis aednikukunsti läbi sümmeetriasse seatud puude seisaku, nende ühetaoliselt pügatud puude ja puhastatud tüwede waatamisest wäsinud on, saab puutumata suurmetsa mitmekesisuses puhata, ja rind hingab nii wabalt, sest et inimeste hulka ligidal ei ole, ja terve ümbruse õhu otsegu oma päralt üksinda tunned olemat.

Misugune tore jalutuskäik! Ikka tükk maad edasi minna, siis jämedate puude wahele rohu sisse (mis küll juba paiguti õige rohkesti maha on muljutud) seliti maha heita, seal silmadega puude pikkust mõõta; waadata, kuidas harud ja oksad endid üksteisest läbi põimivad, kuni pill nende wahelt läbi mõõtmata sügawuse sinasse ära upub, — see on midagi kirjeldamata toredat!

Wersta wiis, kuus võib seda nõiduslikku metsateed olla, siis lõpeb ta, kahjuks, nii ruttu ära, ja meie jõuame suure lagendiku äärde. Cemal, kõrgustiku peal, paistab üksikult seisaw jahiloss; paremat kätt on weerewal kallakul suur kari

hirvesid söömas, ja nende tallekeste määgimine kõlab ofsekui lapsukeste healtsemine. Tükk maad edasi jõudes näeme teisel pool kallatut põtrade karja. Need kroonikandjad loomad sööwad ka üsna rahulikult edasi, kui inimesed mööda lähewad; ainult mõni tõstab pea ülesse ja waatab uudishimulikult. (Muidugi peawad käijad wagusi olema: wali kõne, jooksmine jne. võib need loomad kergesti paku peletada). Edasi minnes silmame veel kahte suurt hirwede karja. Nõnda kannab loomade-aed õiguslega oma nime. Need suured sajapealised loomade karjad, mis siin täies wabaduses ümber huidawad, sünnitawad suure metsaga, kust praegu läbi oleme tulnud, imelusa kokkukõla ja mõjuwad suurepäraliselt linnalase peale, kes kirmimüüride wahelt ja asfaldi-uulitsate pealt oma wabadel tundidel sija saab põgeneda.

Ilus jalutuse koht, mille sarnast teistes suurlinnades naljalt ei ole!

(G. E. Luiga „Reisikirjeldustest“).

12. Artur Schopenhauer.

Ruulus Saksja pessimistiline mõttetark, Artur Schopenhauer, sündis 22. (10.) weebruaril 1788. a. Dantsigi linnas, Saksamaal. Isa soowil walmistas ta end Prantsuse-, Inglise- ja Hamburis esialgu kaupmehe-tegewuse wastu ette, käis oma wanemate seltsis pikematel reisidel, walis enesele aga peale isa surma õpetlase elukutse, õppis siis filosoofiat Göttingeni, Berliini ja Jeena uniuersiteedis. Kui ta oma tähtsama filosoofia tööga „Maailm kui tahtmine ja ettekujutus“ 1819. aastal lõpule oli jõudnud, reisis ta Itaaliasse; oli lühikest aega Berliini uniuersiteedis professoriks ja asus wiimaks 1831. a. Maini äärde Frankfurti, mida ta kõige terwisliisemaks linnaks Saksamaal pidas, elama, kus ta end erainimesena täiesti oma mõtteteaduslisele kirjanduslisele tegewusele pühendas.

13. Peipsi peal jää lagunemise ajal.

1. Seal . . . . Mis see on? . . . . Raugel kohab midagi! Nagu halwatud jääwad Jaak ja Rein kuulatama. Tõesti, kaugel peal-tuule kohab — wesi: järw on lagunemas! Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: wesi wahutab, jäätükid tantsiwad, ja rafjudes murrawad lained üht tükki teise järele lahti! . . . Hirmus . . . . hirmus! . . .

„Meie oleme kadunud, Jaak!“ hüüab Rein, wõtab peast mütsi ja loeb „Issameiet“. — „Edasi Jaak!“ hüüab ta siis.

Mehed ruttawad; mühin läheb kõwemaks. Jää ähib ja wabiseb jalgade all.

„Edasi, edasi; ruttu, ruttu!“

2. Silmapilgu seisawad mehed. Wõõd wõetakse wõõlt, sõlmitakse kokku, ja kui arwatud pikkus wälja ei anna, lõigatakse leiwakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine määsib teise otsa enesele ümber kää: kui üks sisse langeb, wõib teine tema wälja tõmmata; jää jalgade all ei jää enam kaua lõhkemata. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad töotawad teine teise naise ja laste eest hoolt kanda, see on: kui teine nendest peaks peasema.

„Edasi, edasi!“

Mühin läheb suuremaks; tuul — täieks tormiks; lund tuleb nagu kotiga! . . .

„Oh Sumal, oh Sumal! Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma peafen!“ hüüab Rein. „Oh Sumal, oh Sumal!“

Saak ei wasta midagi aga ta lubab oma südames, kui Sumal teda weel peastab, mitte iialgi enam naist lüüa; mitte iial lina leifikasse wett raputada, et kaupmeest petta; mitte iialgi naabri heinamaal öösel hobust sööta; ei iialgi kirikus jutluse-ajal tuktuda; mitte iial magaski teradesse haganaid panna; ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam!

„Oh Sumal, oh Jeesuke!“

3. „Kui weel pool tundi aega antaks!? Maa ei wõi enam kangel olla!“

Wesi kargab saabaste alt ülesse: teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn; aga juba paistab ka wesi!

Weel umbes wiis wersta . . . .

Jää põrab, ähib; jooned lööwad sisse! . . .

„Kui weel pool tundi aega antaks, oh Sumal!“

Werst . . . .

Jää paendub jalge all: selgesti on tunda, et ta tüma kui pudru on, aga weel koos hoiab . . . . Üks ainus kõwa laine, siis wõib ta lagunened olla! Üks ainus sõna on meeste huultel, üks ainus: „Sumal.“

Pool wersta . . . .

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppawad mehed; enam kui üks kord on teine teise weest wälja tõmbanud; weel on elu ja surm teine teisega wõitlemas . . . . Weel . . . .

„Na, kurat, maa!“ karjub Rein põlvini wee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud. „Jaak, maa! Kurat, jalad juba põhjas!“ — — —

4. „Lühter on lühter,“ mõtleb Rein — ja kingib kirikule väitse küünla-jala.

Kui Jaak nädala pärast linu kaupmehele läheb ära wiima, siputab ta vihaga igale leiulikale natukene kastet peale: „Maf-sud suured! — Kaupmehel see üks, kaks rubla enam ehk vähem!“ —

(Suban Liiv: „Peipsi peal.“)

14. Korgitamm ja harilik tamm.

Korgitamm ei kaswa mitte meie metsades, waid Lõuna-Euroopas; seal sünnitab ta suured metsad ja on sealsetele elanikkudele hea sissetuleku hallikas. Korkideks ei tarwitata mitte tamm puud, waid tema pehmet koort. Korgitamme koort wõetakse harilikult iga kaheksa ehk kümne aasta takka maha. Üleüldse hakatakse teda siis maha wõtma, kui tamm üheteistkümne*) aastane on: enne seda ei kõlba tema koort korkideks. Harilik tamm koort tarwitatakse aga parkimise töökodades nahtade parkimise peale. Peale selle peetakse tammest kui tarbe- ja ehituse-puust suurt lugu. Seda raiutakse mitme-wanaduselt. Laewade ehitamiseks peab ta vähemalt sada kuuskümmend kuni kolm jada aastat wana olema. Majariistade jaoks wõetakse teda aasta üheksakümne ehk saja kuuekümne wanuselt maha, aga põletismaterjaliks läheb ta juba kahe- ehk nelja-kümne aastate ees puudeks. Tamm elab wäga wanaks: on kahe ja kolme tuhande**) aastaseid tammesid leitud.

15. Sewastoopol.

Sewastoopol asub Krimmi poolsaarel Musta-mere kaldal, kus wesi kaks toredat sadamat on loonud. Peasadam on seitse wersta pikk ja umbes werst lai, kuna sügawus igal-pool, olgu see kaldas ehk keskpaigas, kuuekümne wiie ja kaheksakümne jala wabel kõigub. Lõunapoolne sadam on kolme wersta pikkune, sada seitsekümmend wiis silda lai ja kuni seitsekümmend wiis jalga sügaw. Sewastoopol on kuulus oma kirjeldamata julge wastupanemise läbi Krimmi sõja ajal, mil waenlase wäehulgad üksteiskümmend kuud linna all sei-

*) Urwufõnades kirjutatakse kokku ainult kümned.

**) Tuhat — tuhande(i); tuhandas — tuhanda.
Miljon — miljoni; miljondas — miljonda.

siwad ja linna kaheteistkümnendast septembrist ühe tuhande kahetsa saja wiiekümne neljandast kuni kahekümne seitsmenda augustini järgmise, ühe tuhande kahetsa saja wiiekümne wiienda, aastani ümber piiraswad. Rõige selle ümberpiiramise aja jooksul lastsiwad waenlased üle kahe miljoni ühe saja kahekümne kahetsa tuhande suurtüki kuuli linna, raistasiwad enam kui kolm sada tuhat puuda püssi rohtu ära ja määratu hull püssikuulsiid.

L i s a.

Eesti keele õigestkirja üleüldisemad seadused.

1. Eesti keele sõnade hakule kirjutatakse **p, t ja k**, aga mitte **b, d ja g**. (§ 3.)
  2. Sõna-järg algab sõna sees ühe umbhealikuga peale. Kahte täishealikut ei lahuta teine teisest; on aga sõna sees 3 täishealikut kõrwu, siis hakkab kolmanda ga uus järg peale; ühte tähte ei wiida mitte üle, ega jääta rea otsa.
  3. Järgu lõpule kirjutatakse lühikene „s“, järgu sisse ja hakule pikk „f“. (§ 5.)
  4. Tegusõna ifikulised lõpud pööramises on: **n, d, b, me, te ja wad**. (§ 4.)
  5. Räänatavate sõnade paljuse nimetawa lõpp on „b“. (§ 5.)
  6. Ei „h“ ette ega järele ega „s — f“ järele ei kirjutata mitte iialgi **b, d ja d**, waid **p, t ja k**. (§ 8.)
  7. Lühikene täishealik kirjutatakse ühe, pikk kahe täishealikuga. (§§ 7, 8, 9, 10, 11, 12.)
  8. Raskit-täishealik ei kirjutata mitte iialgi 2-ga, esimene aga alati, kui ta pikk on kuulda, kahega. (Noodsamad §§.)
  9. **Sfääralõpud**: 1) Sõnad — „**ja, ka, ma, fa, ta, nad**“ kirjutame ühe **a**-ga.
 2) Sõnad — „**ju, mu, fu**“ kirjutame ühe **u**-ga.
 3) Sõnad — hea, heal, pea, peal, seal, teal ja peastma, seadma, teadma“ — kirjutame **ea**-ga.
 4) Sõnad — „päew, äestama“ — kirjutame **äe**-ga.
- T ä h e n d u s : Soowida on, et „h ääl, säädma ja päästma“ ka saaks **ää**-ga kirjutatud. Sõnast „päew“ on paljuse osastaw „päewi“*).
- 5) **Se**-ga kirjutame: „nõel, hõel, sõel“.
  - 6) „**üi**“ ei tule praeguses õigestkirjas ette.
  10. **Sõnad, kus pikk „ää“ ette tuleb**, on järgmised:
    1. Näditas. 2. Näär. 3. Näs (lõdtsa juu). 4. Jää. 5. Jääma.
    6. Rään. 7. Räämer (suur oherdi). 8. Lääge. 9. Lään, lääas. 10. Määgima. 11. Määrima. 12. Määnama. 13. Määrama. 14. Nääbus,

*) Ei ole wiga, kui „päewi“ kirjutatakse.

(kõhn laps). 15. Näägutama. 16. Nääl, (naisevend). 17. Näär. 18. Pää-
 jutene. 19. Rääbafas. 20. Rääbis. 21. Rääf. 22. Rääkima. 23. Rääm
 (kõlid). 24. Räästas. 25. Rääts (käpifari). 26. Säär. 27. Säärane.
 28. Sääst. 29. Erääs (pöial kahe esimese förme wahel.) 30. Wääne.
 31. Wääf. 32. Wäärama. 33. Wäär. 34. Wäärt. 35. Wääruma. 36. Wääs.

11. **Sõnad, kus piff „õ“ ette tuleb**, on järgmised:
 1. Röölus. 2. Rööm. 3. Rööd. 4. Röödt. 5. Lööpima. 6. Löörima.
 7. Lööts. 8. Rööf. 9. Röön. 10. Röödt. 11. Höögama. 12. Dönes.
 13. Hööruma. 14. Dösfutama. 15. Pöön. 16. Pööfas. 17. Rööm.
 18. Rööst. 19. Söön. 20. Sööd. 21. Sööre. 22. Söörutama. 23. Wööras.

12. Kergelt kuuldaw „e“ kahe tähestiku wahel kirjutatakse
 „i“-ga (§ 13.).

Sfeäralbus: Sõna „aed“ saab omale käänamises
 ja tuletatud sõnades täishealikute wahela „i“, umb-
 healikute ette jääb „e“ alale. (Aed — aia, aiandus;
 aedades, aednik.) (§ 13.)

13. „i“ ei seisja tiialgi umbhealikute ees.

14. a) „b, d ja g“ jääwad siis „f“ ette alale, kui nad lõpu
 „ne“ ees seisawad ja „ne“ käänamises „f“-ks muutub; b) „d“ jääb
 „f“ ette alale, kui ta tegusõna lõpu „ma“ ees seisab ja pööramises ehk
 tuletamises „d“ järele „f“ tuleb, nagu: jõudma — jõudsin —
 jõudfasti. (§ 17.)

15. Kuluwad käänamised ehk ta tuletamises sõna seest **b, d, g**
 ja „f“ wälja, siis muutuwad nii hästi esileolewad **u, i** ja **ü** kui ta
 järeleolewad **i** ja **u: i — e-ks, u — o-ks** ja **ü — ö-ks**; nagu: mägi
 — mäe — mäestik; sugu — soo; tigu — teo; küdenema — kõeb —
 kõetis. (§ 18.)

16. Määrusesõna lõpp on enamasti **i**-healik, wähem „e“.
 (Röömfasti, põlwik, endamisi, käpisti, ääri-weeri, salasi, pituti jne.,
 aga: lõmatile, tüüratile — lõpp: kille tile jne. § 30.)

18. **Sõnad, kus „h“ ette kirjutatakse**, on järgmised:
 1. Habe. 2. Haewastama. 3. Hagu. 4. Hagan. 5. Hagerik. 6. Ha-
 gijas. 7. Hagur (гарь) 8. Hahjas (graulich). 9. Haige. 10. Haigu-
 tama. 11. Haif. 12. Haifma. 13. Hais. 14. Hakkama. 15. Hakk. 16. Hak-
 kima. 17. Halastama. 18. Halatu (waewane). 19. Halb. 20. Halp.
 21. Hale. 22. Halg. 23. Halgas. 24. Hall. 25. Haljas. 26. Hallias.
 27. Hallif. 28. Hallitus. 29. Halwama. 30. Hammas. 31. (Hani) = Uni.
 32. Hans. 33. Hannus. 34. Hang. 35. Hanguma. 36. Hapu. 37. Haraf.
 38. Haraline. 39. Harangas. 40. Harf. 41. Hari. 42. Haridus. 43. Ha-
 rima. 44. Harilik. 45. Harjas. 46. Harjuma. 47. Harjumaa. 48. Harin
 (Marbe). 49. Harmonik. 50. Haru. 51. Harus. 52. Harw. 53. Hassetama.
 54. Hasweldama. 55. Haud. 56. Haue. 57. Haug. 58. Haugus (lollus).
 59. Haufama. 60. Haufuma. 61. Haab. 62. Haabjas. 63. Haampalk.
 64. Haamer. 65. Haarama. 66. Haaw. 67. Häbi. 68. Häda. 69. Hädal.
 70. Hägu (fumbunud õht). 71. Häll. 72. Hämarik. 73. Hämblik. 74. Händ.
 75. Hänniline. 76. Hürg. 77. Härm. 78. Hästi. 79. Häwitama. 80. Hea.
 81. Heal. 82. Hei! 83. Heie. 84. Hein. 85. Heitma. 86. Heitlema.
 87. Heitima. 88. Helle (föbratit). 89. Helde. 90. Sele. 91. Seli. 92. Hel-
 juma. 93. Sell. 94. Sell (örn). 95. Helmes. 96. Helpima. 97. Helwima
 (mõistma, harjuma, oskama). 98. Heeringas. 99. Heegeldama.
 100. Hernes. 101. Herr. 102. Sigi. 103. Silp. 104. Silja. 105. Simu.

106. Hind. 107. Hindref. 108. Hing. 109. Hirm. 110. Hirnuma. 111. Hirm. 112. Hiidlane. 113. Hiiglane. 114. Hiigama. 115. Hiilima. 116. Hiilane. 117. Hiir. 118. Hiis. 119. Hobune. 120. Hoidma. 121. Hoiatama. 122. Homme. 123. Hommik. 124. Hoobama. 125. Hoog. 126. Hool. 127. Hoone. 128. Hoop. 129. Hoow. 130. Hoowama. 131. Hõdvel. 132. Hõbe. 133. Hõel. 134. Hõifama. 135. Hõim. 136. Hõiskama. 137. Hõlm. 138. Hõlp. 139. Hõlbus. 140. Hõdgama. 141. Hõdruma. 142. Huifama. 143. Huif. 144. Huitna. 145. Hulatus. 146. Hull. 147. Sulguma. 148. Hull. 149. Sumal. 150. Sunnik. 151. Sunfak. 152. Hunt. 153. Hunts, huntfu. 154. Surt. 155. Surtfik. 156. Suvitama. 157. Suut (walge jänese kull). 158. Suul. 159. Suup. 160. Sülg. 161. Süppama. 162. Süübe (hangunud süldi wedel). 163. Süüdma. 164. Süüd.

19. Kergelt-kuuldawad weniwad umbhealikud kirjutame ü h e g a, rasked k a h e g a. (§ 20—28.)

Sfäärabus: h, j ja w ei tule kahetordfelt ette. (§ 19.)

20. Rõigi ühejärguliste lühikese tüve-täishealikuga sõnade lõppu, mis raske umbhealikuga lõpewad, kirjutame kaks umbhealikut. (§ 19.)

Sfäärabus: Sõnad — „mul, sul, tal, mil, kel, sel; kes, kas kus, mis ja ses; et ja ep“ kirjutame ühe lõpu-umbhealikuga. (§ 19.)

21. Ei umbhealiku ette ega umbhealiku järel ei kirjuta meie 2 ühefügest umbhealikut. (§ 19.)

Sfäärabus: kokkupandud sõnadesse jääwad 2 ühefügest umbhealikut alale, kui järgnew sõna umbhealikutega algab, nagu: pottsepp, lattnael jne., aga: rätsepp, laplane, rutlik, mätkit jne.

2) Ka raske „f“-healik kirjutatakse weniwad umbhealiku järel 2-ga, kui selle (f) järelle mitte enam umbhealikut ei seisja; niisama seisab ka kaksitüüsihealiku järel raske f-healik 2-ga kirjas; nagu: marsfima; kausf, poisf; aga: karfke, wärfke jne. (§ 25.)

3) Kokkupandud sõnadesse kirjutatakse siduwaks healikuts „s“, kui teine sõna „f“-ga hakkab ja ta raske kuulda on; nagu: kingisep, kullasep, Soosfaare, Jürisf, Adusf jne.

22. Tegejat- ja omadust-tähendaw lõpp „ja“ kirjutame „i“-ga, kus juures „ja“ tegusõna lõpu „ma“ asemele tuleb. (§ 27.)

T ä h e n d u s: Tegeja — tegija, nägeja — nägija — on mõlemad õiged kujud ja tulewad sõnadest: tegema — tegeja ehk tegima — tegija, nägema — nägeja ehk nägima — nägija.

23. Malleütlew lõpp „le“ ja määrusõna lõpp „li“ on ikka ühe „l“-ga. (§ 20.)

24. Kohtamääraw lõpp „la“ on 2 l-ga (maalla jne.) (§ 20.)

25. Raafütlew lõpp on ikka „ga“, ilmaütlew aga ta, tu (§ 29, § 38.)

26. Sisfütlew lõpp on „se“ ja ei tule mitte omastawa „se“ lõpuga ära wahetada (§§ 25, 26.)

27. Wähendust ja meelitust tähendaw lõpp on ikka „te — tene“. (§ 28.)

Ƨ ä h e n d u s : „ne“ lõpp ei lähe käänamises mitte „ŋe“-ks, nagu: omane — omakse, waid omase jne.

28. Rahe- ja enamjärguliste sõnade lõpu **p**, **t** ja **k** ei muutu mitte käänamises. (§§ 30 ja 35.)

29. Määrusesõna lõpp „**kille**, **kil**“ kirjutatakse täishealiku järel „**k**“-ga, aga weniva umbhealiku järele „**g**“-ga; lõpp „**kille**“ kirjutatakse ilka „**k**“-ga. (§ 30.)

30. Lisalõpp „**gi**“ on ilka „**g**“-ga. (§ 34.)

31. Määrusesõna lõpp „**sti**“ on ilka „**i**“-ga, niisama ka lõpud — „**ni**, **fi** ja **ti**“. (Koguni, üksini, pittamisi, tibamisi, laiuti jne.)

32. Ühejärgulised pehmenewad sõnad, mis „**pp**, **tt** ja **kk**“ peale lõpewad, saawad käänamises a i n u s e s peale nimetawa, osastawa ja ka seesütlewa ühe „**p**, **t** ja **k**“, paljuses on peale nimetawa ja sbitawa ilka „**pp**, **tt** ja **kk**“. (§§ 31, 32, 33.)

Ƨseäraldus: Rahe täishealiku järele ei kirjutata mitte 2 **p**, **t** ja **k**. (§§ 32, 33.)

33. Kui lõpp „**ik**“ rõhuga on, siis käänatakse teda nagu ühejärgulist 2 „**k**“-ga lõppewat sõna. (§ 35.)

34. „**de**“ on paljuse jätkuks kõigil: a) ühejärgulistel lahtistel sõnadel ja kinnistel, kui ta (s. o. „**de**“) kolmandasse sõna järgusse tuleb, (teises järgus on ta „**te**“); b) lahtistel kahejärgulistel paendumata pehmetel, kui „**de**“ 3-das järgus on, 4-das on ta „**te**“ ja d) mitmejärgulistel pehmetel, mille lõpud ühejärgulisteks ehk kahejärgulisteks lahtisteks sõnadeks on sarnastatud. Nagu: a) maa — maade; mets — metsade; hiis — hiiede ehk hiite; koer — koerade ehk koerte; b) kana — kanade; isa — isade; Liisa — Liisade; lotu — lotude jne. habe — habemete; hõbe — hõbedate jne.; d) kohalik — kohalikkude; prohwet — prohwettide; ohwitseer — ohwitseeride jne. (§ 34—37.)

35. „**te**“ on paljuse jätkuks kõigil: — 1, a) kahejärgulistel paendumata pehmetel kinnistel, b) paendumata kõwadel ja d) mitmejärgulistel paendumata pehmetel sõnadel ja 2) kõigil kõwenewatel sõnadel. Nagu: 1, a) kirik — kirikute; tulup — tulupate; koorik — koorikate jne.; b) joomar — joomarite; lonkur — lonkurite; aasta — aastate; tohter — tohtrite jne.; d) õpetaja — õpetajate; sadul — sadulate; 2) ike — ikete; lõpe — lõpete; wanger — wantrite; aken — aknate jne.

Ƨseäraldus: Tuleb kõwenewatel sõnadel paljuses jätku „**te**“ ette weniw umbhealik, siis on jätkuks pehme „**de**“, nagu: wanger — wangerde; aken — akende; seeme — seemende; küünal — küünalde jne. (§ 34—39.)

36. Tehtawiku **t** ja **d** kirjutamisi waata § 37.

37. Nimesõna lõpu „**tus**“ ja tegusõna lõppude „**te** — **ge**, **ku** — **gu**“ kirjutamisi waata § 34.

38. Linuse osastawa **t** ja **d** ja tegusõnade lõppude „**wad** ja **wat**“ kirjutamisi waata § 38.

39. Tegunimesõna lõppu „**a**, **da**“ ja eitawa tehtawiku lõppude kirjutamisi waata §§ 37 ja 38.

40. Tegusõna lõpud **tud**, **dud**, **nud** kirjutatakse „**d**“-ga. (§ 38.)

41. Tegusõna lõpp „**nud**“ ei pehmenda tegusõna tüwehealikut. (§ 36.)

42. Paljuse osastawa lõppusid „**fid**, **fi** ja **id**“ waata § 39.
 43. Sõnade kokkufirjutamist waata §§ 14 ja 45 b ja d.
 44. Suure algustähega kirjutatakse:
 a) uus rida ja sõna punkti järele;
 b) luuletuste iga uus rida;
 d) kõik päris- ja liignimed;
 e) riigivalitsujate aunimed ja neid tähendawad isiklised asefõnad;
 g) kirjades asefõnad, mis kirjasaajat tähendawad;
 h) wõõrafõne kooloni järele;
 i) ajalehtede ja raamatute nimed, ja
 j) Sumala kohta käiwad nimetused ja Teda tähendawad isiklised asefõnad.

Trükitwigade parandus.

		Peab olema:	on:
1. lehekülg,	13. rida alt	— p e a f s i w a d	piakfiwad
12. "	13. " "	— h a a b	hoop
24. "	19. " "	— Ü h e s t ö ö	Ühistöö
28. "	15. " ül.	— s u u r e m a	suuremat
32. "	15. " alt	— l o o g	loog
33. "	18. " "	— l o o m a d n a g u	loomad, nagu
62. "	21. " ül.	— k o k k u w ö t t e s	kokkuvõttes
63. "	3. " alt	— ö ö + p i k k ,	öö + pikk olewat (olewat on ülearu)
79. "	18. " "	— h a k i t e	hakide
83. "	1. " ül.	— e l u , j a t e k i b	elu ja tekkib
89. "	4. " "	— S u m a n i s t i b e s t .	Sumanistiteft.

T ä h e n d u s : Mõnes kohas on kahed kujud mõnest sõnast jäätud, nagu: pliida — pliidi, õnnistegija — õnnistegeja jne., sest et need mõlemad ühedigukslised on.

